

O umjetnosti i socijalizmu

Izbor tekstova

William Morris

2019.

Sadržaj

Predgovor	3
Umjetnost, bogatstvo i imućnost	6
Umjetnost u doba plutokracije	16
Umjetnost i socijalizam	30
Umjetnost i njezini proizvođači	43
Kako sam postao socijalist	50
Praznik rada	53
Impresum	55

Predgovor

Teško da ćemo nakon renesanse naći tako svestranoga umjetnika, kao što je to bio William Morris (1834–1896). Anegdota koja otvara jednu od brojnih biografskih knjiga o Morrisu može nam poslužiti kao sasvim prikladna ilustracija širine i siline njegova angažmana. Naime, na samrtnoj postelji liječnik je njegovo stanje dijagnosticirao sljedećim nalazom: „Pa to je William Morris, čovjek koji je radio za desetoricu”.¹ Arhitekt, dizajner, dekorater, tiskar, pjesnik, prozaik, zanatlija, prevoditelj, predavač, politički organizator i socijalist – sve su te uloge za njega bile nerazdvojne, kao što je u krajnjoj konsekvenci njegova učenja i umjetnost bila nerazvojna od života. Ta radikalnost njegova zahtjeva pred umjetnošću i pred društvom često se smatra manje važnom, gotovo pa nepriličnom sjenom što se nadvila nad njegovim djelom. Priznat i slavljen u umjetničkoj sferi, kako onoj visoke umjetnosti (poezija i proza) tako i onoj primijenjene umjetnosti (dizajn tekstila i tapeta), u sferi političkoga djelovanja ostao je etiketiran uglavnom kao utopist, pa i sanjar.

No, koliko je njegov umjetnički, politički i ideološki razvoj bio kompleksan i neodvojiv od njegova vremena, a njegova politička misao ipak više od puke sanjarije, maestralno je prikazao marksistički povjesničar E. P. Thompson² u biografsko-historijsko-kritičkoj studiji na gotovo tisuću stranica i u nekoliko izdanja. Za nas je u ovoj prilici najvažnije istaknuti Thompsonov zaključak kako je Morris bio „prvi kreativni umjetnik visokog kalibra u čitavoj povijesti koji je svjesno i bez trunke kompromisa stao uz revolucionarnu radničku klasu”.³ Morris je, prigrlivši marksizam, uvidio da su bijeda i ružnoća svijeta koje je toliko mrzio neodvojive od društvenoga i ekonomskoga sistema u kojem nastaju, a da je regeneracija umjetnosti (i života) fundamentalno političko, a ne isključivo ni prvenstveno umjetničko pitanje. Unatoč tome, ili možda upravo stoga, Morris i njegovo djelo, u svim njegovim pojavnim oblicima, ostali su marginalna tema u okvirima proučavanja angažirane umjetnosti, kako se ona danas poima. No, namjera ove knjige nije lamentirati nad ovom nesretnom okolnosti, već udahnuti svjež život Morrisovu teoretiziranju „nižih umjetnosti” i – prije svega – njegovu odvažnom konceptu rada.

Njegov se život proteže kroz viktorsku doba, tzv. zlatno razdoblje britanskoga imperija koje je obilježeno snažnim razvojem industrijskoga kapitalizma kao i britanskog imperijalizma, ali i žestokom reakcijom na taj sistem i građenjem odgovora na nj – socijalizma. Zabrinut za razvoj umjetnosti, Morris je već zarana, ako ne i među prvima, materijalistički, kako je stvarnost i zahvaćao, prepoznao da se umjetnost može spasiti samo temeljitom preobrazbom materijalne baze društva. Stoga je za njega razmišljanje o umjetnosti neraskidivo povezano s promišljanjem socijalizma. I ne samo promišljanjem, Morris je bio politički organizator, član najprije Demokratske Federacije, zatim Socijalističke demokratske federacije kao prve socijalističke partije, a onda i osnivač Lige socijalista, rane revolucionarne socijalističke organizacije, te pred kraj života i Socijalističkoga udruženja Hammersmitha. Pisao je pamflete i članke za socijalističke listove, koje

¹ Prema Fiona MacCarthy: *William Morris – A Life for Our Time*, Knopf, 1995.

² E. P. Thompson: *William Morris: Romantic to Revolutionary*, Lawrence & Wishart Ltd, 1955 (1977).

³ *Ibid.* str 15.

je i financijski podupirao, te uređivao *Commonweal* (službeni list Lige socijalista). Organizirao je sastanke, držao predavanja na sveučilištima, u umjetničkim i radničkim udruženjima, ali i na demonstracijama i socijalističkim zborovima, zbog čega je znao biti i uhićen.

Bio je otvoreni neprijatelj klase kojoj je pripadao po rođenju i habitusu. Rođen je u buržujskoj obitelji, njegov otac, burzovni mešetar bio je jedan od najbogatijih ljudi u Engleskoj. Nezadovoljan dizajnom, ali i proizvodnjom (!) dekorativne umjetnosti, još 1861. osnovao je Morris & co., tvrtku za proizvodnju pokućstva i dekoracije. Praktičar, umjetnik-obrtnik, Morris je bio i prvorazredni proučavatelj povijesti dekorativne umjetnosti. Proučavanje i praksa za njega su bili nerazdvojni, o čemu svjedoče i njegovi dizajnerski, dakle umjetnički eksperimenti, te njegovi tekstovi i predavanja. Za marksizam se zainteresirao u svojim kasnim 40-ima, a za socijalizam se opredijelio na pragu 50-ih godina života. Tu smo povukli i demarkacijsku liniju u izboru tekstova uključenih u ovo izdanje.

Naime, izbor koji imate pred sobom okuplja izabrane tekstove iz posljednjega desetljeća njegova života, kad je postao borbeni socijalist i zagovornik primijenjene umjetnosti. Okupljeni na jednom mjestu, ti tekstovi artikuliraju njegove ključne uvide na relaciji umjetnost–socijalizam, a koji bi se mogli sabrati u sljedeću dvočlanu formulu: umjetnost je osuđena na propast, ukoliko ne postane narodna umjetnost i – kao drugo – radnik mora biti umjetnik, a umjetnik radnik. Bio je Ruskinov učenik, što je iz temelja odredilo njegova gledišta na umjetnost i rad. Krećući od Ruskinove teze da je umjetnost izraz ljudskoga uživanja i zadovoljstva u radu, Morris, oslanjajući se na Marxa, dalje razvija kritiku umjetnosti u kapitalističkom društvu, a lijek za njezin spas vidi u transformaciji društva u socijalizam.

Ova knjiga okuplja šest tekstova, četiri predavanja i dva novinska članka. Otvara ju „Umjetnost, bogatstvo i imućnost”, prvo predavanje koje je održao nakon priključenja političkoj partiji. Iako su mnoge od iznesenih ideja prisutne i u ranijim predavanjima i tekstovima, ovo je njegov prvi otvoreni napad na kapitalističko društvo. Ne treba čuditi da je izazvao bijes u onodobnom buržujском tisku, a takve ogorčene reakcije postale su obrazac. Od trenutka kad je pristupio revolucionarnom pokretu viktorijanska srednja klasa optuživala ga je da je „nepraktičan”, „zavedeni idealist”, „pjesnik-tapetar”⁴. Svoja predavanja o umjetnosti Morris je temeljito pripremao, pomno gradeći argumentaciju i redovito ih ispisivao rukom. Kažu da nije bio vješt improvizator kao govornik pa je to bilo i nužno. Nakon održavanja njegova su izlaganja redovito objavljivana u periodici socijalističkoga pokreta. I publiku za svoja predavanja birao je jednako pomno: uz opću publiku, redovito se obraćao onima koji su kao praktičari uključeni u umjetničku proizvodnju, dizajn ili izradu. Sva njegova predavanja prožeta su i motivirana dubokim razumijevanjem historijskih procesa s jedne te klasnom podjelom društva i klasnom borbom s druge strane. Nakon četiri predavanja slijede dva teksta koja ne tematiziraju umjetnost. U tekstu „Kako sam postao socijalist”, pisanom za *Justice*⁵, službeni tjednik Socijalističke demokratske federacije, pred sam kraj života okreće se unatrag, sagledavajući svoj razvoj u okvirima razvoja socijalističkoga pokreta. Pamflet „Praznik rada” uvršten je u ovaj izbor kako bi ilustrirao svu širinu njegova angažmana i vjeru u mogućnost ujedinjenja radnika u zajedničku borbu za oslobođenje rada.

Određena doza preklapanja u ovakvu je izboru nužnost. Moglo bi se reći da svaki od Morrisovih tekstova sadržava čitavo njegovo učenje, no svaki od njih ujedno produbljuje pogled na problematiku te otvara nove perspektive. Utoliko i nužna ponavljanja dobivaju sasvim novo zna-

⁴ Ibid., str. 397.

⁵ Hrv. *Pravda*.

čenje. Danas je tema rada u umjetnosti ponovno dobila snažan zamah, ponajprije stoga što se, kao posljedica krize, upravo područje kulture i umjetnosti, zajedno s njihovim institucionalnim aparatom, našlo na udaru mjera štednje. S druge strane, stasanje kulturnih industrija otvorilo je sasvim nove tenzije na relaciji umjetnost–primijenjena umjetnost. Iako je od Morrisovih predavanja prošlo više od čitavoga stoljeća, ovaj vrlo rani primjer marksističkoga pristupa umjetničkoj proizvodnji, ali i Morrisov angažman u izgradnji socijalističkoga pokreta, može pridonijeti senzibilizaciji umjetničkoga polja za sistemsku kritičku refleksiju na kojoj bi se gradila i alternativa sadašnjem stanju.

Morrisov se angažman često smatrao odveć sanjarskim. Ali neslaganje stvarnosti i snova nije prepreka, posebno ne onda kad ih u postojećim pokretima ima odveć malo. Između Morrisovih snova i Morrisova života postoje čvrste dodirne točke: ovaj pažljivi promatrač života nije gradio kule u zraku, već je svoja opažanja testirao konkretnim radom na njihovu ostvarenju.

Vesna Vuković

Umjetnost, bogatstvo i imućnost

Ovaj rad sam naslovio riječima umjetnost, bogatstvo i imućnost. Možda će neki od vas pomisliti da su posljednje dvije, bogatstvo i imućnost, tautologija, ali ja ne mogu reći da je tako. U stvarnosti ni jedan jezik nema pravih sinonima, osim kad su u pitanju riječi koje su posuđene iz drugih jezika, a u ranim danima našega jezika nikome ne bi ni palo na pamet koristiti riječ bogat kao sinonim za imućan. Bogatim čovjekom smatrali bismo onoga koji ima obilje svega što mu je potrebno za život, a imućnim čovjekom onoga koji ima veliku vlast nad drugim ljudima. Alexandar Imućni, Canute Imućni, Alfred Imućni – sve su to poznati naslovi iz rane anglosaksonske književnosti, dakle sam pridjev koristio se gotovo isključivo onda kad je u pitanju bio veliki kralj ili poglavar, čovjek koji je imao nadmoć nad ostalim kraljevima i poglavarima. Ne želim sitničariti oko etimološke točnosti, ali moram reći da mislim da postoje slučajevi u kojima je moderni jezik izgubio dio svoje moći time što je spojio dvije riječi u jedno značenje, a upravo je ovo jedan takav slučaj. Zamolit ću vas za dopuštenje da koristim riječi imućnost i bogatstvo donekle u onom značenju u kojem su ih koristili naši preci pa ću bogatstvom smatrati uvjete za pristojan život, a imućnost sredstvom ostvarivanja vlasti nad drugima. Tako shvaćene, te dvije riječi za mene imaju veoma različito značenje. Ako mi, pak, kažete da je razlika samo u stupnju, morat ću priznati da je tako, samo onda je takva i razlika između pastirskoga psa i vuka. Njihovi pogledi na ovčeginu razlikuju se samo u stupnju.

U svakom slučaju, mislim da je važno sljedeće pitanje: Kome će umjetnost pripasti, bogatstvu ili imućnosti? Kome će služiti? Točnije, hoće li biti robinja imućnosti ili pak prijateljica i pomoćnica bogatstva? Ako preoblikujem pitanje i pitam: Treba li umjetnost biti ograničena na usku klasu ljudi koja se za nju samo pasivno zanima ili bi trebala biti utjeha i užitak svim ljudima?, pitanje se na kraju svodi na ovo: Želimo li imati umjetnost ili privid umjetnosti? Vrlo je vjerojatno da će se mnogima od vas, a možda čak i većini vas, ovo pitanje činiti nevažnim u praksi. Većini ljudi trenutačno stanje u umjetnosti uglavnom predstavlja jedino moguće stanje među kultiviranim ljudima i oni su (pasivno, kao što sam rekao) zadovoljni s trenutačnim stremljenjima i tendencijama. Osobno sam toliko nezadovoljan trenutačnim stanjem u umjetnosti, koje mi se čini jako ozbiljnim, da sam prisiljen pokušati potaknuti druge da dijele moje nezadovoljstvo. Stoga večeras riskiram kršenje svih pravila dobrog ponašanja time što stojim tu pred vama i žalim se, i to u prilici u kojoj su svi prisutni – siguran sam – puni dobre volje, i prema umjetnosti i prema javnosti. Jedina mi je isprika vjera u iskrenost vaše želje da čujete sve ozbiljne poglede na ovako važno pitanje. Ustvrdit ću, dakle, da je pitanje koje sam postavio – treba li umjetnost biti pomoćnica bogatstva ili ropkinja imućnosti – praktično vrlo važno ako je umjetnost uistinu važna ljudskom rodu, što, pretpostavljam, nitko od vas neće poreći.

Sada ću zamoliti sve one koji misle da je umjetnost u normalnom i zdravom stanju da objasne taj entuzijazam (kakav, drago mi je to čuti, dijele stanovnici Manchestera) koji u posljednje vrijeme prati osnivanje i proširivanje muzeja kojih su izložci uglavnom samo fragmenti kućanskih predmeta iz prošlih vremena. Zašto kulturni, trezveni i razumni ljudi, kojima ne nedostaje osjećaj

za vrijednost novca, daju velike svote za komadiće ukrašene tkanine, dijelove grubo oblikovane lončarije, crvotočinom nagriženu rezbariju ili ulupljene komade metala i čuvaju ih u skupim državnim zgradama pod službenim skrbništvom učenih stručnjaka? Naime, svi mi znamo da bi nas ti predmeti trebali nečemu naučiti, oni nas obrazuju. Svi naši muzeji, posebice onaj u Južnom Kensingtonu, pripadaju izrazito obrazovnom tipu institucije. Ono što nas oni trebaju naučiti nije, naime, puka mrtva povijest jer te predmete pažljivo i marljivo proučavaju i oni koji namjeravaju živjeti od dizajna. Upitajte bilo kojega stručnjaka za umjetnost, ma kojem pravcu pripadao, koliko su poželjni dizajneri ornamentalnoga dijela industrijske umjetnosti, a koji izučavaju ove relikte prošlih vremena, i svaki će vam zasigurno odgovoriti da im je takvo izučavanje neophodno. Upravo je u tome stvar. Ne šaljemo studenta da izučava najbolje radove naših suvremenika, ni jedan majstor ili stručnjak ne može mu mirne duše reći da će mu to donijeti dobra, već ga šaljemo da izučava olupine davno minule umjetnosti, predmete koji su, kada su bili novi, bili uglavnom dostupni u svakoj trgovini ili tržnici. Trebamo li se, stoga, zapitati kako bi prošli ostaci naše ornamentalne umjetnosti u muzeju dvadeset i četvrtog stoljeća? Živa je istina da svi oni koji izučavaju ovo pitanje znaju da su ostaci minulih vremena simboli umjetnosti koja je proizvela predmete koji ne samo da su bili bolji od ovih danas, već pripadaju sasvim drugoj vrsti – bolji su upravo zato što su druge vrste i što se proizvode na sasvim drugačiji način nego što to mi danas radimo.

Prije nego se zapitamo zašto su bili toliko bolji i zašto se razlikuju po vrsti, a ne samo po stupnju dobre izrade, želim vam još jednom napomenuti da je riječ o običnim predmetima koji su se mogli prodati i kupiti na bilo kojoj tržnici. Želim da zapamtite da je, usprkos tiraniji i nasilju karakterističnima za vrijeme u kojem su se proizvodili, ljepota, čijim su dijelom bili, okruživala čitav čovjekov život te da je tada umjetnost u svakoj prilici bila pomoćnica bogatstva, a ne ropkinja imućnosti. Istina je da su tada, kao i danas, imućni ljudi trošili velike svote na ukrase svih vrsta, dok su niže klase nesumnjivo živjele u groznoj bijedi (kao što žive i danas), ipak umjetnost koju su imućni dobivali razlikovala se samo u obilju i veličanstvenosti materijala, koliko su drugi mogli dokučiti. Valja se sjetiti da je sve što je ljudska ruka tada izradila bilo više-manje lijepo.

Usporedite to s trenutačnim stanjem u umjetnosti i onda recite je li moje neučtivo nezadovoljstvo barem donekle opravdano. Ne samo da sve što civilizirani čovjek napravi nije ni blizu lijepom, već su svi obični predmeti koje izradi bijedni, pretenciozni i ružni, gotovo kao da su takvima napravljeni prije iz izopačene namjere nego puke slučajnosti, posebice ako uzmemo u obzir koliko su brojni procesi proizvodnje ugodni i poticajni domišljatom umu i vještim rukama. Uzmimo na primjer svima poznatu umjetnost izrade stakla. Bio sam u staklarskom pogonu i vidio radnike kako oblikuju užarenu staklenu masu u iznimno elegantne i predivne oblike. Bilo je trenutaka u proizvodnom procesu u kojima bi, da je posuda koju su izradili isti tren odnesena na prekaljivanje, rezultat bio nešto što bi moglo stati uz bok najprobranijim primjercima venecijanskoga stakla, ali to se nije dogodilo. Radnici su morali uzeti mjerke i kalupe te reducirati fantastičnu eleganciju živoga metala na propisanu tržišnu ružnoću i vulgarnost određenoga oblika koji je najvjerojatnije dizajnirao netko tko ništa ne zna o proizvodnji stakla ili ga nije briga, što je čest slučaj i u drugim umjetnostima. Ponavljam, sva roba proizvedena danas može se podijeliti u dvije klase. Prva je priprosta i ružna, iako vrlo često dovoljno pretenciozna i ukrašena radovima koje je smijurija nazvati ukrasima, ali za koje se još uvijek drži pokoji ostatak tradicije – to je roba za siromašne, nekultivirane. Druga klasa robe, namijenjena jednom dijelu imućnih, stremi tome da bude lijepa, pažljivo je i raskošno ukrašena, ali uglavnom ne uspijeva u svojoj namjeri, dijelom zato što je odcijepljena od tradicije, a dijelom i zato što ne postoji suradnja između di-

zajnera i zanatlije. Tako je naše bogatstvo osakaćeno, naše bogatstvo, odnosno naša mogućnost da živimo pristojan život i nitko tu nije na dobitku, jer niža klasa, s jedne strane, nema u svojem domu nikakve prave umjetnosti i prisiljena je trpjeti priproste i užasne privide umjetnosti koji uništavaju njezinu sposobnost da cijeni pravu umjetnost jednom kad s njom dođe u susret u muzejima i galerijama. S druge strane, sav prekomjeran novac kojim raspolažu imućni ne može kupiti ono što tvrde da žele – jedina prava umjetnost koju mogu imati produkt je jednoga pojedinačnoga genija, zahtjevnoga i mukotrpnoga rada onih koji su ostvarili rijetka postignuća i posjeduju posebnu kultiviranost, ljudi koji, ma koliko osujećeni bili manjkom životne čarolije i odurnošću svoje okoline, uspijevaju, unatoč svemu, s vremena na vrijeme srušiti sve prepreke i proizvesti plemenita umjetnička djela za koja se samo nekolicina pretvara da ih razumije ili da je njima dirnuta. Takvu umjetnost imućni ponekad mogu kupiti i posjedovati, ali nje nužno ima jako malo, a da je ima i desetostruko više, ponavljam, ne bi ljude dirnula nimalo jer su mrtvi za svu umjetnost osim užasa i bijede koji ih okružuju. Ipak, ne mogu u potpunosti tvrditi da je krivnja samo njihova jer su veliki umjetnici o kojima sam govorio ono što jesu zahvaljujući tome što su ljudi vrlo osobitoga i posebnoga dara, uglavnom uronjeni u misli o prošlosti i obuzeti kontemplacijom o ljepoti prošlih vremena. Da nisu tako ustrojani, kažem vam, ne bi uopće bili sposobni proizvesti ljepotu, usprkos i unatoč svim poteškoćama na svom putu. Ali primijetite rezultat. Svakodnevni život ih odbacuje i zanemaruje, ne ostavlja im drugoga izbora osim da ga puste da ide svojim putem i povuku se u snove o Grčkoj i Italiji. Žive u vremenu Perikla i vremenu Dantea, a današnja Engleska s milijunima potrebitih ljudi koji se bore za život nije im nimalo od pomoći, a ni oni njoj. Moguće je da čekaju trenutak u kojem će biti korisni i neće biti zaboravljeni u danima koji dolaze. Nadajmo se da je tako.

To je, kažem vam, stanje umjetnosti među nama. Ako sumnjate ili mislite da pretjerujem, dozvolite mi da vas podsjetim kakva je situacija u umjetnosti koja je najkooperativnija od svih, točnije u arhitekturi. Nitko ne zna bolje od mene koja golema količina talenta i znanja postoji među današnjim prvorazrednim arhitektima – tu i tamo diljem zemlje nađemo na građevine koje su oni osmislili i obradujemo se. Ipak, malo nam to pomaže u ovim vremenima u kojima kad čovjek napusti Englesku na nekoliko godina jednom kad se vrati nađe pola okruga cigle i žbuke nakalemljenoga na London. Bi li i najveći optimist mogao reći da se u međuvremenu popravio stil građevina u tih pola okruga? Zar nije istina upravo suprotna: situacija je sve gora, ako je to uopće moguće. Zadnja kuća koja se sagradi uvijek je najvulgarnija i najružnija tako da čovjeku ne preostaje ništa drugo nego se sa žaljenjem sjetiti dana Ulice Gower i samozadovoljno svrnuti pogled na čudnovate kutijice od smeđe cigle okružene podrezanim vrtovima skućenima među novim trgovima i terasama u predgrađima Londona. Praksa je takva da će gotovo svaka nova kuća biti sramotno i ponižavajuće ružna, a ako slučajno nabasamo na novu kuću koja pokazuje ikakav znak promišljenosti u projektiranju i planiranju bit ćemo uistinu zabezegnuti i htjet ćemo znati tko ju je izgradio, tko joj je vlasnik, tko ju je projektirao, i sve po redu, od početka do kraja. U vremenima kad je arhitektura bila živa, svaka izgrađena kuća bila je više-manje lijepa. Termin crkvena arhitektura koji smo koristili za srednjovjekovne stilove odavno je odbačen zbog novih spoznaja pa tako danas znamo da su u to vrijeme i koliba i katedrala građene istim stilom i da su na sebi imale istu vrstu ukrasa – veličina, i u nekim slučajevima materijal, činili su jedinu razliku između skromne i veličanstvene građevine. Neće biti istinskoga pravca u arhitekturi sve dok se ovakva vrsta ljepote ponovo ne začme u našim gradovima, sve dok svaka svjećarnica u predgrađu, svaka šupa podignuta iz puke praktičnosti ne bude izgrađena s trudom primjerenim njezinoj svrsi i dok istodobno ne bude i lijepa. Promislite kolika je to razlika u odnosu na naše trenutne

uvjete stanovanja. Nije lako zamisliti divotu grada u kojem su sve kuće lijepe, ako niste vidjeli (recimo) Rouen ili Oxford prije trideset godina. U kakvom je to čudnovatom stanju umjetnost kad se ne možemo ili ne želimo potruditi toliko da učinimo naše kuće dostojnima da u njima žive razumna ljudska bića! Ne možemo, pretpostavljam i još jednom ponavljam, jer osim u najrjeđim slučajevima kuće imućnih nisu ništa bolje od onih koje pripadaju običnom puku. Dopustite mi jedan primjer, molim vas. Nedavno sam posjetio Bournemouth, kupalište jugozapadno od New Foresta. To je okrug (jedva da je gradić) imućnih kuća. Svi su uvjeti zadovoljeni da te kuće budu pristojne jer samo mjesto, sa svojim pješčanim dinama i borovima, predstavlja uistinu izvanrednu lokaciju. Nije trebalo puno toga poduzeti da bude čarobno. Dakle, među borovima i vrtovima sada stoje kuće tih imućnika, i čak ih ni borovi ni vrtovi ne mogu učiniti podnošljivima. One su, oprostite ćete mi na izrazu, u potpunosti grde, i upravo dok ovo govorim oni ih i dalje grade u gomilama.

Zašto ne možemo ispraviti sve ovo? Zašto ne možemo imati, na primjer, jednostavne i lijepe građevine primjerene za kulturne i pristojne muškarce i žene, a ne za neuke, razmetljive i proždrljive strojeve? Možete reći da je to zato jer ih ne želimo, ima u tome neke istine, ali to nas samo tjera korak dalje pa se moramo zapitati: zašto nas nije briga za umjetnost? Zašto je civilizirano društvo u svemu što ima veze s ljepotom čovjekova manualnog rada nazadovalo u odnosu na barbarski, praznovjerni i nemirni srednji vijek? To je uistinu ozbiljno pitanje koje za sobom povlači još ozbiljnija pitanja, čiji mi i sami spomen možete zamjeriti.

Rekao sam da su ostatci umjetnosti iz prošlih vremena koje smo nagnani proučavati produkt rada koji nije samo bolji od današnjeg, već je i druge vrste. Ta razlika u vrsti samo donekle objašnjava naše nedostatke i otvara još jedno pitanje: kako ćemo ispraviti tu grešku? Manualni je rad prošlih vremena, barem sve do renesanse, bio inteligentan rad, dok je naš rad neinteligentan, ropski, što je zasigurno dovoljno objašnjenje za sve lošiju umjetnost, budući da to podrazumijeva i nestanak narodne umjetnosti iz civilizacije. Narodna umjetnost, točnije, umjetnost koja nastaje iz suradnje mnogih umova i ruku, različitih i po vrsti i po stupnju talenta, u kojoj svaki od njih radi svoj dio podređen cjelini, a da pritom ni jedan ne gubi svoju individualnost – gubitak takve umjetnosti zasigurno je velik, dapače, neizmjeran. Ipak, do sada sam govorio samo o tome kako je gubitak narodne umjetnosti težak gubitak u kontekstu bogatstva: razmotrio sam sâm njezin gubitak i gubitak humanizirajućega utjecaja koji svakodnevno gledanje lijepih rukotvorina ima na ljude. No, kad razmotrimo način na koji se taj rad izvodio i kako se danas radi, pitanje postaje još ozbiljnije. Reći ću bez oklijevanja da je inteligentan rad koji je proizvodio pravu umjetnost bio ugodan, posao po mjeri čovjeka – ni previše težak ni ponižavajući – dok je neinteligentni rad koji proizvodi lažnu umjetnost zatupljujući, nehumani rad, težak i ponižavajući, pa je sasvim očekivano i primjereno da ne proizvodi ništa osim ružnoće. Direktan uzrok ovoga ponižavajućeg rada koji ugnjetava tako velik dio naših ljudi, jest sistem organizacije rada, taj glavni instrument velike moći moderne Europe, tržišno natjecanje. Taj je sistem poprilično promijenio način rada na svemu što možemo smatrati umjetnošću, a ta je promjena mnogo veća nego što ljudi znaju ili misle. U prošlosti su rukotvorine izrađivane u malim razmjerima, gotovo na razini domaćinstva, a izrađivale su ih grupice radnika koji su uglavnom bili organizirani u cehove te su temeljito izučili svoj posao, ma koliko njihovo obrazovanje bilo ograničeno na drugim poljima. Među njima gotovo i nije bilo podjele rada, malo je bilo razlike između majstora i radnika. Radnik je znao svoj posao od početka do kraja i osjećao je odgovornost za svaku fazu procesa. Takav je posao nužno bio spor u realizaciji, njegov produkt skup i nije uvijek bio besprijekoran, ali je zato uvijek bio

inteligentan posao u koji je uvijek bio uključen ljudski um i mnogobrojni znakovi ljudskih nada i strahova koji sačinjavaju život svakoga od nas.

Sjetite se sad bilo kojega oblika proizvodnje s kojim ste upoznati i uočite koliko se danas drugačije radi: radnici su okupljeni u golemim tvornicama u kojima je njihov rad podijeljen toliko mnogo puta da je radnik postao potpuno bespomoćan u svom zanatu ako se nađe sam bez onih iznad sebe koji snabdijevaju njegov rad i onih ispod sebe koji se njime snabdijevaju. Redovito postoji cijela hijerarhija iznad njega: predradnik, upravitelj, činovnik i kapitalist, od kojih je svaki važniji od onoga koji posao obavlja. Ne samo da se od njega ne traži da uloži individualnost u svoj dio posla, već mu to nije ni dozvoljeno. On nije ništa drugo doli kotačić u stroju koji ima samo jedan nepromjenjivi set zadataka koje mora obaviti. Jednom kada ih savlada, i što ih redovitije bude obavljao i što pritom bude manje mislio, bivat će sve vredniji. Predmeti koje ovaj sistem proizvodi brzo su gotovi i jeftini, što nije ni čudo kada se uzme u obzir savršena organizacija rada čiji je on produkt te količina energije koja je u njega uložena. Također, takvi predmeti imaju određen visok stupanj završenosti te nešto što bih nazvao *izgled ravno iz dućana*, posebno svojstven robi napravljenom u ovom stoljeću. Ipak i dalje je taj rad nužno neinteligentan i toliko lišen ljudskosti da ne može niti tu i tamo pokazati znak umora koji bi nam dao do znanja da je rad na jednom dijelu predmeta bio ugodniji od drugog. Kakva god se umjetnost ili pak njezin privid na tom predmetu nalazio, ona je primijenjena s dužnom komercijalnom pažnjom i napravljena strojem, ljudskim ili kakvim drugim, s jednakom količinom interesa koja je uložena i u neumjetnički dio rada. Ako bi takav rad bio, ponavljam, inače oku ružan i oduran, naš osjećaj za pravdu bio bi šokiran, jer je rad koji je uložen u izradu takva predmeta nezahvalan i neugodan, tek nešto više od pukoga ugnjetavanja radnika.

Mora li takva vrsta rada vječno trajati? Dokle god ona postoji, velike mase ljudi ne mogu ni na koji način sudjelovati u umjetnosti – jedini slobodni zanatlije su umjetnici (kako ih danas nazivamo), a čak su i oni hendikepirani i potlačeni ugnjetavanjem koje trpe njihovi kolege. Svjestan sam da je rad organiziran oko strojeva nužan za tržišno natjecanje, točnije za trenutačni ustroj društva te da vjerojatno većina vas misli da je maštanje o temeljitoj, korijenskoj promjeni samo puko sanjarenje. Ne mogu si pomoći, mogu samo ustvrditi da do promjene mora doći ili da ona barem mora biti na putu kako bi umjetnost mogla dotaknuti mase. Pojedincima će se to možda učiniti nebitnim pitanjem. Moram se dobronamjerno nadati da su takvi ljudi slijepi kad je u pitanju umjetnost, što, čini mi se, nije nimalo neuobičajeno, te da će ih to sljepilo u potpunosti spriječiti da razumiju ono što sam govorio o užitku koji dobar radnik ima u radu svojih ruku. Ipak, svi oni koji znaju što umjetnost znači, složiti će se sa mnom u tvrdnji da je užitak nužan suputnik u proizvodnji svega što se može nazvati umjetničkim djelom. Stoga upravo na takve apeliram da se zapitaju je li pošteno i pravedno da samo nekolicina od milijuna ljudi koji čine ovu civilizaciju sudjeluje u užitku koji je najsigurniji i najpostojaniji od svih užitaka, neiscrpna utjeha u nesreći, sretan i častan rad. Pogledajmo istini u oči i priznajmo da društvo koje ne dopušta ni jedan drugi ljudski i neponižavajući užitak velikoj većini svojih fizičkih radnika, osim užitka koji donosi odmor nakon napornoga rada, ne bi trebalo biti stabilno, a čak ako i jest, da je prirodno da je ono izrovano korupcijom i oboljelo od učestalih strašnih zločina.

U svakom slučaju, sanjali ili ne o prilici za bolji život koji će uključivati pošten udio u umjetnosti za većinu ljudi, činjenica je, a ne san, da se oko nas događa promjena, iako se možda nećemo složiti oko smjera u kojem nas ona vodi. Mnogi će, pretpostavljam, biti skloni misliti da sve teži k potpunom razvoju tržišnoga natjecanja i finalnom usavršavanju sistema rada na kojem ono počiva. Mislim da je to vjerojatno i da će se stvari odvijati sve brže i brže, sve dok se ne dosegne

posljednja točka savršenstva u tom slijepom komercijalnom ratu, ali što onda? Neka promjena dođe i sa sobom donese najmanje moguće nasilja i patnje!

Zadatak je sviju nas da damo sve od sebe kako bismo se pripremili za promjenu i ublažili šok jednom kad do nje dođe, da ostavimo što manje onoga što treba uništiti da bi se to kasnije uništilo brzo, nasiljem ove ili one vrste. Čini mi se da ne postoji smjer na kojem je korisnije raditi kako bi se preduhitrila destruktivna revolucija od toga da smo unaprijed u nju uključeni i pokušavamo premostiti jaz koji razdvaja jednu klasu od druge. Upravo je to točka u kojoj je tržišno natjecanje iznevjerilo naše nade: bilo je spremno napasti feudalne privilegije, i u tome je poprilično uspjelo, ali se u izjednačavanju više i srednje klase, gospode i puka, zaustavilo kao da je dovoljno učinilo jer će, avaj, većini ljudi biti drago da se izjednače sami sa sobom i zatim će prekriziti ruke. Primijetite što će nam se dogoditi ako u ovome podbacimo. Čini mi se više nego sumnjivo, da ne idem dalje, a pitanje je jesmo li uopće i trebali otići ovako daleko, budući da se feudalni i hijerarhijski sistem pod kojim su živjeli stari cehovi i bratstva čiji sam rad hvalio, a koji je sigurno imao veze s inteligencijom i zdušnošću njihova rada, nije trudio ponižavati ljude namećući im nasilne razlike između profinjenosti i neznanja, iako je strogo dijelio ljude u kaste. Razlika između lordova i pučana, plemenitaša i građana bila je sasvim proizvoljna. Kako danas stojimo s razlikom među klasama? Zar nije tužna činjenica da razlika više nije proizvoljna već stvarna? Sve do određene klase, točnije do obrazovanoga gospodina kako ga nazivamo, uistinu postoji jednakost u manirama i ponašanju, a ako se pučani i dalje žele poniziti i glumiti lakeja, to je njihova stvar. Ipak, ispod te klase postoji rez, precizan kao da je nožem odrezan, i svijet se dijeli na gospodu i one koji to nisu.

Samo promislite o značenju jedne činjenice, te da je ovdje u Engleskoj devetnaestog stoljeća, usred svega tog razvikanog napretka, ogroman broj ljudi pukom nesrećom vlastitoga rođenja osuđen na to da izostavlja „h” pa tako postoje dva jezika kojima u Engleskoj govorimo – jezik gospode i jezik radnika. Nije me briga tko će mi sve proturječiti, smatram to barbarskim i opasnim jer ide ruku pod ruku s nedostatkom umjetnosti kojem je ista klasa izložena – to je, ukratko, znak te vulgarnosti, da iskoristim tu mrsku riječ, koja nije postojala prije modernih vremena rastućega tržišnog natjecanja.

S druge pak strane nije ni moderni sistem podjele na klase daleko od kastinskoga sustava srednjega vijeka. Gotovo je jednako isključiv kao što je onaj bio. Dozvolite mi da dam primjer: neki dan sam razgovarao s prijateljicom koja nije znala kako da usmjeri svojega sazrelog sina i razgovarali smo o mogućnosti da krene na neki zanat, izuči neku struku kako se to danas kaže, recimo stolarstvo. Dakle ni jedno od nas dvoje nije opterećeno društvenim predrasudama, oboje posjedujemo zdrav strah od toga da damo svoj obol povećanju vojske londonskih činovnika, ali ipak smo bili prisiljeni priznati da ako mladić nema jak karakter, nije sposoban poduzeti taj korak otvorenih očiju i samostalno se suočiti s posljedicama, to jednostavno neće biti moguće – pretvorit ćemo ga ili u traljava amatera ili u nenamjernoga mučenika principa. Nakon toga shvatio sam da se nismo sasvim oslobodili čak ni pukoga srednjovjekovnog praznovjerja temeljenoga na, pretpostavit ću, ekskluzivnosti rimskoga zemljoposjednika (naši su gotski predci bili poprilično neopterećeni ovakvim bljezgarijama) da je manualni rad ponižavajuće zanimanje. Na prvi pogled to se čini tako monstruozno da gotovo očekuješ da ćeš se probuditi iz kakva konfuznog sna i naći se u vremenu vladavine Henrika VIII. okružen cijelim setom vjerovanja, od božanskoga prava kralja naniže. Zašto bi, tako mi svega, stolar bio gori gospodin od odvjetnika? Njegov je zanat daleko korisniji, puno ga je teže naučiti i, što je najgore, čak i danas, mnogo ugodniji. Ipak, mi gospoda i dame ne usudimo se poslati svoje sinove na zanat, osim ako nismo ustvrdili da su en-

tuzijasti ili filozofi koji se mogu nositi sa svim posljedicama i pritom preziru mišljenje društva, a u tom će ih slučaju društvo podvesti pod onaj grozni naziv – ekscentrici.

Mislio sam da je moguće dio ove ludosti izvesti iz praznovjerja prošlih vremena, da je ona djelomični ostatak zlosretne tiranije staroga Rima, ali postoji i druga strana ovoga pitanja koja ga prikazuje u donekle drugačijem svjetlu. Sjetio sam se da mi je između ostalog ta gospođa rekla: „Znaš, ne bi mi smetalo da je on stolar, samo kad bi barem izrađivao ‘umjetnički’ namještaj.” Eto ga, vidite! Ona je prirodno, kao da je to sasvim logično, priznala da je ono što sam vam večeras govorio činjenica, da čak i u zanatu tako blisko povezanom s umjetnošću kao što je stolarija mogu postojati dvije vrste robe, jedna obična, gotovo sasvim lišena umjetničkoga aspekta, i druga iznimna, koja sa sobom povlači nekakav umjetnički sadržaj. Nadalje, njezina je misao zgrabila duboko u to pitanje i čvrsto je povezana s našom temom: zanati su, onako kako se danas u njima radi, uistinu postali tako mehanički da ne uključuju čovjekov um, gotovo uopće ne, i možda upravo to ima veze s time zašto ih danas, kad je taj privilegij na zalasku, tako malo cijenimo. Pretpostavimo da mladić, na primjer, pristupi stolarskom zanatu (jednom od najmanje mehaniziranih, čak i danas). Jednom kad je ovladao natprosječnom vještinom, njegova će sljedeća ambicija biti da se unaprijedi, što fraza kaže, točnije da krene u neko drugo gospodskije zanimanje ili, pak, da postane ne majstor stolar, već kapitalist, poslodavac drugih stolara. Zanati gube svoje najbolje ljude upravo zato što sami po sebi ne donose potrebnu nagradu za izvrsnost. Nije moguće nastaviti dalje nakon određene točke, a ta točka nije dovoljno visoko. Želim istaknuti da pod nagradom ne smatram samo novac dan za nadnicu, već položaj u društvu, slobodno vrijeme te povrh svega samopoštovanje koje dolazi zajedno s prilikom da radimo izniman i individualan rad, koristan da ga drugi imaju i ugodan za raditi, posao koji u najmanju ruku zaslužuje hvalu, dobili je mi ili ne. Uzmite u obzir da vrlo dobro znam da prilikom javnoga nastupa govornici imaju običaj naširoko raspredati o dostojanstvu rada i poštovanju koje imaju za radničku klasu i, pretpostavljam, uistinu i vjeruju u to što govore dok to izgovaraju, ali bi li njihovo poštovanje prema dostojanstvu rada izdržalo test o kojem govorim, to jest, hoće li, mogu li, budući da su viša srednja klasa, dati sinove u ovakvu vrstu rada? Smatraju li da ako to učine osiguravaju svojoj djeci dobru budućnost? Ne treba nam dugo da odgovorimo na to pitanje, koje, ponavljam, smatram testnim. Stoga, kažem vam, zanati su obilježeni kao nešto što pripada nižim klasama i ta je budalaština jednim dijelom pitanje predrasuda zaostalih iz hijerarhijskoga društva srednjega vijeka, ali i rezultat nepromišljene jurnjave za imućnošću koja je temeljni cilj tržišnoga natjecanja. Nadalje, upravo je to najgori dio te ludosti: puko praznovjerje povuklo bi se, i to brzo, pred političkim i društvenim napretkom, ali je onaj njegov dio koji potiče tržišno natjecanje mnogo izdržljiviji jer je vezan uz stvarno stanje stvari. Zanati uistinu jesu poniženi i klase koje se njima bave i dalje ostaju miroljubive zahvaljujući dobrim međusobnim odnosima i urođenoj razumnosti radnika izvan radnoga vremena te njihovim snažnim političkim sklonostima, koje su svjesno ili nesvjesno u ratu s tržišnim natjecanjem pa se u njih možemo uzdati da će, a ja se iskreno nadam da hoće, polako dovesti do smjene ovoga sistema. U međuvremenu, smatram da je ova degradacija zanata nužna za usavršavanje i napredak tržišnoga natjecanja: degradacija zanatstva ili, drugim riječima, izumiranje umjetnosti. To je izrazito ozbiljna optužba protiv ovoga sistema, protiv kojega se, moram to reći, makar me smatrali luđakom, otvoreno bunim. Priznajem, ustao sam protiv najveće sile koju je svijet ikada vidio. Uistinu moćne sile, koja moć uglavnom koristi samo za razaranje pa stoga vjerujem da je ujedno i kratka vijeka, jer sve što je destruktivno u sebi nosi sjeme vlastite propasti.

Prije nego što svoje izlaganje privedem kraju, želim se vratiti na svoje prve tri riječi: umjetnost, bogatstvo i imućnost. Mogu zamisliti da mi mnogi kažu: „Pobunio si se protiv sistema koji stvara bogatstvo u svijetu”. Upravo je to ono što negiram, a tržišno natjecanje optužujem da je uništilo bogatstvo. Tvrdim da se bogatstvo, materijalna sredstva za pristojan život, stvara tom sistemu usprkos, a ne zbog njega. Smatram da postoje dvije vrste pravoga bogatstva: prvo je hrana, odjeća, zaklon i slično, dok u drugo spadaju umjetnost i znanje. Dakle, sve što je dobro i potrebno tijelu i sve što je dobro i potrebno umu. Sistem tržišnoga natjecanja bavi se brojnim drugim pitanjima osim ovih, neka od njih čine izravnu štetu čovjekovu životu, a neka su samo puka smetnja njegovu časnom napretku. U međuvremenu ovaj sistem prvu od dvije vrste stvarnoga bogatstva uglavnom trati, a drugu uglavnom uništava. Prvu trati nepravednom i lošom diobom moći pri stjecanju bogatstva, kojega ukratko nazivamo novcem, tako što potiče ljude na nepromišljeno razmnožavanje, okuplja stanovništvo u gomile kojima je teško upravljati, a sve to da bi zadovoljio svoju beskrupuloznu pohlepu, pritom nimalo ne vodeći računa o njihovoj dobrobiti.

Kad je u pitanju druga vrsta bogatstva, mentalno bogatstvo, ovaj ga sistem na brojne načine uništava, a dva se najviše tiču naše teme ovdje večeras: prvo je bezobzirno uništavanje prirodnih ljepota koje prisiljava velike mase ljudi, barem u ovoj zemlji, da žive usred ružnoće i bijede tako odurne i gnjusne da je možemo podnijeti samo ako nas je navika na nju prisilila, odnosno, ako smo tako daleko odmaknuli na putu da izgubimo neke od najsretnijih i najljepših kvaliteta koje su čovjeku ikad podarene. Drugi način na koji sistem tržišnoga natjecanja uništava naše mentalno bogatstvo još je gori jer pretvara sve zanatlije u strojeve, točnije, prisiljava ih na neinteligentan i nečovječan rad koji je samo puki napor koji treba podnositi veći dio dana te im tako oduzima uspjeh i pobjedu koje su duga stoljeća rintanja i promišljanja izvojevala nad surovom i nepopustljivom prirodom, točnije čovjekov užitak i trijumf u svakodnevnom radu.

Kažem vam, ova naša civilizacija nije stvorila bogatstvo, već imućnost i njezina neizostavno pratioca – siromaštvo – jer imućni ne mogu postojati bez siromašnih, drugim riječima bez ropstva. Svi imućni ljudi trebaju nekoga da za njih obavlja prljavi posao, od ubiranja nezaslužene rente do prosijavanja hrpa pepela. Pod vladavinom imućnih mi smo gospodari i robovi umjesto kolege radnici, što bismo trebali biti. Ako sistem tržišnoga natjecanja stvara bogatstvo, onda bi Engleska uistinu trebala biti najbogatija zemlja na svijetu, što neki i misle da jest, a zasigurno je najimućnija. Ipak, u kakvu je to bijedu otjerana ova imućna zemlja? Pripadam jednom malom bezopasnom društvu čiji je cilj za današnje generacije i one koje će tek doći sačuvati bogatstvo koje Engleska posjeduje u povijesnim i lijepim građevinama. Mogao bih vam tako predočiti dug i sumoran popis zdanja koje Engleska unatoč svojoj imućnosti nije bila sposobna, na ovaj ili onaj način, spasiti od tržišne pohlepe. „To je pitanje novca”, nepobitni je argument u takvim slučajevima, i uistinu, ako na njega odgovorimo, vidimo da je naš odgovor bačen u vjetar. Zašto do dana današnjega u Engleskoj (jedino u Engleskoj od svih drugih civiliziranih zemalja) ne postoji zakon koji sprječava luđaka ili nezalicu da sruši kuću koju je odlučio nazvati privatnim vlasništvom, makar ona bila dio povijesnoga i umjetničkoga blaga ove zemlje?

Nadalje, koliko je hektara javnoga zemljišta imućnost ukrala ovoj zemlji samo u ovom stoljeću? Blaga nezamjenjiva, neprocjenjiva u ovim vremenima bujanja stanovništva. Ipak, gdje je čovjek koji će se usuditi predložiti mjere koje će vratiti ta zemljišta na uživanje narodu? Koliko je puta, da ponovim, željeznicama dozvoljeno da u ime dobrobiti nekolicine čitavom stanovništvu otmu blaga tako lijepa da ih više nikada nećemo moći nadoknaditi, i to sve zahvaljujući kukavičluku i bezakonju kojemu pribjegavaju oni koji bi u ovim pitanjima trebali biti naši zaštitnici, ali imućnost, ipak, ima oči samo za imućnost? A što ste vi koji, pak, živite u ovom dijelu zemlje učinili

s Lancashireom? Čini se kao da ste ga sravnili sa zemljom. Mora da ste bili uistinu siromašni kad ste ga bili prisiljeni pokopati. Zar nisu vrištine i livade, bistri potoci i vedra nebesa, bogatstvo? Imućnost vam je izgradila čudan dom. Neki od vas zaista i mogu ponekad pobjeći od njega u Wales, Škotsku ili pak Italiju, neki, samo rijetki. Žalim vas, i sebe samog također, jer se dole uz Temzu rješavamo zemlje najbrže što možemo, veći dio Middlesexa, veći dio Surreya i velike površine Essexa i Kenta zakopane su pod nevjerovatnom ludošću i odurnom prljavštinom i nitko nema hrabrosti reći: „Potražimo lijeka dok nam je još uvijek ostalo nešto od ovakvoga bogatstva.”

Naposljetku, ako se nekima od vas sve ovo čini nevažnim pitanjem, ma koliko bolno ozbiljno ono zaista bilo, nitko ne može olako shvatiti užasne priče koje u zadnje vrijeme dolaze do nas, a tiču se stanovanja siromašnih u Londonu. Ni jedna zemlja koja može ostati mirno sjediti suočena s takvom nepravdom, nema pravo zvati se bogatom. Ipak, vrlo dobro znate da će još puno vremena proći prije nego će ijedna stranka ili vlada imati hrabrosti suočiti se s tim pitanjem, iako zasigurno znaju koliko je opasno pred njim zatvoriti oči.

Što bi moglo ublažiti tu nepravdu? Ne smijete me odviše detaljno ispitivati o tome. Dio sam tako sitne manjine da mi je dovoljno da tu i tamo pronađem nekoga tko priznaje da je to nepravda, jer moj je zadatak ovdje širiti nezadovoljstvo. Ne smatram to nevažnom zadaćom jer jednom kad se nezadovoljstvo proširi, proširi se i žudnja za boljim stanjem, a kad čežnja velike mase ljudi postane uistinu duboka i jaka, ona otopi otpor promjeni na siguran, smiren i nevjerovatan način. Ipak, reći ću vam, s vašim dopuštenjem, što smatram da je najvažnije da se promijeni, za slučaj da nisam bio dovoljno jasan do sada te da vam se čini da vas nemam ni na što drugo potaknuti osim na uništenje sistema za koji su neki mislili da je tako osmišljen da će trajati vječno. Dakle, želim da svi ljudi budu obrazovani u skladu sa svojim sposobnostima, a ne sukladno količini novca koju njihovi roditelji imaju. Želim da svi ljudi imaju manire i odgoj koji su u skladu s njihovom urođenom dobrotom i ljubaznošću, a ne sukladni količini novca koju njihovi roditelji imaju. Želim da mi posljedice ovih dviju stvari omoguće da slobodno razgovaram sa svim svojim zemljacima na njihovu jeziku, siguran da će oni razumjeti moje misli u skladu sa svojim prirodnim kapacitetima. Također, želim moći sjesti za stol s osobom bilo kojega zanimanja, a da među nama ne vlada nelagoda ili suzdržavanje bilo kakve vrste. Ne želim da itko ima novac koji nije plaća za obavljen posao, a budući da sam siguran da oni koji rade najkorisniji posao neće tražiti, a ni dobiti najveću plaću, vjerujem da će ova promjena uništiti navadu da se čovjeka obožava zbog njegova novca, što svi priznajemo da je ponižavajuće, ali od čega se samo rijetki od nas uspiju ograditi. Želim da se prema onima koji na ovom svijetu rade težak posao – pomorci, radnici u rudniku, ratari i slično – odnosimo s obzirom i poštovanjem, da primaju velike plaće te da imaju mnogo odmora. Želim da moderna znanost, za koju vjerujem da je sposobna savladati sve materijalne poteškoće, okrene leđa apsurdnim ludostima kao što je izum antracenskih bojila i divovskih topova te se prihvati izuma strojeva koji bi obavljali poslove koji su odurni i destruktivni po samopoštovanje ljudi koji ih moraju raditi ručno. Želim prave zanatlije, točnije, želim da oni koji proizvode robu budu u takvoj poziciji da mogu odbiti izrađivati budalaste i nepotrebne predmete ili izrađivati jeftinu i odurnu robu koja je temelj sistema tržišnoga natjecanja, ropsku robu koju su robovi napravili za robove. Da bi se radnici uopće mogli naći u ovakvoj poziciji, želim podjelu rada koja je razumno ograničena i ljude koji su naučeni razmišljati o svojem radu i u njemu uživati. Želim ograničiti štetan sistem posrednika tako da radnici mogu doći u kontakt s narodom, koji će tako naučiti nešto o njihovu radu te biti sposoban dati im zasluženu hvalu za njihovu izvrsnost.

Nadalje, želim da radnici dijele dobru sreću firmi u kojima rade, sve u skladu s njihovim vještinama i marljivošću, baš kao što moraju dijeliti njihovu lošu sudbinu. S tim ciljem na umu, bilo bi

važno da oni koji organiziraju njihov rad ne primaju više od naknade za rad koji su obavili i da se biraju na temelju svojih vještina i inteligencije, a ne zato što su sinovi bogatuna. Kad bi ljudi živjeli u uvjetima koje sam upravo za njih tražio, tražio bih još nešto, što bih u takvim uvjetima sigurno mogao i dobiti, a to je da se prema ovim otocima koji sačinjavaju zemlju koju volimo ne odnosimo kao prema hrpi pepela ovdje i lovištu ondje, već kao prema prekrasnom zelenom vrtu sjeverne Europe koji niti jedan čovjek ni pod kojim izgovorom neće smjeti nagrditi ili unakaziti. Pod ovim uvjetima zasigurno će mi se ostvariti i posljednja želja koju ću upravo imenovati. Želim da svi produkti ljudskoga rada budu lijepi, poredani u poštenoj i časnoj gradaciji od najjednostavnijih kućanskih predmeta do veličanstvenih javnih građevina, ukrašenih rukotvorinama najvećih majstora koje će nam to pravo rođenje i zora nove nade donijeti.

Ovo su temelji moje utopije, grad u kojem su imućnost i siromaštvo pokoreni bogatstvom, i ma koliko ludom smatrali moju čežnju za njom, barem u jedno sam siguran: od sada pa nadalje nema smisla tražiti narodnu umjetnost nigdje osim u takvoj utopiji ili barem na putu prema njezinoj realizaciji, putu koji, u to iskreno vjerujem, vodi k miru i civilizaciji, jednako kao što put koji nas odvodi od nje donosi nezadovoljstvo, korupciju, tiraniju i pometnju. Moguće je da smo na tom putu ipak dalje odmaknuli nego što mnogi misle i, bilo kako bilo, donekle sam ohrabren mišlju da sitnu manjinu kojoj pripadam pomažu svi oni koji imaju dobru volju kad je riječ o društvenim pitanjima. Svi nam oni koji potiču obrazovanje pomažu jer jednom kad obrazovanje, koje se klasama koje su se generacijama naviknule na njega čini tako slabom moći, dođe do onih koji neopravdano trpe – ono širi duboko nezadovoljstvo među njima i uči ih kako svoje nezadovoljstvo učiniti plodonosnim. Svatko tko se trudi stati na kraj siromaštvu pomaže nam jer je jedan od najvećih uzroka oskudice narodne umjetnosti i ugnjetavanja radom lišenim zadovoljstva nužnost proizvodnje bijedne robe za bijedne ljude, robove sistema tržišnoga natjecanja, koja je nametnuta modernoj civilizaciji. Svi koji se zalažu za javna dobra i bore protiv privatne pohlepe, pomažu nam: svaki poraz koji zadaju kradljivcima javnoga dobra, filistrima iz željeznica ili zamagljivačima naša je pobjeda. Svi oni koji pokušavaju umjetnost održati na životu sakupljanjem relikta prošlih vremena ili, još bolje, svatko tko je toliko sretan da svojim umjetničkim djelima može ljudima omogućiti da kroz dim i bijedu Manchestera gledaju prekrasne scene netaknute prirode ili djela iz prošlih vremena, pomaže nam. Svatko tko pokušava premostiti jaz između klasa tako da otvara muzeje i galerije, vrtove i druge prostore užitka u kojima svi mogu sudjelovati, pomaže nam. Svatko tko pokušava pobuditi inteligenciju u radu radnika, posebice svatko tko im u radu daje nadu, osjećaj samopoštovanja i odgovornosti prema javnosti, stvarajući partnerstva u proizvodnji i slično, izrazito mnogo pomaže našu stvar.

Takvi i svi drugi njima nalik naši su pomagači koji nam daju nadu da će doći vrijeme kad se naše ideje i težnje više neće smatrati pobunom, a sistem slobodnoga tržišta ležat će u istom grobu zajedno s ropstvom, kmetstvom i feudalizmom. Promjena će sigurno doći, makar mi tad već dugo bili mrtvi. Stoga, kako možemo spriječiti da dođe praćena nasiljem i nepravdom koji će s vremenom roditi druge probleme i biti dočekani s novim nezadovoljstvom? Ponavljam kako bi dobro bilo postupno i spremno uništiti sve što treba biti uništeno!

Ovdje u Engleskoj imamo lijepu kuću prepunu dobara zatrpanu kužnim smećem. Što bi nam moglo biti preča dužnost od toga da iznesemo to smeće komad po komad i spalimo ga ispred kuće, tako da se jednoga dana ne bismo našli u situaciji u kojoj nemamo ni jedne druge opcije da ga se riješimo osim da ga spalimo zajedno s dobrima i cijelom kućom?

Predavanje održano na Kraljevskom institutu u Manchesteru 6. ožujka 1883. godine.

Umjetnost u doba plutokracije

Slobodno možete pretpostaviti da nisam ovdje kako bih kritizirao neki određeni umjetnički pravac ili umjetnike, ili kako bih zagovarao neki određeni stil ili vam davao naputke kako da se bavite umjetnošću, ma kako opći ti naputci bili. Radije bih se posavjetovao s vama o tome što to priječi umjetnost da postane ono što bi trebala biti – pomoć i utjeha u svakodnevnom životu svijui ljudi. Neki od vas ovdje prisutnih možda smatraju da prepreka nema ili da postoji tek pokoja, lako uklonjiva. Reći ćete da posvuda ima silnoga znanja o povijesti umjetnosti i prilično razvijenoga ukusa za nj, barem među kultiviranim klasama, da se mnogi talentirani ljudi, i pokoji uistinu genijalan pojedinac, bave umjetnošću s nemalim uspjehom, da smo u zadnjih pedesetak godina svjedoci gotovo nove renesanse u umjetnosti, čak i u onim pravcima u kojima smo se takvoj promjeni najmanje nadali. Sve je to donekle točno i mogu razumjeti da je ovakvo stanje stvari uzrok zadovoljstva među onima koji ne znaju što je uistinu djelokrug umjetnosti te koliko je ona usko povezana s općim stanjem u društvu, i to posebice sa životima onih koji žive od manualnoga rada, a nazivamo ih radničkom klasom. Osobno, ne mogu ne primijetiti da se ispod očita zadovoljstva napretkom u umjetnosti, kojemu smo svjedočili zadnjih godina, kod većine mislećih ljudi krije puki očaj kada je u pitanju budućnost umjetnosti, očaj koji smatram sasvim opravdanim ako sagledamo trenutačno stanje, a da pritom ne uzmemo u obzir uzroke koji su do njega doveli, ili pak potencijalnu nadu da će se ti uzroci promijeniti. Ne okolišajmo, već promislimo o tome kakvo je stvarno stanje u umjetnosti. Najprije vas moram zamoliti da proširite značenje riječi umjetnost izvan granica onoga što svjesno smatramo umjetničkim djelom, ne uzimajte u obzir samo slike ili skulpture te arhitekturu, već oblike i boje svih kućanskih predmeta, pa čak i raspored polja za oranje i ispašu, urbanističke planove gradova i cesta svijui vrsta – jednom riječju, proširite umjetnost na aspekt svega što nas u životu okružuje. Moram vas nadalje zamoliti da povjerujete da je svaka stvar koja čini našu okolinu ili lijepa ili ružna, ili nas uzvisuje ili nas ponižava, ili je muka i teret onome tko ju stvara ili mu je, pak, užitak i utjeha. Kakvo je, dakle, trenutačno stanje u našem okruženju? Što ćemo reći onima koji će doći nakon nas o tome kako smo se odnosili prema zemlji, koju su nam naši predci u nasljedstvo ostavili još uvijek lijepu, unatoč tisućljećima sukoba, nepažnje i sebičnosti?

Ovo si pitanje zasigurno nije lako postaviti. Ne bojim se da ćete pomisliti da je puki retorički ukras kad kažem da je to pitanje posebno ozbiljno kad se postavi ovdje u Oxfordu, usred znamenitosti i uspomena koje mi stari ljudi ne možemo promatrati ni sa čim drugim osim s ljubavlju. Zasigurno je uskogrudan i nedorastao onaj čovjek koji se, usred zdanja koja su podignule nade naših predaka, usred zemlje koju su naši predci učinili tako lijepom, usudi reći da je ljepota zemlje beznačajno pitanje. Ipak, pitam vas, kako smo se u posljednje vrijeme odnosili prema ljepoti zemlje ili, pak, prema onome što nazivamo umjetnošću?

Možda je najbolje da započnem tvrdnjom koja teško da će vam biti novina, a ta je da umjetnost moramo ugrubo podijeliti na dvije vrste: prvu, koju možemo nazvati intelektualnom, i drugu, dekorativnu, koristeći te riječi samo zbog jednostavnosti. Prva vrsta umjetnosti u potpunosti

se obraća potrebama našega uma – sve što ona proizvede ne služi ni jednoj drugoj svrsi osim da hrani naš um, a kad su u pitanju materijalne potrebe – tom se umjetnošću možemo baviti gotovo u potpunosti bez njih. Druga je vrsta – unatoč tome što se toliko toga kod nje, budući da je umjetnost, obraća umu – uvijek dio nečega što je primarno u službi tijela. Nadalje, moram napomenuti da su postojale i nacije i razdoblja u kojima nije bilo čiste intelektualne umjetnosti, ali je uvijek postojala dekorativna umjetnost (ili barem neki njezin privid) te da je u svim razdobljima u kojima je umjetnost bila zdrava, postojala prisna veza između tih dviju vrsta umjetnosti, veza toliko bliska da u razdobljima najvećega procvata u umjetnosti nije postojala ni oštra ni očita granica između visoke i niske umjetnosti. Najviša intelektualna umjetnost trebala je biti oku ugodna, što se kaže, trebala je uzbuditi emocije i vježbati um. Obračala se svim ljudima i svim vrstama ljudi. S druge strane, i najskromnija ornamentalna umjetnost dijelila je značaj i emociju s intelektualnom, stapale su se jedna s drugom u jedva primjetnim gradacijama. Ukratko, najbolji umjetnik bio je radnik, ali je i najskromniji radnik bio umjetnik. To danas nije slučaj, niti je to slučaj u civiliziranim zemljama već dva-tri stoljeća. Intelektualna umjetnost odvojena je od dekorativne najstrožom linijom razgraničenja, ne samo kad je u pitanju vrsta djela proizvedenih pod tim imenom nego i društveni položaj njihovih proizvođača. Zbog same prirode svojega posla, oni koji se bave isključivo intelektualnom umjetnošću profesionalci su i gospoda, dok su oni koji se bave dekorativnom umjetnošću radnici nadničari, uklatko – nisu gospoda.

Kao što sam već spomenuo, mnogi talentirani ljudi, i pokoji genijalac, trenutačno se bave proizvodnjom intelektualne umjetnosti, ponajviše slikarstvom i kiparstvom. Nipošto nije na meni da kritiziram njihov rad, ovdje ili bilo gdje drugdje, međutim moja današnja tema od mene traži da kažem da se oni koji se bave intelektualnom umjetnošću moraju podijeliti u dvije grupe: prvu čine ljudi koji bi u bilo kojem povijesnom razdoblju imali visoko mjesto u svojem zanatu, a drugu oni koji svoj položaj gospodina–umjetnika duguju sretnim okolnostima svojega rođenja ili poduzetnosti, poslovnim navikama i sličnim kvalitetama koje su u potpunom nesrazmjeru s njihovim umjetničkim darom. Smatram da su radovi koje oni proizvode od male vrijednosti za svijet, unatoč tome što postoji rastuće tržište za njih, a da njihov položaj nije ni dostojanstven ni zdrav. Ipak, većinom ih ne možemo za to osobno kriviti jer često posjeduju umjetnički dar, doduše nevelik, i vjerojatno ne bi bili uspješni ni u jednom drugom poslu. Oni su zapravo pristojni zanatlije iskvareni sistemom, koji ih tjera na ambiciozne individualističke napore tako što im uskraćuje mogućnost suradnje s drugima koji imaju veće ili manje sposobnosti za proizvodnju narodne umjetnosti.

Kada govorimo o prvoj grupi umjetnika, onima koji zasluženo drže svoje mjesto te obogaćuju svijet svojim djelima, treba reći da govorimo o svega nekolicini. Ti su ljudi ovladali svojim umijećem zahvaljujući nevjerovatno teškom radu, naporu i tjeskobi, umnim sposobnostima i snazi volje te koji nužno moraju proizvesti nešto vrijedno. Usprkos tome, i njih je oštetiio sistem koji inzistira na individualizmu i zabranjuje suradnju. U prvom redu odsječeni su od tradicije, te gotovo čudesne akumulacije vještina kroz vjekove, u kojoj ljudi sudjeluju, a da pritom ne moraju ulagati napor da bi bili njezin dio. Poznavanje prošlosti i simpatije koje prema njoj gaje današnji su umjetnici naprotiv stekli vlastitim teškim naporima. Kako ta tradicija više ne postoji da bi im pomogla u njihovu umjetničkom radu, a sami su teško opterećeni u utrci da nauče sve ispočetka, svaki za sebe, taj im nedostatak, što je najgore, uskraćuje naklonjenu publiku koja ih cijeni. Izuzev samih umjetnika i nekoliko onih koji bi također bili umjetnici ali nemaju prilike ili dovoljno talentiranu ruku i oko, današnja javnost nema nikakvo stvarno znanje o umjetnosti i ima jako malo ljubavi za nju. Ne zna ništa ili u najboljem slučaju ima nekakvu mutnu predodžbu koja je

ništa doli sjena tradicije koja je nekoć povezivala umjetnika i javnost. Stoga su umjetnici prisiljeni izražavati se, takoreći, jezikom koji ljudi ne razumiju. Ipak, nije to njihova krivica. Kad bi pokušali, kao što neki misle da bi trebali, naći se s publikom na pola puta i stvarati tako da pod svaku cijenu zadovolje nejasne predodžbe ljudi neukih u umjetnosti, odbacili bi svoj poseban dar i izdali smisao umjetnosti, a upravo im je dužnost i čast da joj služe. Ništa im drugo ne preostaje osim da se bave svojim vlastitim radom bez pomoći u sadašnjosti i bez poticaja iz prošlosti, odnosno njome posramljeni, pa čak i sputani. Prisiljeni su izdvojiti se kao nositelji kakvog otajstva koje, ma što se dogodilo, moraju štititi najbolje što mogu. Nema sumnje da su njihovi životi i život njihovih djela povrijeđeni ovakvom izolacijom. Ali što je s gubitkom koji je nanesen narodu, kako ćemo njega mjeriti? Veliki ljudi žive i rade oko njih, a oni nemaju ni svijest o postojanju njihovih djela te ih ne bi mogli shvatiti čak ni kada bi ih vidjeli!

U vremenima kad je u umjetnosti vladalo obilje i zdravlje, svi su ljudi manje-više bili umjetnici, točnije, instinkt za lijepo, urođen svakom čovjeku, imao je takvu snagu da je čitavo tijelo zanatlije redovito i bez svjesnoga truda proizvodilo lijepe predmete, dok je publika autorâ intelektualne umjetnosti obuhvaćala ništa manje doli cijeli narod. Tako su oboje imali osnovanu nadu da će ostvariti istinsku pohvalu i simpatije, za čim svi ljudi koji izražavaju svoju maštu zasigurno i sasvim prirodno žude, a čiji ih izostanak zaista i pogađa: čini ih sramežljivima, preosjetljivima i uskogrudnima ili rugalački raspoloženim cinicima, što u tom slučaju znači gotovo beskorisnima. U današnje doba, rekao sam i ponavljam, čitav je narod nezainteresiran i neuk kad je u pitanju umjetnost, prirodni instinkt za ljepotu doveden je u pitanje i osujećen na svakom koraku, što se na manje intelektualnu ili dekorativnu umjetnost odražava tako da ona, kao spontani i popularni izraz instinkta za lijepo, uopće ne postoji. Stoga nije čudno da je sve što ljudska ruka danas napravi vidljivo ružno, osim u onim slučajevima u kojima je svjesno uljepšano. Ništa ne pomaže ni to što ljudi nisu izgubili naviku, proizašlu iz vremena umjetnosti, da ukrašavaju kućanske predmete i slično, budući da je taj lažni ornament, koji nema ni najmanju namjeru ikome pružiti ikakvo zadovoljstvo, tako prost i smiješan da su riječi tapetarstvo i tapetar zadobile dodatno značenje koje upućuje na prijezir koji svi razumni ljudi gaje prema takvim glupostima.

Na to je danas spala dekorativna umjetnost, a ja sam primoran ovdje napraviti malu digresiju i zatražiti od vas da se sjetite što je nekoć bila, da ne biste ishitreno pomislili da je njezino propadanje nevažna stvar. Sjetite se, molim vas, da ne idemo daleko u povijest, veličanstvene i promišljene ljepote Aje Sofije u Konstantinopolu, prigušenoga sjaja crkve sv. Marka u Veneciji, isklesanih litica slavni francuskih katedrala, dražesne i prepoznatljive ljepote naših samostanskih crkava, štoviše, prošetite ulicama Oxforda i zamislite se nad onim što je ostalo nenarušeno ludilom rastuće trgovine i progresivnih fakulteta ili zađite jednom u neko od zabačenih sela i gradića u zaleđu, od Oxforda udaljenih tek tridesetak kilometara, i zasigurno ćete uvidjeti da je gubitak dekorativne umjetnosti težak gubitak za čitav svijet.

Promišljajući tako o stanju umjetnosti među nama, bio sam primoran zaključiti da je umjetnost u svojem kooperativnom obliku iščezla te da postoji samo u svjesnim naporima genijalnih i talentiranih pojedinaca, koji su nedostatkom kooperativne umjetnosti i sami pogođeni, osujećeni i uskraćeni za dužnu naklonost.

Ali, potiskivanje instinkta za lijepo koje je uništilo dekorativnu i osakatilo intelektualnu umjetnost tu ipak ne prestaje štetno djelovati. I sam mogu suosjećati s potrebom, koja pretpostavljam još uvijek nije rijetka, da se ponekad pobjegne u prirodu, i to ne samo od ružnoće i bijede ili preobilja umjetnosti, već čak i od stanja u kojem je umjetnost ozbiljna i dobro uređena, čak i od takva okruženja kakvo je dražesna jednostavnost Periklove Atene. Iskreno mogu suosjećati s

umornim čovjekom kojega zanima samo puki život i povezivanje s prirodom, izgled zemlje, vjetar i vremenske prilike, tijek dana, život životinja, divljih i domaćih, čovjekova svakodnevna briga za sve to da bi zaradio za kruh te odmor i nevini, gotovo životinjski užitci. Ipak, većina civiliziranih ljudi ne može u potpunosti udovoljiti svojem zanimanju za čisti životinjski život čovjeka. Smatram, pak, da nam je civilizacija dužna nekako kompenzirati gubitak ove idile koja sad postoji samo kao san o aktivnom seoskom životu. Zar je previše tražiti da u zamjenu za to što održavamo zrak svježim i rijeke čistima, ulažemo napore da livade i oranice ostanu oku ugodnima, onoliko koliko nam dopušta njihovo razumno iskorištavanje, što omogućujemo miroljubivu građaninu da luta kamo poželi, a da pritom ne našetiti ni jednom vrtu ni kukuružištu, pa čak i ako ostavimo pokoji komad smeća tu i tamo ili planinu neograđenom ili nepreoranom u spomen na čovjekove davne i grube borbe s prirodom, civilizacija pokaže razumijevanje za čovjekov užitak i potrebu za odmorom te da tako pomogne toj svojoj djeci kojoj najčešće zadaje težak zadatak iscrpljujućega rada? To zasigurno nije nerazuman zahtjev. Ipak, ni sjenu ovoga nećemo ostvariti u trenutnom društvenom uređenju. Gubitak instinkta za lijepo koji je uzrokovao nestanak narodne umjetnosti ujedno nas lišava i jedine moguće kompenzacije tako što sigurno i nimalo postupno nagrđuje ljepotu samoga lica zemlje. Ne samo da su London i drugi naši veliki komercijalni gradovi puke nakupine ogavnosti, prljavštine i bijede, oblijepljene zakrpama pompozne i vulgarne grozote te podjednako odurni i za oko i za um, jednom kada čovjek shvati što je na stvari. Ne samo da su čitavi engleski okruzi i nebesa koja ih nadsvođuju nestali pod tvrdim slojem neopisive prljavštine, već se ta bolest, koja bi se posjetitelju iz doba umjetnosti, razuma i reda učinila ljubavljui prema prljavštini i ružnoći samoj, širi diljem zemlje i svaki mali trgovački grad grabi priliku da oponaša, onoliko koliko može, veličanstveni pakao Londona i Manchestera. Trebam li spominjati predgrađa koja rastu oko naših najljepših i najstarijih gradova? Trebam li spomenuti propast koja je tako brzo zadesila ovaj grad, i dalje najljepši od svih, grad prema kojem bismo se, zajedno s njegovom okolicom, da imamo trunku zdravoga razuma, odnosili kao prema najdragocjenijem dragulju čiju ljepotu treba zaštititi pod svaku cijenu? Kažem pod svaku cijenu jer je to posjed koji nam ne pripada, već nam je povjeren na čuvanje za generacije koje dolaze. Dovoljno sam star da znam kako smo se ponijeli prema tom dragulju – kao da je običan kamen što se kotrlja niz cestu ili ga baciš za psom. Kad se sjetim razlike između današnjega Oxforda i Oxforda koji sam prvi put vidio prije trideset godina, primoran sam zapitati se mogu li izdržati patnju (nema druge riječi za to) posjeta, makar mi je ukazana čast da vam se večeras obratim. Nadalje, ne samo da su nam naši veliki gradovi na sramotu, već su i naši gradići rugla, ne samo da su kuće našega naroda postale neizrecivo prizemne i ružne, već su takve i štale i spremišta za kola, dapače, svaki komadić potrebne farmerske opreme jednako je grozan. Čak i kad posiječemo drvo ili ga vjetar slomi, na njegovo mjesto posadimo drugo, mnogo gore drvo. Ukratko, naša civilizacija je pošast koja svakim danom postaje sve opasnija i otrovnija i koja se širi diljem cijele zemlje tako da će svaka vidljiva vanjska promjena zasigurno biti promjena na gore. Dolazimo, stoga, do zaključka da ne samo da su veliki umjetnički umovi postali uskogrudni, a njihove naklonosti smrznute u izolaciji, ne samo da je kooperativna umjetnost posustala, već se uništava i sam vrutak na kojem se napajaju i velika i primijenjena umjetnost – vrelo umjetnosti otrovano je na samom izvoru.

Ne iznenađuje me da oni koji misle da su ova zla od sada pa nadalje nužna za napredak civilizacije istodobno smatraju da je nužno iskoristiti ovu situaciju najbolje što se može, zatvoriti oči pred čim god treba i slaviti galvanizirani život umjetnosti sadašnjega trenutka. Ja, pak, vjerujem da ta zla nisu nužna za civilizaciju, već samo prate jednu njezinu fazu, fazu koja će se promijeniti i transformirati kao i svaka druga faza koja joj je prethodila. Također vjerujem da je temeljna

karakteristika trenutačnoga društvenog uređenja ta koja je uništila umjetnost i užitak življenja i da jednom kad ona izumre čovjekova urođena ljubav za lijepo i potreba da je izrazi više neće biti potisnuta, a umjetnost će biti slobodna. Istodobno ne samo da priznajem, već izjavljujem, jer mi se to čini iznimno važnim, da će umjetnost propadati dokle god bude postojao sistem temeljen na natjecanju u proizvodnji i razmjeni sredstava za život. Ako, pak, taj sistem potraje zauvijek, umjetnost je osuđena na propast i zasigurno će izumrijeti, točnije, civilizacije će nestati. Svjestan sam da je trenutačno uvriježeno mišljenje da je sistem natjecanja ili „svaki za sebe” posljednji ekonomski sistem koji će svijet ikada vidjeti, da je on čisto savršenstvo pa stoga i finalni stadij. Uistinu je hrabro proturječiti tom mišljenju koje gaje, tako mi kažu, čak i najučenjiji ljudi. Iako sam nisam učen, naučio sam da je patrijarhalni sistem izumro i pretvorio se u sistem građanina i roba, koji se zatim transformirao u sistem feudalnoga gospodara i kmeta koji je, prolazeći kroz modifikacije, rezultirao sistemom u kojem su građanin, cehovski zanatlija i njegov najamnik odigrali svoju ulogu, te je naposljetku taj sistem zamijenio takozvani slobodni društveni ugovor kakav danas imamo. Svojevoljno pristajem na to da je sve od početka svijeta vodilo k razvoju ovakvoga sistema, budući da ovakav sistem uistinu postoji, ali to da su se svi povijesni događaji zbili zato da bi ovaj sistem učinili vječnim, u to ne mogu vjerovati, to mi brani sama evolucija tih događaja.

Ja sam „jedan od onih koje ljudi nazivaju socijalistima” i stoga sam siguran da će se evolucija ekonomskih uvjeta života nastaviti, ma kakve mračne prepreke na njezin put postavili ljudi koje vlastiti osobni interes, svjesno ili nesvjesno, veže uz sadašnji trenutak i koji su, stoga, bez nade u budućnost. Smatram da je stanje natjecanja među ljudima potpuno bestijalno, a stanje suradnje među ljudima čovječno. Smatram da su prijelaz od nerazvijene konkurencije srednjega vijeka, ma koliko ona bila sputana osobnim odnosima u feudalnom sistemu, i pokušaji povezivanja obrtnika i cehova u sveobuhvatnu *laissez-faire* konkurenciju 19. stoljeća, iz vlastite anarhije i samih načina na koje pokušavaju perpetuirati tu anarhiju, porodili duh udruživanja temeljen na antagonizmu koji je proizveo sve prethodne promjene u životnim uvjetima ljudi te koji će jednoga dana ukinuti klase, zadobiti konačan oblik u praksi i zamijeniti udruživanje temeljeno na konkurenciji u svemu što se tiče proizvodnje i razmjene sredstava za život. Nadalje, smatram da će ta promjena biti blagotvorna na mnogo načina, posebice tako što će omogućiti novo rođenje umjetnosti, koja se trenutačno guši pod teretom pohlepe tržišnoga natjecanja.

Nada koju gajim za umjetnost temeljena je na ideji u čiju sam istinitost i značenje poprilično uvjeren, točnije na ideji da je sva umjetnost, čak i ona visoka, pod utjecajem uvjeta rada narodnih masa te da je svako pretvaranje da je umjetnost odvojena od općih uvjeta rada, čak i kad je u pitanju visoka intelektualna umjetnost, površno i uzaludno. Točnije, umjetnost koja tvrdi da se temelji na posebnom obrazovanju ili kultiviranosti ograničenoga broja ljudi ili klase nužno mora biti nestvarna i kratkoga daha. *Umjetnost je izraz čovjekove radosti u radu.* Iako to nisu riječi profesora Ruskina, one su utjelovljenje njegova učenja na ovu temu. Nikada važnija istina nije izrečena, jer ako je užitak u radu generalno moguć, kakva to neobična ludost tjera čovjeka da pristaje na rad bez užitka, kakva je to grozomorna nepravda da društvo prisiljava većinu ljudi na rad bez užitka! Budući da svi pošteni ljudi moraju raditi, ovo pitanje svodi se na to da ljude prisiljavamo da vode nesretne živote ili da im dopuštamo da žive nesretno. Moja glavna optužba protiv modernoga uređenja društva je ta da se temelji na radu lišenom umjetnosti, nesretnom radu najvećega dijela stanovništva te da mi je sve to izvanjsko propadanje zemlje, o kojem sam govorio, mrsko ne samo zato što je uzrok nesreće nekolicine nas koji još uvijek volimo umjetnost,

već ponajviše zato što je ono znak nesretnoga života na koji je tržišno natjecanje prisililo većinu stanovništva.

Užitak koji bi trebao pratiti izradu svakoga dijela neke rukotvorine temelji se na snažnom interesu koji svaki zdrav čovjek ima za zdrav život te se sastoji, čini mi se, od triju glavnih elemenata: raznolikosti, nade u stvaranje i samopoštovanja koje proizlazi iz osjećaja da si koristan. Tome valja pridodati i to misteriozno tjelesno zadovoljstvo koje pruža spretno korištenje tjelesnih mogućnosti. Mislim da ne moram trošiti riječi na dokazivanje da bi ovi elementi, onda kada bi ga zaista i u potpunosti pratili, rad učinili znatno ugodnijim. Kad je u pitanju užitak u raznolikosti, svaki od vas koji je ikada išta napravio, nije važno što, sjetit će se užitka koji je pratio dovršavanje prvoga primjerka. Što bi se dogodilo s tim užitkom da ste bili prisiljeni izrađivati istu stvar na uvijek isti način, i tako zauvijek? Kad je u pitanju nada u stvaranje, nada da ćete proizvesti nešto vrijedno ili iznimno, nešto što bez vas, zanatlije, uopće ne bi postojalo, nešto što vas treba i vi ste nezamjenjivi u procesu njegove izrade – može li itko od nas ne uvidjeti užitak koji iz ovoga proizlazi? Sigurno je podjednako lako uvidjeti koliko osjećaj samopoštovanja, rođen iz svijesti o vlastitoj korisnosti, može zasladiti rad. Osjećaj da trebaš nešto napraviti, ne zato da bi zadovoljio hireve neke budale ili grupe budala, već zato što je to samo po sebi dobro i korisno, zacijelo bi nam pomogao u savladavanju dnevnih radnih obaveza. Kad govorimo o instinktivnom i čulnom užitku u radu rukama, uistinu vjerujem da on ima veću moć izvući grub i naporan posao iz ljudi, čak i u trenutačnoj situaciji, nego što većina ljudi može zamisliti. U svakom slučaju, on leži u izvoru proizvodnje svake umjetnosti i bez njega ona ne može postojati, čak ni u svojem najslabijem i najsirovijem obliku.

Smatram ovo složeno zadovoljstvo u ručnom radu urođenim pravom svakoga radnika. Ako mu nedostaje ijedan od ovih elemenata, on je duboko ponižen, ali ako mu u radu nedostaju svi elementi, on je, neću reći rob – bila bi to preslaba riječ – već stroj, stroj manje-više svjestan vlastite nesreće.

Već sam pribjegao povijesti da mi pomogne izraziti nadu u promjenu sistema uvjeta rada. Sada želim podastrijeti povijesni dokaz da ova tvrdnja o radu kao zadovoljstvu leži na temeljima daleko čvršćima od puke sanjarije. Sve što je ostalo od umjetnosti svake vrste, proizvedene u svim razdobljima i zemljama gdje je nada u napredak bila živa prije razvoja komercijalnoga sistema, sasvim jasno svima onima koji imaju oči i mogu razumjeti, pokazuje da je užitak uvijek donekle pratio njezinu proizvodnju. Ovu činjenicu, ma koliko je bilo teško pedantno dokazati, u potpunosti priznaju oni koji su naširoko proučavali umjetnost – sama fraza, tako učestala u kritici, da je taj i taj pseudoumjetnički rad napravljen mehanički ili bez osjećaja, sasvim točno izražava opći smisao pojma umjetnik, izveden prema standardu iz vremena zdrave umjetnosti, budući da taj mehanički i bezosjećajni ručni rad nije postojao sve do nama bliske prošlosti i upravo mu je položaj rada pod vladavinom plutokracije stvorio mjesto.

Srednjovjekovni zanatlija zasigurno je često trpio teško materijalno ugnjetavanje u hijerarhijskom sistemu pod kojim je živio. No, unatoč strogoj podjeli između njega i onoga koji je u feudalnom sistemu bio iznad njega, razlika između njih dvojice bila je proizvoljna, a ne stvarna – nije postojao toliki jaz u jeziku, ponašanju i idejama kao onaj koji danas dijeli kulturnu srednju klasu, odnosno gospodu, od čak i uglednoga pripadnika niže klase. Umne vrline potrebne da bi se postalo umjetnikom, točnije inteligencija, kreativnost i mašta, nisu morale proći kroz sito tržišnog natjecanja niti su bogati (ili uspješni konkurenti) tvrdili da samo oni posjeduju intelektualnu uglađenost.

Kad su u pitanju uvjeti manualnoga rada u tom razdoblju, zanati su bili povezani u cehove koji uistinu jesu kruto odvajali i ljubomorno čuvali ulaz u zanimanja. Budući da je izvan samih cehova konkurencija na tržištu bila gotovo nepostojeća – roba se primarno izrađivala za kućnu upotrebu, a samo je višak onoga što je bilo potrebno u domu, koji se nalazio nadomak mjesta proizvodnje, dolazio na tržište ili zahtijevao ikakvo posredovanje između proizvođača i kupca – unutar samih cehova postojala je slaba podjela rada. Jednom zaposlen kao šegrt, mladić je učio zanat od početka do kraja te je baš zbog toga njime ovladao. U ranim cehovskim danima, kad su majstori jedva bili sitni kapitalisti, nije postojalo stupnjevanje u zanatu osim ovoga privremenog. Poslije, kad su majstori postali donekle kapitalisti, a šegrti privilegirani, baš poput majstora, nastala je klasa najamnika. Ipak, čini se da je razlika između njih i cehovske aristokracije bila isključivo arbitrarna. Ukratko, tijekom cijeloga tog razdoblja jedinica rada bio je inteligentan čovjek. Pod ovim sistemom manualnoga rada čovjekov rad nije bio pod pritiskom brzine, u proizvodnji robe koristio se čitav čovjek, a ne sitni dijelovi mnogo ljudi. Posao je razvijao radnikovu cjelokupnu inteligenciju, sukladno njegovim mogućnostima, a ne fokusirao čitavu njegovu energiju na jednostrano bavljenje beznačajnim radom. Ukratko, nije podređivao radnikove ruke i dušu potrebama tržišnoga natjecanja, već mu je pružao slobodu za nužan ljudski razvoj. Upravo je taj sistem, sistem koji nije naučio lekciju da čovjek nije stvoren za trgovinu, već je u svojoj jednostavnosti pretpostavljao da je trgovina stvorena za čovjeka, stvorio umjetnost srednjega vijeka u kojoj je harmonična suradnja slobodne inteligencije dovedena do vrhunca koji tek treba dostići i koja jedina od svih umjetnosti zaslužuje da ju se naziva slobodnom. Učinak ove slobode i raširenoga, pa čak i univerzalnoga osjećaja za lijepo koji je izrodila očitovao se u eksplozivnoj manifestaciji sjajnoga i bogatoga genija koji je temeljno obilježje talijanske renesanse. Nema sumnje da je ta veličanstvena umjetnost plod pet stoljeća slobodne narodne umjetnosti koja joj je prethodila, a ne uspona u trgovanju koji se istodobno odvio, budući da je slava renesanse začudno brzo izbljedjela s razvojem tržišnoga natjecanja, tako da već na kraju 17. stoljeća i u intelektualnoj i u dekorativnoj umjetnosti zatječemo i ono svakodnevno i tijelo, ali su čarolija i duša iz njih nestale. Korak po korak blijedjele su i oboljevale zbog rastuće komercijalizacije, koja je tada sve više jačala diljem svijeta. Primijenjena umjetnost i arhitektura postale su (ili postaju) puke igračke na komercijalnom tržištu kroz koje moraju proći sva materijalna dobra koja civilizirani ljudi koriste. Komercijalizacija je do toga trenutka gotovo sasvim razorila zanatski sistem organizacije rada, u kojem je, kao što je već rečeno, jedinica rada zanatlija koji je u potpunosti izučio svoj zanat, i zamijenila ga – molit ću vaše dopuštenje da ga tako nazovem – radioničkim sistemom, u kojem je, jednom dovršena, podjela manualnoga rada dovedena do maksimuma pa jedinica proizvodnje više nije čovjek, već grupa ljudi, u kojoj svaki ovisi o drugima i potpuno je beskoristan samostalno. Taj radionički sistem podjele rada usavršen je u 18. stoljeću zahvaljujući naporima vlasnika sredstava za proizvodnju i potaknut sve većim rastom tržišta. Taj je sistem i dalje na snazi u nekim manjim i kućnim oblicima proizvodnje te ima isti položaj kakav su imali ostatci zanatske organizacije rada, kad je radionička još bila u poveljama. Pod ovim sistemom, kao što smo već rekli, skončala je sva čarolija u umjetnosti, ali je ono svakodnevno u njoj i dalje cvalo jer se ideja da je temeljni cilj proizvodnje izrada robe i dalje borila s novom idejom, koja je u međuvremenu izvojevala potpunu pobjedu, točnije idejom da proizvodnja služi tome da s jedne strane proizvođač ostvari profit, a s druge da radnička klasa dobije zaposlenje.

Takva ideja da je trgovina samoj sebi svrha, a ne puko sredstvo, tek je napola razvijena u 18. stoljeću, posebnom periodu radioničkoga sistema, kad se još donekle mogao detektirati neki interes za proizvodnju robe. Proizvođač–kapitalist iz toga razdoblja još je i donekle bio ponosan

na proizvodnju robe koja mu je mogla biti na čast, što ona fraza kaže, nije bio spreman u potpunosti žrtvovati svoje zadovoljstvo neumoljivim zahtjevima tržišta. Čak je i njegov radnik, iako više nije bio umjetnik, točnije slobodni radnik, zasigurno posjedovao vještine potrebne za obavljanje svojega zanata, iako su one bile ograničene na mali fragment na kojem je morao rintati dan za danom, i tako čitav život.

Ipak, trgovina je nastavila rasti, potaknuta daljnjim otvaranjem novih tržišta, te je pritiskala ljudsku domišljatost, sve dok ljudska genijalnost nije proizvela strojeve koje danas smatramo nužnima za proizvodnju, a koji su utabali put sistemu sasvim suprotnom onom davnom zanatskom. Taj je sistem bio rigidan i konzervativan u svojim metodama pa tako nije postojala nikakva razlika u načinu proizvodnje dobara od Plinijeva doba do, recimo, doba Sir Thomasa Moorea. S druge strane, načini proizvodnje se u današnje vrijeme mijenjaju ne samo iz desetljeća u desetljeće, već iz godine u godinu. Ta činjenica je, naravno, potpomogla pobjedu ovoga mehaniziranog sistema, sistema tvornice, gdje se radnici, koji nalikuju strojevima iz radioničkoga sistema, zamjenjuju pravim strojevima, čiji su upravljači (kako se sada nazivaju) samo djelić nekadašnje radne snage, i to djelić čija se važnost i brojnost sustavno smanjuje. Ovaj sistem nije se još u potpunosti razvio pa radionički sistem s njim donekle supostoji, iako ga se ubrzano i sustavno izguruje. Jednom kad taj proces bude dovršen, kvalificirani radnik više neće postojati, zamijenit će ga strojevi kojima će upravljati šačica visokokvalificiranih i visokointeligentnih stručnjaka kojima će služiti masa ljudi – muškaraca, žena i djece – kojima u radu neće biti potrebna ni vještina ni inteligencija.

Ovakav sistem, ponavljam, najbliže je što možemo doći suštoj suprotnosti onom sistemu koji je proizveo narodnu umjetnost i koji je doveo do te veličanstvene eksplozije umjetnosti u doba talijanske renesanse, što će se čak i kultivirani ljudi u današnje doba udostojiti priznati. Proizveo je, dakle, čistu suprotnost onome što je nekadašnji zanatski sistem proizveo – smrt umjetnosti, a ne njezino rođenje, odnosno uništenje svega što nas okružuje, jednom riječju – nesreću. Čitavim se društvom širi to prokletstvo: od siromašnih nesretnika o čijem životu mi iz srednje klase primamo informacije s takvim naivnim čuđenjem i užasom, od tih siromašnih ljudi koje priroda prisiljava da se odriču nade i da svu svoju božansku čovječju energiju troše na natjecanje za nešto još jadrnije od smještaja i hrane dostojne psa, od njih pa do kulturnih i profinjanih, dobro smještenih, dobro nahranjenih, dobro odjevenih, skupo obrazovanih, koji pak ne pokazuju nikakav interes za život, osim možda taj da svoju nesreću dovedu do savršenstva.

Nešto zasigurno nije u redu s umjetnošću ili je radost življenja oboljela u kući civilizacije. Što je uzrokovalo tu bolest? Mehanizacija rada, reći ćete? Vidio sam negdje citat iz pjesme jednoga starog sicilijanskog pjesnika koji se obradovao izumu vodenice, oduševljen oslobođenjem od rada na ručnom mlinu, i upravo je to bila prirodna čovjekova nada kad je predviđao izum strojeva koji će uštedjeti na ljudskom radu, što ona kaže. Zasigurno prirodno očekivanje, i iako sam rekao da rad čiji je sastavni dio umjetnost treba podrazumijevati i užitak, nitko ne može negirati da postoji nužan rad koji nije ugodan sam po sebi te mnogo nepotrebnoga rada koji je jednostavno muka. Kad bismo strojeve koristili tako da svedu takav rad na minimum, oni bi uistinu bili vrijedni domišljatosti uložene u njihovu proizvodnju, međutim, je li to zaista slučaj? Osvrnite se diljem svijeta i morat ćete se složiti s Johnom Stuartom Millom koji je izrazio sumnju u to da su moderni strojevi olakšali svakodnevni rad radnika. Zašto su naša prirodna očekivanja tako iznevjerena? Zato što u ovom zadnjem periodu, a upravo su tada strojevi i izumljeni, mehanizacija nije osmišljena s ciljem da bi olakšala mukotrpan rad. Fraza „strojevi koji štede ljudski rad” krnja je i zapravo podrazumijeva strojeve koji štede na trošku ljudskoga rada, a ne radnike i njihov rad, koji će, jednom ušteđen, utrošiti na brigu za druge strojeve. Doktrina koju smo počeli

usvajati pod radioničkim sistemom, kao što sam već rekao, danas je univerzalno prihvaćena, iako još u potpunosti nismo dovršili razvoj sistema tvornice. Ukratko, doktrina je ova: temeljni je cilj proizvodnje stjecanje profita i stoga je neozbiljno razmišljati hoće li roba koja se proizvodi biti više-manje korisna svijetu dokle god se može naći netko tko će je kupiti, po cijeni koja će, jednom kad radnik uključen u njezinu proizvodnju dobije onaj minimum nužnosti i ugodnosti što ga se moglo nagovoriti da prihvati, kapitalistu koji ga je zaposlio ostvariti višak kao nagradu. Doktrine da je temeljni cilj proizvodnje (života ustvari) profit koji zarađuje kapitalist i radno mjesto za radnika, pridržavaju se, usudit ću se reći, gotovo svi. Posljedica te doktrine je to da je rad nužno neograničen i da je svaki pokušaj da ga se ograniči ne samo blesav već i opasan, ma koliki jad proizvodnja i prodaja robe nanijeli zajednici.

Upravo se zbog ovoga praznovjerja da je trgovina samoj sebi svrha, da je čovjek stvoren za trgovinu, a ne trgovina za čovjeka, umjetnost razboljela, a ne zbog slučajnih primjena uređaja koje je to praznovjerje, kad se jednom provelo u praksu, sebi dovelo u pomoć. Strojve, željeznice i slično, koji nas danas uistinu sve kontroliraju, mogli smo kontrolirati sami da nismo odlučno tražili profit i zaposlenje pod cijenu toga da privremeno uspostavimo korumpiranu i ponižavajuću anarhiju koja je uzurpirala naziv društvo. Moj je zadatak ovdje večeras, a i svugdje, poticati vaše nezadovoljstvo tom anarhijom i njezinim vidljivim rezultatima jer uistinu smatram da bih vas uvrijedio kad bih pretpostavio da ste zadovoljni trenutnim stanjem stvari, zadovoljni što ste svjedoci nestanku svake ljepote iz našega predivnoga grada, nadalje, zadovoljni bijedom „crnoga pojasa”¹, odurnosti Londona, te najodurnije izrasline od svih kako ga je Cobbett nazvao, zadovoljni ružnoćom i odurnošću koja okružuje civiliziranoga čovjeka na svakom koraku, zadovoljni, naposljetku, time da živite iznad neizrecive i gnjusne bijede, o kojoj je do nas opet došlo tek nekoliko detalja za koje nam se čini kao da dolaze iz neke daleke nesretne zemlje iz koje baš i nismo očekivali da ćemo primiti vijesti, ali koja je, kažem vam, nužan temelj na kojem naše društvo, naša anarhija počiva.

Također ne sumnjam da je svatko u ovom gradu razvio neku ideju o lijeku za ove mane naše civilizacije, kako ih eufemistički nazivamo, čak i onda kad su te ideje nedefinirane. Isto tako znam da ste upoznati s temeljnim postulatima ekonomije, te religije koja je, rekao bih, zamijenila pravila starih religija o dužnosti i blagoslovu koji proizlaze iz izdvajanja za potrebite. Razumijete, naravno, i to da, iako prijatelj može darovati nešto svom prijatelju i pritom će i darovatelj i primatelj biti uzdignuti tim darom, bogat čovjek ne može siromašnom darovati ništa, a da obojica time ne budu ponižena, pretpostavljam zato što nisu prijatelji. Uzevši sve ovo u obzir, siguran sam da svi vi nosite u sebi ideal uređenja koje bi bilo bolje od onoga u kojem živimo, nešto, dakle, više od pukih i privremenih palijativa za trajne mane naše civilizacije.

Čini mi se da je ideal boljih vremena koji su napredni umovi naše klase zamislili kao moguć i spasonosan izgleda nekako ovako: postoji velika klasa radnih ljudi koji nisu previše profinjeni (kad bi bili, ne bi mogli obavljati težak posao koji se od njih očekuje), koji žive udobno (ne uživaju, naravno, udobnost naše srednje klase), obrazuju se (ako mogu), nisu premoreni, točnije nisu premoreni za standarde jednoga radnika budući da bi i najlakši njegov radni dan bio pretežak za pripadnika profinjene klase. Ta klasa čini osnovu društva i njezino postojanje umiruje i oslobađa savjest profinjene klase. Iz te profinjene klase dolaze direktori ili oni koji upravljaju radom (dru-

¹ Tzv. „black country”, područje u West Midlandsu, u Engleskoj, zapadno od Birminghama, koje je za vrijeme industrijske revolucije postalo jedno od najindustrijaliziranih područja u Ujedinjenom Kraljevstvu te zbog toga imalo visok stupanj zagađenja zraka. (op. prev.)

gim riječima lihvari), vjerski i književni upravitelji ljudske savjesti (svećenstvo, filozofi, novinari) i naposljetku, ako se toga uopće sjetimo, oni koji upravljaju umjetnošću. Ove dvije klase, sa ili bez treće, čije su funkcije neodređene, živjet će zajedno u najvećem mogućem skladu – oni s vrha pomagat će onima s dna bez patroniziranja s jedne i poniženja s druge strane. Niža klasa bit će savršeno zadovoljna svojim položajem i neće biti ni trunca antagonizma među klasama, iako će (čak i utopija ove vrste ne može odbaciti ideju nužnosti natjecanja među pojedincima) niža klasa, blagoslovljena i poštovana kakva jest, biti dodatno blagoslovljena nadom koja će joj biti pružena – nadom da će se svaki čovjek uzdići u višu klasu i izaći iz čahure rada. Nadalje, niža klasa neće biti isključena iz politike i parlamenta – svi ljudi (gotovo svi) bit će jednaki pred glasačkom kutijom, ako izuzmemo to da ih se može kupiti kao bilo što drugo. Čini mi se da je to liberalni srednjoklasni ideal reformiranoga društva: čitav svijet pretvoren u buržoaziju, i veliki i mali, mir pod kapom tržišnoga natjecanja, spokoj i čista savjest svima, te nekolicina pod pravilom „svaki za sebe”.

Osobno ne mogu reći ništa protiv ovoga, baš ništa, ako se može ostvariti. Možda bi religija, moral, umjetnost, književnost i znanost procvjetali u tom uređenju, a svijet učinili rajem, ali zar nismo to već donekle pokušali? Zar mnogi ne izražavaju svoje oduševljenje brzim dolaskom ovoga blagonaklonog doba svaki put kad stanu za govornicu? Čini mi se da se trajni i sve veći prosperitet radničke klase gotovo uvijek spominje onda kad političar publici govori o općim temama, kad sasvim zaboravi na stranačku politiku, ali malokad ih on ima na umu. Ipak, ne želim uskratiti poštovanje onima koji poštovanje zaslužuju – vjerujem da postoje mnogi ljudi koji duboko vjeruju u ostvarenje ovoga ideala, iako su upoznati s činjenicom da smo, nažalost, jako daleko od njega. Znam da postoje ljudi koji žrtvuju vrijeme, novac, zadovoljstvo, čak i vlastite predrasude da bi ostvarili taj ideal, ljude koji mrze sukobe i vole mir, marljive, ljubazne, neambiciozne. Ali što su oni postigli? Koliko su se oni približili idealu buržujkoga zajedništva od vremena Zakona o reformi² ili opoziva zakona o porezu na žitarice?³ Došli su toliko blizu velikoj promjeni da im se otvorila pukotina u oklopu samodopadnosti, da im se rodila sumnja da nisu mane tržišnoga natjecanja te koje treba ukinuti, već sam sistem. Kad je u pitanju ideal reformiranja toga sistema u human i pošten, približili su se njegovoj realizaciji točno onoliko koliko se čovjek približi mjesecu kad stane na plast sijena. Ne želim naširoko raspredati o pitanju nadnica, samo ću istaknuti grozomornu razliku između bogatih i siromašnih koja je srce našega sistema. Ipak, imajte na umu da siromaštvo, dovedeno ispod određene granice, jest poniženje i ropstvo, i točka. Vidio sam i izjavu jednoga optimističnog pripadnika bogate srednje klase koji tvrdi da je prosječni godišnji prihod jednoga engleskog radničkog kućanstva stotinu funti. Ne vjerujem ovim ciframa jer sam siguran da su preuveličane plaćama isplaćenima u vrijeme inflacije i jer zanemaruju nesiguran položaj većine radnika. Osim toga, molim vas, nemojte se skrivati iza prosjeka, on je u najmanju ruku napuhan visokim nadnicama koje primaju posebne grupe radnika na posebnim pozicijama, majkama koje rade u tvornicama u industrijskim zonama, što je po mom mišljenju oduran običaj, i drugim sličnim slučajevima koje vam oni koji izračunavaju prosjeke ostavljaju da sami otkrijete. Ali čak ni to nije bit stvari. Golem prosjek od stotinu funti godišnje koji primaju toliki milijuni radnih ljudi, dok tisuće i tisuće onih koji ne rade sebe smatraju siromašnima s deseterostruko većim prihodima, mene ne tješi jer činjenica jest da tisuće snažnih muškaraca čeka na ulazu u dokove u Poplaru veći dio radnoga dana ne bi li im se ukazala prilika da ih netko uzme za bijednu

² Zakon donesen 1832. koji je proširio biračko pravo na 15–20% muške populacije. (op. prev.)

³ Tzv. Corn Laws čiji se opoziv smatra odlučnim zaokretom k slobodnom tržištu u Velikoj Britaniji. (op. prev.)

nadnicu, kao i to da je prosječna plaća radnika na farmi u većem dijelu Engleske deset šilinga tjedno, a farmeri smatraju da ih to dovodi na rub propasti. Ako ćemo se zadovoljiti prosjekom dok se sve ovo događa oko nas, zašto stati na radničkoj klasi? Zašto ne bismo obuhvatili sve, od Vojvode od Westminstera naniže, i onda pjesmom opjevali radost zbog dobrih prihoda engleskoga naroda?

Raskrstimo s prosjekom, pogledajmo živote i njihove patnje i pokušajmo ih shvatiti jer ono što zaista želim da razumijete jest ovo: iako možda jednom ostvarite dio buržujskoga ili radikalnoga ideala, u sistemu tržišnoga natjecanja uvijek je postojao i postojat će kostur u ormaru. Možemo, dapače uspjeti smo stvoriti veliku masu prosječno dobrostojećih ljudi, koji lebde na rubu srednje klase, imućne obrtnike, male trgovce i slično, no moram usput reći da unatoč svojim urođenim vrlinama ta klasa ne služi na čast našoj civilizaciji, jer iako gotovo poput svinja uživaju u hrani, oni i dalje žive u lošim stanovima, loše su obrazovani, puni najcrnijih praznovjerja, nesposobni za razumne užitke te u potpunosti lišeni svakoga osjećaja za lijepo. Ali ostavimo to sad po strani. Možemo, dakle, razmjerno povećati ovu klasu, a da pritom ne provedemo ni jednu stvarnu promjenu u našem sistemu, ali i dalje će ispod svega toga ležati jedna druga klasa koje se nikada nećemo riješiti, dokle god egzistiramo pod tiranijom krilatice „svaki za sebe”, a to je klasa žrtava. Najviše od svega želim da njih ne zaboravimo (što vjerojatno i nećemo u narednih nekoliko tjedana) i da se ne tješimo prosjekom, jer se bogatstvo bogatih i lagodan život dobrostojećih temelji na toj golemoj masi poniženih i nenagrađenih, toj nepotrebnoj bijedi o kojoj smo u zadnje vrijeme nešto čuli, i to jako malo. Naposljetku znamo da je to činjenično stanje i da je jedino čime se možemo tješiti nada da ćemo, ako budemo brižni i marljivi (a to rijetko jesmo), uvelike reducirati tu bijedu. Pitam vas: je li takva nada vrijedna naše hvalisave civilizacije, njezinih usavršenih uvjerenja, visokoga morala, zvučnih političkih parola? Hoćete li smatrati monstruoznom činjenicu da su neki ljudi uzgojili drugu nadu i da pred sobom vide ideal društva u kojem ne postoji klasa trajno poniženih zbog zajedničkoga dobra? Želio bih da zapamtite sljedeće: najniža klasa koja živi u potpunom siromaštvu prijeteći je ponor otvoren pred cijelom radničkom klasom koja, pak, živi nesigurnim životom unatoč svim prosjecima. Neuspjeh u igri života za bogatoga čovjeka znači neambicioznu mirovinu, za dobrostojećega predstavlja život lišen neovisnosti i pun napornih smjena, dok radnika baca ravno u pakao propasti kojoj nema lijeka. Nadam se da su, barem ovdje među vama, rijetki oni koji umiruju svoju savjest tvrdnjom da radnička klasa sama uzrokuje vlastitu propast svojom rasipnošću i nesmotrenošću. Neki zaista to i misle, nema sumnje, to su stoički filozofi višeg reda, mnogo rjeđi među nadničarima nego među bogatima i dobrostojećima. Ipak, mi vrlo dobro znamo koliko se žestoko mase siromaha trude, prakticiraju štedljivost kakva je sama po sebi poniženje za čovjeka, jer je u njegovoj prirodi da voli veselje i užitak, a ipak unatoč tome upadaju u ponor. Što?! Zar ćemo to poreći kada svuda oko sebe u svojoj klasi vidimo ljude koji ne uspijevaju u životu, i to ne vlastitom krivnjom, dapače, mnogi od onih koji ne uspiju vredniji su i korisniji od onih koji uspiju, što je posebice dobro vidljivo u ovom ratu, odnosno sistemu neograničene konkurencije, u kojem je najbolja ratna oprema koju čovjek može imati tvrdo srce i manjak skrupula? Realizacija liberalnoga ideala reforme našega trenutačnog sistema i njegova pretvaranja u sistem umjerene klasne nadmoći uistinu je nemoguć jer je taj sistem ništa doli bespoštedan rat, i jednom kad rat završi, prestat će i trgovina kakvu danas poznajemo, i više se neće proizvoditi gomile robe koje su same po sebi beskorisne ili korisne samo robovima i robovlasnicima. Tek će onda umjetnost opet odlučivati što je korisno, a što beskorisno proizvoditi, jer ne treba raditi ništa što ne pruža zadovoljstvo onome tko proizvodi i onome tko to koristi, a taj užitak mora proizvesti umjetnost u rukama radnika. Umjetnost će,

dakle, služiti tome da razlikujemo protraćeni od korisnoga rada – danas se, recimo, traćenje rada, kao što sam već spomenuo, uopće ne uzima u obzir, dokle god čovjek rinta, pretpostavljamo da je koristan, ma na čemu radio.

Kažem vam, sama srž tržišnoga natjecanja je traćenje – traćenje koje donosi anarhija rata. Ne dajte se zavarati izvanjskim prividom reda u našem plutokratskom društvu. Usporediv je sa starijim oblicima ratovanja utoliko što izvana postoji privid divnoga smirujućeg reda: kako je usklađen i umirujući odmjereni marš pukovnije, kako smireno i dostojanstveno izgledaju narednici, kako je čist i ulašten top, uredna skladišta za ubijene, ađutantove i narednikove knjige naoko su sasvim nevine, dapače, same naredbe za razaranja i pljačku izdaju se tihom preciznošću koja se čini znakom mirne savjesti – to je maska ispod koje leži uništeno kukuružište, spaljena koliba, osakaćena tijela, prerana smrt vrijednih ljudi, napušteni dom. Sve je to rezultat reda i trezvenosti, te maske koju civilizirano ratovanje okreće prema nama koji ostajemo kod kuće – mnogo puta nam je dovoljno rječito rečeno da se predomislimo. Previše puta nam se pokazala kriva strana ratne slave, a opet nije nam se pokazala dovoljno puta i dovoljno rječito. Ipak, tvrdim da istu takvu masku nosi tržišno natjecanje s tim svojim strogim redom, govorom o miru i blagoslovu koji donosi komunikacija među zemljama i slično. Sve to vrijeme, sva energija, čitava organizirana preciznost ovoga sistema zaposlena je samo jednim – otimanjem sredstava za život drugima. Sve drugo bit će kako bude, ma kome god pomoglo ili odmoglo, baš kao što je to slučaj u ratu vatre i čelika, valja srušiti sve ciljeve na putu do toga jednog cilja. Gori je od bivšega rata utoliko što je taj rat bio isprekidan, a ovaj je neprekidan i neumoran, njegovi vođe i generali nikad se ne umore tvrditi da treba trajati dok je svijeta, da je rat alfa i omega čovjekova stvaranja i njegov dom. O tome je rečeno:

*Samo za njih pjeniše se
tisuću muževa u mucu velikoj i mračnoj
napola neuki, okretaše kotač
što oštre ljestve boli pokreće da drobe i gule.⁴*

Što može zbaciti ovaj užasan sistem, sam po sebi toliko snažan, toliko ukorijenjen u osobnom interesu, gluposti i kukavičluku napornih uskogrudnih ljudi, tako silan i tako utvrđen protiv napada na sebe sveprisutnom anarhijom koju je izrodio? Ništa doli nezadovoljstvo tom anarhijom i red koji će iz nje izrasti, dapače koji iz nje izrasta, red koji je jednom bio nutarnji dio organizacije onoga što je osuđeno na uništenje. Daljnji razvoj industrijalizacije, od staroga zanatskog sistema zanata preko radioničkoga u sistem tvornica i strojeva, oduzeo je radnicima užitak u vlastitom radu i nadu u uspjeh i izvrsnost, ali ih je povezao u veliku klasu te ih ugnjetavanjem i prisilnom monotonijom života natjerao da osjete solidarnost prema interesima svoje klase i antagonizam prema interesima kapitalističke klase. Diljem civilizacije oni osjećaju nužnost da kao klasa ustanu. Kao što sam rekao, oni se ne mogu sjediniti sa srednjom klasom da bi ostvarili univerzalnu vladavinu umjerenoga buržujskog društva o kojem neki sanjaju jer svi koji se izdignu iz svoje klase odmah postaju srednja klasa, vlasnici kapitala, makar mali, te iskorištavači rada. Čak i tada iza njih ostaje niža klasa koja u sebe uvlači one neuspjele u borbi – proces je to koji se u posljednje vrijeme ubrzava munjevitim rastom velikih tvornica i trgovina koje guše svaki trag malih radionica u kojima rade ljudi koji se mogu nadati da će postati manji majstori ili manji trgovci. Stoga ih je osjećaj nemogućnosti da se izdignu kao klasa, dok ih tržišno natjecanje naravno drži na dnu jer je to nužan uvjet njegova postojanja, natjerao da vide udruživanje kao svoju prirodnu

⁴ John Keats, *Isabella, or the Pot of Basil* (op. prev.)

tendenciju, na isti onaj način na koji kapitalisti vide natjecanje. Ako već nigdje drugdje, u njima se rodila nada da će napokon stati na kraj klasnom ugnjetavanju.

Stojim danas tu pred vama upravo zbog vjere da se ta nada širi na srednju klasu i molim vas da je prihvatite, siguran da jedino u njezinu ispunjenju leži mogućnost za ponovno rođenje umjetnosti i ostvarenje istinske kultiviranosti srednje klase, čiji nedostatak danas tako tužno pretkazuje odurnost i prizemnost svega što nas okružuje, čak i one bogate među nama. Znam, ima takvih kod kojih će mogućnost uklanjanja klasnoga ugnjetavanja izazvati strah, a ne nadu. Oni se tješe mislima da je ta socijalistička stvar samo prazna prijetnja, barem u Engleskoj, da proletarijat nema nikakve nade pa će stoga mirovati u ovoj zemlji, gdje je ubrzani i gotovo sasvim dovršeni razvoj komercijalizacije uništio moć nižih klasa da se udružuju, gdje su i sama udruženja – sindikati – osnovana za unapređenje položaja radničke klase pretvorena u konzervativna i opstruktivna tijela kojima manipuliraju srednjoklasni političari za potrebe svojih stranaka, gdje je nerazmjer između gradova i industrijskih zona i prirode tako velik da stanovnici, a to više nisu seljaci već stanovnici gradova druge generacije, svake godine sve više tjelesno propadaju, gdje je, naposljetku, obrazovanje jako nazadno.

Moguće je da većina radničke klase u Engleskoj nema nade, da ih neće biti problem zadržati na dnu još neko vrijeme, možda i dulje vremena. Nadati se da je tomu tako vrlo je podlo jer se temelji na njihovoj eksploataciji. Kažem vam, takvo očekivanje je očekivanje robovlasnika ili njihovih ulizica. Ipak, vjerujem da raste nada među radničkom klasom, čak i u Engleskoj. U svakom slučaju možete biti sigurni u jedno – postoji barem nezadovoljstvo. Može li itko od nas sumnjati u to budući da nepravедno trpljenje postoji? Tko bi od nas bio zadovoljan s deset šilinga tjedno za čitavo kućanstvo ili s time da živi u neopisivoj prljavštini, a još mora platiti rentu? Zar sumnjate da kad bismo usred te borbe za život imali vremena, da bismo preispitali titule onih koji nas u tom stanju drže, a sami žive u bogatstvu i ugodi, sve pod izlikom da je to nužno za društvo? Kažem vam, mnogo je nezadovoljstva i pozivam sve koji misle da postoji nešto bolje od zarađivanja novca zbog zarađivanja novca da daju svoj obol pretvaranju toga nezadovoljstva u nadu, točnije u zahtjev za ponovnim rođenjem društva. Tražim to od vas ne zato što se bojim, već zato što sam i sâm nezadovoljan i žudim za pravdom.

Ipak, ako se tko od vas boji nezadovoljstva u inozemstvu u njegovu trenutačnom obliku, ne mogu vam reći da nemate razloga. Ovdje pred vama predstavljam reformistički socijalizam, ali postoje drugi koji sebe nazivaju socijalistima, a čiji cilj nije obnova već uništenje, ljudi koji trenutačno stanje društva smatraju užasnim i nepodnošljivim (a ono uistinu to i jest) pa smatraju da ne preostaje ništa drugo osim tom društvu stalno i pod svaku cijenu zadavati udarce, sve dok ono ne zatetura i padne. Promislite, zar nije vrijedno truda boriti se protiv takve doktrine pretvaranjem nezadovoljstva u nadu, u promjenu koja uključuje obnovu? U međuvremenu, budite sigurni da će promjena, iako se na nju već predugo čeka, sigurno stići. Srednja klasa jednoga će dana postati svjesna nezadovoljstva među proleterima, a prije toga neki će se odreći svoje klase i pridružiti se radnicima, potaknuti ljubavlju prema pravdi i svijesti o društvenom stanju. Ostali, jednom kad im se probudi savjest, imat će dva izbora: morat će odbaciti svoj moral, od kojeg su tri četvrtine krive, a jedna prava, ili će se morati skloniti s puta. U svakom slučaju, vjerujem da će promjena doći i da ništa neće ozbiljno usporiti ponovno rođenje. Ipak, dobro znam da srednja klasa može znatno pridonijeti tome da oblikovanje nezadovoljstva koje joj prethodi bude mirno ili nasilno. Spriječite je i tko zna na kakvo ćemo nasilje biti primorani, možda ćemo se morati odreći čak i morala na koji smo mi srednjoklasni muškarci tako ponosni. Pomozite promjenu, zdušno se za-

lažite da istina pobijedi, i čega se imate bojati? U svakom slučaju, ni vlastitoga nasilja ni vlastite tiranije.

Još jednom napominjem da su stvari otišle predaleko te da je barem privid ljubavi za pravdu previše čest među nama da bi srednja klasa pokušala zadržati proletere u ropstvu kapitala jednom kad se zaista pobune, što je moguće učiniti samo po cijenu potpune propasti same srednje klase, među ostalim. Ne mogu se ne ponadati da ovdje već sjede neki koji se užasavaju te mračne ideje da svjesno podržavaju nepravdu i da su željni uteći toj napola neukoj tiraniji o kojoj Keats piše, a koja je, iskreno govoreći, uobičajeno stanje bogatih. Njima želim uputiti nekoliko zadnjih riječi i zamoliti ih da odbace pretenzije svoje klase i pridruže se radnicima. Moguće je da se neki od njih aktivno ne zalažu za ideje u koje vjeruju jer se užasavaju organiziranja, jednom riječju njegove nepraktičnosti, koja je općenito vrlo česta u Engleskoj, još češća među jako kulturnim ljudima, a najčešća, oprostite mi, na našim najstarijim sveučilištima. Budući da sam član socijalističke organizacije, najiskrenije molim one od vas koji se sa mnom slažete da nam, ako možete, aktivno pomognete tako što ćete uložiti svoje vrijeme i talente, a ako ni to ne možete, molim vas da nas barem novčano potpomognete. Slažete se s nama, stoga se nemojte držati podalje od nas zato što nemamo istančane manire i profinjen jezik pa čak ni razboritost ni mudri oprez u djelovanju koje je dugotrajno ugnjetavanje sistema tržišnoga natjecanja u nama smrvilo.

Umjetnost je duga, život je kratak – učinimo barem nešto prije nego umremo. Tragamo za savršenstvom, ali ne možemo pronaći ni jedan savršen način da ga ostvarimo, neka nam stoga bude dovoljno da se ujediniamo s onima čiji su ciljevi ispravni, što znači pošteni i izvedivi. Kažem vam, ako u ovim danima borbe budemo čekali savršeno udruženje, umrijet ćemo prije nego što išta postignemo. Pomozite nam danas, vi kojima su sretne okolnosti vašeg rođenja omogućile da postanete mudri i profinjeni. Dok nam budete pomagali u svakodnevnim poslovima na putu prema uspješnom ostvarenju našega cilja, usadite u nas vašu veliku mudrost i veliku profinjenost. Zauzvrat, vama možda može pomoći hrabrost i nada onih koji nisu ni sasvim mudri ni profinjeni. Zapamtite da imamo samo jedno oružje protiv toga užasnog sebičnog sistema koji napadamo, a to oružje je savez. Da, to treba biti izričiti savez čijega postojanja moramo biti svjesni kad se budemo susretali s onima koji su neprijateljski raspoloženi ili indiferentni prema našoj borbi – samo će organizirano bratstvo prekinuti čaroliju anarhične plutokracije. Jedan čovjek s idejom izlaže se opasnosti da ga smatraju luđakom, dvojica s istom idejom možda mogu biti budale, ali teško da mogu biti luđaci, deset ljudi s istom idejom kreće u akciju, stotina privlači pozornost javnosti kao grupa fanatika, pred tisućom društvo počinje drhtati, stotinu tisuća i rat se već širi, a borba donosi opipljive i stvarne pobjede, ali zašto samo stotinu tisuća? Zašto ne sto milijuna i mir na zemlji? Vi i ja, mi koji se međusobno slažemo, mi smo ti koji moramo dati odgovor na to pitanje.

Predavanje održano na Oxfordskom sveučilištu 14. studenog 1883. godine.

Umjetnost i socijalizam

Dragi prijatelji, želio bih da izbliže promotrite odnos umjetnosti i trgovine. Riječ trgovina koristim u njezinu općem značenju, naime, pod tim terminom podrazumijevam onaj sistem tržišnoga natjecanja koji većina ljudi danas smatra zaista jedinim mogućim oblikom trgovine. U svjetskoj povijesti bilo je vremena u kojima je umjetnost bila nadmoćna nad trgovinom, u kojima je umjetnost bila važna, a trgovina, u suvremenom smislu te riječi, beznačajna. Danas, naprotiv – svi će to priznati, mnijem – trgovina je postala veoma važna, dok je važnost umjetnosti prilično oslabila. Kažem da će to svatko priznati, ali različiti ljudi će imati podijeljena mišljenja, ne samo oko toga je li to dobro ili loše, već i oko toga što zaista znači kad kažemo da je trgovina postala najvažnija i da je umjetnost potonula u beznačajnost.

Dopustite mi da vam iznesem svoje mišljenje po tom pitanju, nakon čega ću vas zamoliti da razmotrite koje korektive primijeniti kako bismo izliječili bolest u odnosu umjetnosti i trgovine.

Otvoreno govoreći, čini mi se da je nadmoć trgovine (onako kako je shvaćamo) zlo, i to vrlo ozbiljno zlo. Nazvao bih je čistim zlom da nema neobičnoga kontinuiteta koji se proteže kroz čitavu povijest i koji zla određenoga razdoblja dovodi do toga da sama sebe unište.

To, po mojem mišljenju, znači sljedeće: da je svijet moderne civilizacije, žureći da postigne vrlo nejednako podijeljeni materijalni napredak, u potpunosti ugušio narodnu umjetnost. Ili, drugim riječima, većina naroda ne sudjeluje u umjetnosti koja je – kako stvari danas stoje – u rukama nekolicine bogatih ili imućnih ljudi koji je – možemo to sasvim otvoreno reći – ne trebaju ništa više od izmučenih radnika.

A to nije ni sve zlo, niti ono najgore, zato što uzrok te nestašice umjetnosti leži u tome da su ljudi diljem civiliziranoga svijeta, radeći mukotrpno kao i uvijek dosad, zajedno s umjetnošću koju stvara narod, za narod, izgubili i prirodnu utjehu u svom radu. Ta im je utjeha nekoć – a uvijek bi i trebala – pružala priliku da svojim kolegama prenesu vlastite misli s pomoću samoga tog rada, s pomoću toga svakodnevnog posla čija priroda ili drevni običaj, dakle druga priroda, njima doduše naređuje, ali ne podrazumijevajući da taj rad treba biti neplaćen i mrzak teret.

Ali, neobično sljepilo, greška civilizacije našega doba, dovela je do sljedećeg: gotovo sav rad na cijelom svijetu, rad koji bi barem dijelom trebao pomoći svakom čovjeku, postao je takvo opterećenje da bi ga svatko trebao odbaciti, kad bi samo mogao. Već sam rekao da ljudi ne rade ništa manje mukotrpno negoli dosad, ali trebao sam reći da rade još mukotrpnije.

Čudotvorne mašine, koje bi se u rukama pravednih i dalekovidnih ljudi trebale koristiti za to da minimiziraju mrzak rad i da ljudima pruže zadovoljstvo ili, drugim riječima, više prostora za život, koriste se upravo suprotno. One su sve ljude samo natjerale u bjesomućnu jurnjavu i žurbu te tako uništile zadovoljstvo, to jest život, posvuda. Umjesto da radnicima olakšaju posao, one su ga intenzivirale i time dodale još težine teretu koji siromasi moraju nositi.

Jednako se tako ne može braniti sistem moderne civilizacije u kojem bi puki materijalni ili tjelesni dobitci bili protuteža gubitku užitka kakav su nanijeli svijetu. Jer, kako sam ranije natuknuo, ti dobitci su bili tako nejednako raspodijeljeni da se razlika između bogatih i siromašnih straho-

vito produbila. Stoga se u svim civiliziranim zemljama, ali prije svega u Engleskoj, može vidjeti zastrašujuć prizor dvaju naroda koji žive u susjednim ulicama, štoviše vrata do vrata, naroda iste krvi, istoga jezika i barem nominalno pod istim zakonima, pa ipak, jedan od njih je civiliziran, a drugi neciviliziran.

Sve je to, tvrdim, rezultat sistema koji je pregazio umjetnost, a trgovinu uzdignuo do svete vjere i koji je, čini se, spreman užasnom glupošću, koja je njegovo glavno obilježje, izrugivati rimskoga satiričara zbog njegova plemenitog upozorenja, izvrćući mu značenje, te nam sad svima nalaže da „radi života uništimo sve ono za što vrijedi živjeti”.

I sad, usprkos toj glupoj tiraniji i u ime rada porobljenoga trgovinom, iznosim zahtjev, koji, znam, ni jedan misleći čovjek neće opovrgnuti kao nerazuman, a koji bi, ako bude imao utjecaja, podrazumijevao takvu promjenu koja bi porazila trgovinu. To jest, umjesto natjecanja, ona bi uvela udruživanje, a umjesto individualističke anarhije socijalno uređenje.

Pa ipak, promovirao sam ovaj zahtjev iz historijske perspektive i perspektive svoje vlastite savjesti i čini mi se da je to najpravedniji mogući zahtjev, a da otpor prema njemu nije ništa drugo doli odbijanje svake nade u civilizaciju.

Dakle, zahtjev glasi ovako:

Ispravno je i nužno potrebno da svi ljudi rade, i to ono što je vrijedno truda i što samo po sebi pruža zadovoljstvo. Taj bi se rad obavljalo u takvim uvjetima koji ga ne bi činili odveć zamornim niti odveć uznemirujućim.

Kako god ga okrenuo, koliko god dugo o njemu razmišljao, ne mogu reći da se radi o pretjeranom zahtjevu, pa još jednom kažem: kad bi ga društvo prihvatilo i moglo prihvatiti, lice svijeta bi se promijenilo – nezadovoljstvu i razdoru i nepoštenju došao bi kraj. Kakav bi to bio osjećaj raditi nešto korisno za druge i ugodno za sebe, znajući da nas takav rad i njegova zaslužena plaća neće zaobići! Kakva bi nam se teška nepravda tad uopće mogla dogoditi? A cijena koju treba platiti da bi se svijet tako učinio sretnijim mjestom jest revolucija: socijalizam umjesto *laissez-faire*.

Kako mi iz redova srednje klase možemo pomoći da se ostvari takvo stanje stvari? Stanje stvari koje bi bilo, po mogućnosti, suprotno sadašnjem stanju stvari? Suprotno?

Suprotno, ništa manje od toga! Kao prvo, *rad mora biti vrijedan truda*. Zamislite koliko bi to promjene u svijetu donijelo! Kažem vam, zaprepašten sam od same pomisli na bezgraničnu količinu rada koja se ulaže u izradu beskorisnih stvari.

Bilo bi poučno za svakoga od nas tko ima dovoljno snage prošetati dvjema ili trim glavlima londonskim ulicama tijekom radnoga tjedna da pomno zabilježi sve ono u izlozima trgovina što je sramotno ili suviše za svakodnevni život ozbiljnoga čovjeka. Štoviše, većinu tih stvari nitko, bio ozbiljan ili neozbiljan, uopće ni ne želi. Samo glupava navika tjera čak i one najlakomislenije među nama da vjeruju da ih žele, a mnogim ljudima, čak i onima koji ih kupuju, one su očita smetnja stvarnom radu, mišljenju i užitku. No, preklinjem vas da mislite na golemu masu ljudi koji se bave tim mizernim tričarijama: od inženjera koji su morali napraviti mašine za njihovu izradu, preko nesretnih trgovaca koji po cijele dane, iz godine u godinu, sjede u onim užasnim brlozima u kojima se odvija veleprodajna razmjena tih stvari, pa sve do prodavača koji ih, ne usuđujući se da budu sami svoji gospodari i trpeći bezbrojne uvrede koje ne smiju zamjeriti, prodaju dokonaj javnosti koja ih ne želi, a ipak ih kupuje, da bi joj na koncu dodijali i smučili joj se.

Govorim tek o beskorisnim stvarima, ali ima i drugih stvari, koje nisu samo beskorisne, već aktivno destruktivne i otrovne, a koje postižu dobru cijenu na tržištu, primjerice nečista hrana i piće. Beskonačan je broj robova koje kompetitivna trgovina upošljava da izrađuju takve besramnosti.

Pored toga, tu je i enormna masa rada koji je naprosto protraćen. Više tisuća muškaraca i žena koji, uz strahovito i nehumano rintanje koje ubija dušu i skraćuje puki fizički život, proizvode – ništa.

Svi su oni robovi onoga što se naziva luksuz, koji u modernom smislu te riječi obuhvaća masu prividnoga bogatstva, invenciju kompetitivne trgovine, te porobljuje ne samo siromašne koji su primorani raditi u njihovoj proizvodnji, već i blesave i ne odveć sretne ljude koji ih kupuju da bi se mučili pod njihovim teretom.

Dakle, ako želimo narodnu umjetnost, ili zapravo umjetnost bilo koje vrste, moramo jednom zauvijek raskrstiti s *luksuzom*. Luksuz je uzurpator na umjetnost, nadomjestak za nj, u tolikoj mjeri da ga oni koji ne znaju za bolje smatraju umjetnošću, božanskom utjehom u ljudskom radu, romantikom svakodnevnoga napornog prakticiranja teškoga umijeća življenja.

No, tvrdim da ni umjetnost, a ni samopoštovanje bilo koje klase, ne može živjeti pored luksuza. Raznježenost i brutalnost njegovi su pratitelji, s desne i s lijeve strane. Upravo se luksuza moramo najprije riješiti, mi, pripadnici imućnih klasa, ako smo ozbiljni u želji za ponovnim rođenjem umjetnosti, a ako nismo, onda će korupcija društvu iskopati jezivu jamu propasti, iz koje bi doduše moglo izniknuti novo rođenje, ali sigurno praćeno terorom, nasiljem i bijedom.

Kad bismo se mi, imućni ljudi, zapravo samo riješili te hrpe smeća, tih stvari za koje svatko zna da nisu korisne, to bi bilo nešto vrijedno truda. I sami kapitalisti vrlo dobro znaju da ne postoji istinska zdrava potražnja za tim stvarima, a prisiljeni su da ih utrapljaju javnosti, razjarujući u njoj čudnu grozničavu želju za sitnim uzbuđenjima, čije je vanjsko obilježje poznato pod uobičajenim imenom moda – čudna neman rođena iz praznine života bogatih ljudi i iz pohlepe kompetitivne trgovine da iscijedi sve iz silnoga mnoštva radnika koje proizvodi kao puke zapuštene instrumente za ono što se zove stvaranje novca.

Nemojte misliti da je mala stvar oduprijeti se tom čudovištu gluposti. Ako budete razmišljali svojom glavom o tome što sami zaista želite, to vas zasada neće napraviti samo muškarcima i ženama, već bi vas moglo nagnati i na to da razmišljate o opravdanim željama drugih ljudi, pošto ćete uskoro, čim upoznate umjetničko djelo, otkriti da je ropski rad nepoželjan.

I tu je makar mala naznaka načina kako da razlikujemo modnu krpicu od umjetničkoga djela: dok modne igračke, čak i onom neozbiljnom postanu bezvrijedne čim s njih izbledi prvi sjaj, umjetničko djelo, ma kako skromno bilo, dugoga je vijeka. Nikada nam ne dosadi, sve dok je od njega i komadić, ono je vrijedno i poučno za svaku novu generaciju. Ukratko, sva umjetnička djela imaju to svojstvo da ih se poštuje i usred propadanja, što je razumljivo jer od samoga početka u njima je bilo duše, ljudske misli, a one će u njima biti vidljive sve dok je tijela u koje su usađene.

I ta me posljednja rečenica dovodi do razmatranja one druge strane nužnosti rada koji proizvodi samo ona dobra koja su vrijedna izrade. Dosad smo o njemu mislili samo s gledišta korisnika. Čak i s te strane, rad je zasigurno dovoljno važan. No, ako ga razmotrimo s druge strane – sa strane proizvođača, on je još znatno važniji.

Jer, ponavljam, kupujući te stvari

vi kupujete živote ljudi!

Hoćete li iz puke gluposti i nepromišljenosti sebe učiniti sudionicima u krivnji onih koji prisiljavaju druge ljude oko sebe da obavljaju beskoristan rad?

Jer kad sam rekao da sve što se napravi mora biti vrijedno izrade, iznio sam taj zahtjev prvenstveno u ime *radne snage*. Naime, traćenje kroz proizvodnju beskorisnih stvari radnika dvostrukoražalošćuje. Kao dio društva, on je *prisiljen* da ih kupuje, a univerzalna vrsta sistema koji radnike plaća u proizvodima tako iz njega cijedi veći dio njegove bijedne nadnice. Kao proizvođač, on

je *prisiljen* da ih izrađuje i da tako gubi sam temelj onoga užitka u svakodnevnom radu za koji tvrdim da je njegovo pravo po rođenju. On je prisiljen bez ikakva veselja izrađivati otrov koji kupuje jer ga na to prisiljava sistem koji radnike plaća u proizvodima. Time se golema masa ljudi koje glupost i pohlepa prisiljavaju da proizvode štetne i beskorisne stvari žrtvuju društvu. Mislim da bi bilo strašno i nepodnošljivo čak i da su žrtvovani za dobrobit društva – kad bi to bilo moguće. Ali, ako nisu žrtvovani za boljitak društva, već za njegove hirove i kako bi pridonijeli njegovu poniženju, kako nam onda izgledaju luksuz i moda? S jedne strane katastrofalno i zamorno trošenje, koje vodi preko jedne korupcije do druge sve do potpunoga cinizma, naposljetku i do dezintegracije čitavoga društva, a s druge nesmiljena opresija koja razara svaki užitek i svaku nadu u životu i vodi – kamo točno?

Dakle, tu se krije jedna stvar koju mi iz srednjih klasa možemo napraviti prije nego raščistimo teren za novo rođenje umjetnosti, prije nego pročistimo našu vlastitu svijest od krivnje zbog porobljavanja ljudi njihovim vlastitim radom. Možda bi samo ta jedna stvar, kad bismo je mogli napraviti, bila dovoljna, a sve ostale zdrave promjene bi joj uslijedile, ali možemo li je napraviti? Možemo li umaknuti pred korupcijom društva koja nam prijete? Mogu li srednje klase same sebe preobraziti?

Na prvi pogled reklo bi se da tako moćna skupina ljudi, koji su izgradili gigantsko zdanje moderne trgovine, čija su znanost, pronalasci i energija pokorili prirodne sile, tako da one sad služe njihovim svakodnevnim svrhama, i koji vode organizaciju koja te prirodne sile drži u pokornosti na gotovo čudotvoran način – na prvi pogled reklo bi se da takva moćna masa bogatih ljudi sasvim sigurno može učiniti sve što poželi.

Pa ipak, sumnjam u to: njihova vlastita tvorevina, trgovina na koju su tako ponosni, postala je njihov gospodar. Svi mi, pripadnici imućnih klasa – neki od nas s trijumfalnom radošću, neki s prigušenim zadovoljstvom, a neki pak s tugom u srcu – prisiljeni smo priznati da nije trgovina stvorena za čovjeka, već da je čovjek stvoren za trgovinu.

Svugdje smo prisiljeni priznati. U redovima engleske srednje klase danas, primjerice, ima ljudi s najvišim aspiracijama prema umjetnosti i s najjačom voljom za njom. Ljudi koji su najdublje uvjereni u to da civilizacija mora ljudske živote okružiti ljepotom. I mnogo ljudi iz nižih klasa, tisuće njih, koliko mi je poznato, otmjenih i kultiviranih, slijedi ih i slavi njihovo mišljenje. Ali ni vođe ni oni koji su vođeni nisu kadri sačuvati makar i pola tuceta zajedničkih dobara iz nepopustljivoga stiska trgovine. Oni su bespomoćni, unatoč svojoj kulturi i svojoj genijalnosti, kao da su premoreni postolari. Imamo manje sreće od kralja Mide, naša zelena polja i bistre vode, čak i sâm zrak koji udišemo, ne pretvaraju se u zlato (a što bi se nekima od nas možda sat vremena moglo i svidati), već u blato. Otvoreno govoreći, jako dobro znamo da pod današnjom propovijedi kapitala ne samo da nema nade u boljitak, već će stvari samo bivati sve gore, iz godine u godinu, iz dana u dan. Zato pijmo i jedimo, jer sutra ćemo umrijeti – ugušiti se u prljavštini.

Ili mi dozvolite da vam dam direktan primjer robovanja kompetitivnoj trgovini, u kojem mi, nesretnici srednjih klasa, živimo. Savjetovao sam vam da odbacite luksuz, da se oslobodite beskorisnih tereta, da pojednostavite život, i vjerujem da se više vas svim srcem slaže sa mnom u tom pogledu. No, dugo sam bio uvjeren da je jedna od najodvratnijih pojava u vezi s našim današnjim klasnim sistemom odnos između nas imućnih i naše kućne posluge. Mi i naši sluge živimo pod istim krovom, ali smo jedni drugima gotovo stranci, unatoč dobroj naravi i dobrom raspoloženju koje često vlada na obje strane. Ne, stranci je blaga riječ: iako smo iste krvi, vezani istim zakonima, živimo zajedno poput ljudi iz različitih plemena. Razmislite sad kako to utječe na posao probijanja kroz svakodnevni rad u kućanstvu i zapitajte se mogu li se naši životi pojednostaviti

dok je takvoga sistema. Da ne idem dalje, vi domaćini jako dobro znate (kao što i sâm znam, pošto sam svladao korisno umijeće pripremanja obroka) koliko bi pojednostavilo dnevni rad kad bi se glavni obroci zajednički uživali, kad ne bi moralo biti duplih obroka, jedan na gornjem katu, a drugi dolje. I još jednom, mi koji živimo u ovom stoljeću obrazovanja nikako ne možemo zanemariti kakve bi samo obrazovne učinke za manje profinjene članove kućanstva imalo to da barem jednom dnevno u opuštenoj atmosferi sretnu one profinjenije, da vide elegantne maniere učtivih dama, da razgovaraju s učenim muškarcima koji su proputovali svijeta, s ljudima od akcije i imaginacije. Vjerujte mi, to bi potuklo elementarno obrazovanje.

Nadalje, to je usko povezano s našom temom umjetnosti. Dovoljno je primijetiti, čisto kao dokaz gluposti naše lažne civilizacije, kako naše imućne kuće moraju izgledati kao kakve lude nastambe za zečeve. Umjesto da ih se projektira na racionalni starinski način, kako se to radilo od Homerova doba do vremena Chaucera: to jest, velika dvorana s nekoliko dodatnih soba u kojima se spava ili boravi kad vam je potrebna samoća. Nije čudno da su naše kuće tjeskobne i sramotne, kad su i životi u njima jednako tjeskobni i sramotni.

Pa dobro, zašto mi koji smo razmišljali o tome – kao što mnogi od nas, siguran sam, jesu – nismo promijenili taj loš i ružan običaj, i time pojednostavili naše živote i educirali naše *prijatelje*, čijem rintanju imamo zahvaliti tolike udobnosti? Zašto se vi – i ja – ne latimo toga posla već sutra?

Zato što *ne možemo*, zato što naši slugе to ne bi htjeli, znajući, kao što i mi znamo, da bi to objema stranama zagorčalo život.

Civilizacija devetnaestoga stoljeća ne dopušta nam da se rafinirani život kućanstva dijeli među njegovim članovima!

Dakle, vidite, ako mi, srednjoklasni ljudi, pripadamo moćnim krugovima, a zaista i pripadamo, mi tek igramo ulogu odigranu u mnogim pričama o povijesti svijeta: mi smo veliki, ali nesretni, mi smo važni i ugledni ljudi, ali se nasmrт dosađujemo, kupili smo svoju moć po cijenu svoje slobode i svojega užitka.

Dakle, da odgovorim na pitanje možemo li odbaciti luksuz i živjeti jednostavnim i poštenim životom. Da, ali samo ako se oslobodimo robovanja kapitalističkoj trgovini, nikako prije toga.

Među vama zasigurno ima onih koji čeznu za tim da budu slobodni, koji su obrazovani i profinjeni, i čije se shvaćanje ljepote i reda kalilo samo zato da bi ga brutalnosti kompetitivne trgovine udarale i ranjavale na svakom koraku, koje taj sistem toliko progoni i upravlja njima da, iako su imućni, pa čak i bogati, više nemaju što izgubiti u društvenoj revoluciji. Ljubav prema umjetnosti, to jest prema istinskom uživanju u životu, dovela vas je do toga da se morate pridružiti onima koji su nadničarski robovi kompetitivne trgovine. Vi i oni morate si međusobno pomoći i izgraditi zajedničku nadu, ili ćete živjeti i umrijeti beznadni i bespomoćni. Vi, koji čeznete za tim da se oslobodite opresije pohlepnika za novcem, očekujte dan kad ćete biti *primorani* da budete slobodni!

U međuvremenu, ako je ta opresija ostavila išta što bi bilo vrijedno truda, ostavila nam je barem jednu stvar da joj stremimo: podizanje životnoga standarda tamo gdje je nizak i najniži. To će podmetnuti klip pod noge trijumfalnom hodu kompetitivne trgovine.

Ne mogu zamisliti nikakvu drugu mogućnost da se podigne životni standard od toga da uvjerim nekoliko tisuća onih koji žive od svojega rada u nužnost toga da podrže drugi dio zahtjeva koji sam postavio u ime radne snage. Naime, *da im rad sâm po sebi treba predstavljati užitak*. Kad bismo ih samo mogli uvjeriti u to da bi takva čudna revolucija rada, kao što je ova, donijela beskrajne dobrobiti, ne samo za njih već za sve ljude, i da činjenica da se upravo ono suprotno drži ispravnim

i prirodnim, dakle da je većini ljudi rad teška muka, puka monstroznost ovih dana, koja na duge staze mora donijeti propast i pomutnju u društvo koje to dozvoljava. Kad bismo ih samo mogli uvjeriti u to onda bi zaista postojala mogućnost da fraza „umjetnost naroda” bude nešto više od pukih riječi.

Na prvi pogled, doduše, čini se nemogućim uvjeriti ljude rođene u današnjem sistemu trgovine u to da bi im rad mogao biti blagoslov – ne u smislu u kojem im tu frazu ponekad propovijedaju oni čiji je rad lagan i koji ga lako izbjegavaju, niti kao nužna zadaća koju je sama priroda nametnula siromašnima u korist bogatih, niti kao opijat koji im treba otupiti osjećaj za ono što je ispravno i ono što je krivo, koji ih nagoni da mirno sjede i šute pod teretom sve do kraja vremena, blagoslivljajući gospodina i njegove bližnje. Sve to što im govorimo oni bi lako mogli razumjeti – a ponekad i poslušati, bojim se, barem glumeći zadovoljstvo – kad bi mislili da bi im to išta moglo donijeti. No izvorno učenje da rad po sebi treba biti stvarni materijalni blagoslov za radnoga čovjeka, užitak kakav mu danas predstavljaju spavanje i žestoka pića, to mu je, mogli bismo pomisliti, zaista teško pojmiti, jer je toliko drugačije od svega što on smatra radom.

Pa ipak, iako većina ljudi rad drži nužnim zlom, nečim poput bolesti, moje iskustvo dosad pokazuje da, bilo da je do određene naročitosti u ručnom radu koja mu prijanja čak i u najgorim prilikama, ili je do toga što siromašan čovjek kojega puka nužda tjera da se nosi sa stvarima koje su zastrašujuće realne, razmišlja o njima manje konvencionalno od bogataša, kad uopće razmišlja o njima, do čega god da jest, moje iskustvo dosad pokazuje da će radni čovjek lakše od onoga bogatog ili imućnog razumjeti temeljni zahtjev da rad sâm po sebi treba predstavljati užitak. Bez obzira na moje trivijalne riječi, bio sam iznenađen kad sam, primjerice, naišao na tako srdačan prijem Johna Ruskina među publikom iz radničke klase: oni u njemu vide prije proroka nego fantastičnoga retoričara, kakvim ga percipira profinjena publika.

Mislim da je to dobar znak za obrazovanje u vremenima koja dolaze. Ali mi koji smo na neki način zaraženi cinizmom, zbog toga što smo nemoćni u ružnom svijetu koji nas okružuje i pritišće, zar ne možemo barem nekako u sebi samima pobuditi nadu da vjerujemo kako je nada koja plamsa u milijunima robova trgovine nešto više od puke deluzije, laznoga svitanja nakon oblačne noći s kojom se jedino mjesec bori? Prisjetimo se da još uvijek u svijetu ima spomenika koji nam pokazuju da nije sav ljudski rad čovjeku uvijek bio tuga i teret. Sjetimo se, na primjer, moćne i divne arhitekture srednjovjekovne Europe: građevina podignutih prije nego što je trgovina stavila završni kamen na zdanje tiranije, otkrivši da su mašta, imaginacija, osjećajnost, radost stvaranja i nada u ugled sve redom utrživa roba, previše dragocjena da bi ju se prepustilo ljudima koji nemaju novca da je kupe, prostim obrtnicima i nadničarima. Nemojmo zaboraviti da su postojala vremena kada su ljudi uživali u svojem dnevnom poslu, ali se pored toga i nadali svjetlosti i slobodi, kao što se nadaju i danas. Njihova je tanašna nada bila sve jača, i gledali su kako se njezino prividno ispunjenje sve više bliži, i zurili su tako željno da nisu primijetili kako je uvijek budan neprijatelj, opresija, promijenila oblik i kako im otima ono što su već stekli u danima kad je svjetlost njihove nove nade bila tek slabašan plamičak. Tako su izgubili ono što su davno osvojili, a taj je gubitak promijenio i pokvario novi dobitak, pretvorio ga u nešto što nije puno bolje od gubitka.

Između dana u kojima živimo i kraja srednjega vijeka Europa je osvojila slobodu misli, porast znanja i silan talent za bavljenje materijalnim prirodnim silama. Uz to, stekla je i političku slobodu i poštovanje životā civiliziranih ljudi, pa i druge stečevine koje idu s tim stvarima. Međutim, kažem to s namjerom, ako će današnje stanje potrajati, društvo je te dobitke preskupo platilo

– gubitkom užitka u svakodnevnom radu koji je nekad sasvim sigurno masi ljudi bio utjeha u strahu i opresiji. Smrt umjetnosti bila je previsoka cijena za materijalni napredak srednjih klasa.

Uistinu je loše što nismo mogli držati obje naše ruke punima, što smo bili primorani da jednom rukom rasipamo dok drugom skupljamo. Pa ipak, po meni je lošije to što još uvijek nismo svjesni gubitka, ili što smo ga napola svjesni, i što se silimo da ga zaboravimo i da vičemo kako je sve dobro.

Jer, iako nije sve dobro, znam da se ljudska narav nije toliko promijenila u tri stoljeća da bismo svim onim tisućama godina koje su prethodile mogli reći: bili ste u krivu što ste cijenili umjetnost, mi smo sad otkrili da je sve što ljudima treba hrana, odjeća i sklonište, uz malo znanja o materijalnom obliku svemira. Stvaranje više nije potreba ljudske duše, njegova desna ruka može zaboraviti svoju vještinu, neće mu zbog toga biti ništa lošije.

Tri stotine godina, jedan dan u protoku vremena, stoga nije sasvim promijenilo čovjekovu prirodu, budite sigurni u to. Jednoga ćemo dana povratiti umjetnost, to jest užitak u životu, vratiti umjetnost u naš svakodnevni rad. Pa u čemu leži nada, mogli biste reći, pokažite nam!

Tamo leži nada, gdje nas je nada u staro prevarila. Odrekli smo se umjetnosti u zamjenu za ono što smo mislili da je svjetlost i sloboda, ali ono što smo kupili bilo je manje od svjetlosti i slobode. Ta je svjetlost pokazala mnoge stvari onima imućnima kojima je bilo stalo da ih potraže, ta je sloboda one imućne ostavila dovoljno slobodnima ako im je bilo stalo do toga da iskoriste svoju slobodu. Ali takvih je u najboljem slučaju bila nekolicina, većini ljudi ta je svjetlost pokazala da više ne trebaju tražiti nadu, a sloboda je većinu ljudi ostavila slobodnima – da prihvate gotovo robovski rad za bijednu nadnicu ili da crknu od gladi.

Tu leži naša nada, kažem. Da je ta pogodba zaista poštena, potpuna u svim pravcima, onda nam ne bi preostalo ništa drugo nego da pokopamo umjetnost i da zaboravimo ljepotu života. Ali sad se stvar umjetnosti može usmjeriti nečim drugom, ničim manjem nego nadi da narod može živjeti sretno, a što mu još uvijek nije omogućeno. Tu leži naša nada: stvar umjetnosti stvar je naroda.

Crpite nadu iz dijelova povijesti! Bilo je vremena kad je rimska vladavina držala čitav civilizirani svijet u svojem otrovnom stisku. Ta se vladavina svim ljudima – čak i onim najboljima, kako možete vidjeti u samim evanđeljima – činila osuđena da traje zauvijek. A za one koji su pod njom živjeli, nije bilo drugoga svijeta izvan te vladavine o kojem bi bilo vrijedno misliti. Ali dani su prolazili i premda nitko nije vidio ni sjenu nadolazeće promjene, ona je ipak došla, poput lopova pod okriljem noći, a *barbari*, čiji se svijet prostirao izvan vladavine Rima, nasrnuli su na nj, a ljudi zaslijepljeni terorom jadikovali su nad promjenom i mislili da je svijet propao pod bijesom sjevera. Ali čak je i taj bijes sa sobom donio stvari koje su Rimu dugo bile strane, a koje su nekoć hranile njegovu slavu: mržnju prema lažima, izrugivanje bogatih, prezir prema smrti, vjeru u poštenu slavu stečenu istrajnošću, čestitu ljubav prema ženama – sve je te stvari sjeverni bijes donio sa sobom, kao što planinska bujica donosi zlato. Tako je propao Rim, a Europa se digla, i nada u svijet se ponovno rodila.

Za one u čijim srcima ima razumijevanja, ova priča o prošlosti parabola je za dane koji dolaze, za promjenu skrivenu za nas u grudima barbarizma civilizacije – proletarijata. A što se tiče nas iz redova srednje klase, te snage moćnoga, ali monstruoznoga sistema kompetitivne trgovine, nama je dužnost da očistimo naše duše od pohlepe i kukavičluka i da se suočimo s promjenom koja je danas opet na putu, da uvidimo ono dobro i nadu koju nosi usred svih prijatni nasiljem, usred sve njezine ružnoće, koja nije rođena iz nje same, već iz onoga što je toj promjeni suđeno da uništi.

Još jednom ću ponoviti da mi imućni ljudi, oni od nas koji vole umjetnost, ne kao igračku, već kao ono što je čovjeku nužno za život, kao znak njegove slobode i sreće, moramo svojom najvažnijom zadaćom smatrati podizanje životnoga standarda među ljudima ili, drugim riječima, etabliranje zahtjeva koji sam postavio u ime radne snage, a koji ću sad preformulirati kako bismo probali vidjeti što nas to najviše priječi da ga ostvarimo i koje neprijatelje treba napasti. Dakle, da ponovim zahtjev:

Ljudski rad ne treba proizvoditi ništa što nije vrijedno izrade niti išta što se proizvodi radom ponižavajućim za izrađivače.

Ovaj je prijedlog jednostavan i ispravan, što i sami, siguran sam, vidite. Kad budete o njemu razmišljali, ustvrdit ćete da se radi o direktnom pozivu na smrt današnjega sistema rada u civiliziranim zemljama. Taj je sistem, koji sam nazvao kompetitivnom trgovinom, očito sistem rata, to jest sistem potrošnje i destrukcije. Možete ga zvati i kockanjem, ako vam drago. On se svodi na sljedeće: što god netko u njemu stekne, on to postiže nauštrb gubitka nekoga drugoga. Takav sistem ne obazire se i ne može se obazirati na to jesu li stvari koje proizvodi vrijedne izrade, on se ne obazire i ne može se obazirati na to jesu li oni koji ih izrađuju poniženi u svojem radu. On pazi samo na jednu jedinu stvar, naime na ono što zove stvaranje profita. Ta se riječ koristi toliko konvencionalno da vam moram objasniti što ona zaista znači, naime pljačku slabih od strane jakih! Tvrdim da je taj sistem po samoj svojoj naravi destruktivan po umjetnost, to jest po životnu sreću. Svaki obzir prema životu ljudi koji netko ovih dana pokaže, štogod da se proizvede a da je vrijedno da bude napravljeno, sve je to usprkos sistemu i protivno njegovim maksimama. Najveća je istina da svi mi, barem prešutno, priznajemo da je taj sistem protivan svim najvišim aspiracijama čovječanstva.

Zar ne znamo, primjerice, u kojim uvjetima rade ti genijalni ljudi koji su „sol zemlje”, bez kojih bi korupcija društva već odavno postala nepodnošljiva? Pjesnik, umjetnik, znanstvenik – zar nije istina da im se u njihovim svježim i slavnim danima, kad su na vrhuncu stvaralačke vjere i entuzijazma, na svakom koraku ispriječi trgovinski rat sa svojim podrugljivim pitanjem „Je li isplativo?” Zar nije istina da nam se, kad počnu postizati svjetske uspjehe, kad postanu razmjerno bogati, željeli mi to ili ne, najednom čine pokvareni u dodiru s komercijalnim svijetom?

Moram li govoriti o velikim planovima koji su napušteni, o stvarima koje je – što su svi priznali – najnužnije sprovesti, a kojima nitko ne može ni pristupiti jer nedostaje novca? Da pak u javnom mnijenju treba stvoriti ili stimulirati neki blesavi hir, čije bi zadovoljenje iznjedrilo profit, onda bi novac pritjecao u potocima. Ma, znate onu staru priču o ratovima koje je trgovina izazvala u traganju za novim tržištima, kojoj čak ni oni najmiroljubiviji državnici ne mogu odoljeti. Stara priča, a ipak se uvijek iznova čini novom, pa sad i neslanom šalom kojoj se radije ne bih smijao da imam izbora, no primoran sam da se smijem iz duše prepune gnjeva.

I sve to nadvladavanje prirodnih sila koje nam je donijelo zadnjih stotinu godina ili manje: koje nam koristi od toga u ovom sistemu? Prema mišljenju Johna Stuarta Milla, vrlo je upitno jesu li svi mehanički izumi modernih vremena napravili išta da olakšaju mukotrpan rad. Budite sigurni da nisu napravljani u te svrhe, već da „stvaraju profit”. Te gotovo čudotvorne mašine, koje bi, kad bi se s njima postupalo pomno planirajući, već danas mogle vrlo brzo iskorijeniti sav zamoran i glup rad, oslobađajući nam prostor da našim radnicima podižemo standard vještine ruku i snage uma, i da ponovno proizvodimo onu ljepotu i onaj red koje može stvoriti samo ljudska ruka vođena dušom – koje nam koristi od njih danas? Na te je mašine civilizirani svijet tako ponosan, no ima li on ikakvo pravo da bude ponosan na njihovu upotrebu koju su nametnuli trgovinski rat i potrošnja?

Mislim da ovdje nema mjesta zanosu. Trgovinski rat je od tih čuda stvorio, to jest s pomoću njih sebi je izrodio milijune nesretnih radnika, neinteligentnih mašina, barem što se tiče njihova svakodnevnog posla, kako bi dobio jeftinu radnu snagu, kako bi održao svoju uzbudljivu, ali smrtonosnu igru do vijeka. Uistinu, ta bi radna snaga bila dovoljno jeftina – jeftina za generale trgovinskoga rata, a smrtonosno skupa za nas ostale – da nije sjemena slobode koje su među nas posijali hrabri ljudi od starina da bi ono u našim danima izraslo u čartizam¹, sindikalni pokret i socijalizam, za obranu reda i poštenoga života. Strašno bi bilo naše ropstvo, i ne samo ropstvo radničke klase, da nije te klice promjene koja mora nastupiti.

Takav je trgovinski rat, bezobzirnom agregacijom radnika-mašina i njihovih ađutanata u velikim gradovima i tvorničkim četvrtima, zatimio život među nama i dalje ga unizuje do bijedno niskoga standarda, tako niskoga da je čak teško i zamisliti ikakvo polazište za njegovo poboljšanje. Sredstvima brze komunikacije koje je stvorio, a koja su trebala podići životni standard šireći pamet iz grada na selo, a posvuda stvoriti skromne centre slobode misli i kulturnih navika – sredstvima željeznica i tome slično, on je sebi sabrao svježere regrute za rezervnu armiju onih koji nemaju ništa i koji su jedni drugima konkurencija, a o kojima njegovi kockarski dobitci toliko ovisi. Tako je ruralne krajeve ostavio bez stanovništva, a u manjim gradovima utrnuo svaku razumnu nadu i život.

Ni ja, umjetnik, ne mogu na kraju podcijeniti izvanjske čimbenike koji ukazuju na ovu žalosnu vladavinu anarhije trgovinskoga rata. Pomislite na patnju koja se širi Londonom i svojom mržnjom proždire polja, šume i vrištine bez milosti i bez nade, izrugujući pritom naše slabšaše napore da se nosimo s njezinim manjim zlom – zadimljenim nebom i onečišćenom rijekom. Pomislite na crni horor i nehajnu prljavštinu naših tvorničkih četvrti, koje su nenaviklim osjetilima toliko nepodnošljive da je to što netko može živjeti u njima, radosno ih tolerirajući, kobno za budućnost vrste. Da, a izvan naseljenih mjesta gradnja ciglom najgore kvalitete i škrljavecem te odbacivanje čvrstih sivih kuća koje su još uvijek razasute uokolo i u svojoj veseloj ali lijepoj jednostavnosti prikladni simboli maloposjednika engleskih polja, nad čijim su uništenjem od ruke još uvijek mladoga trgovinskoga rata tako dirljivo naricali visokoumni More i hrabri Latimer. Ukratko, posvuda promjena sa staroga na novo sadržava jednu izvjesnost, što god drugo da je upitno: pogoršanje izgleda sela.

To je stanje Engleske, Engleske kao države reda, mira i stabilnosti, zemlje zdravoga razuma i praktičnosti, države u koju su uperene oči svijeta onih čija je nada u kontinuitetu i savršenstvu modernoga progressa. Ima država u Europi čiji izvanjski izgled nije toliko upropašten, iako možda uživaju manje materijalnoga blagostanja, manje široko rasprostranjenoga srednjoklasnog bogatstva da uravnoteže prljavštinu i sramotu koje sam spominjao. Ali, iako su članice velike trgovačke cjeline, moraju proći kroz isti žrvanj, osim ako se ne dogodi nešto što bi odbilo trijumfalni marš trgovinskoga rata prije nego dođe do kraja.

Do te su točke tri stoljeća trgovine dovele nadu koja se javila u trenutku kad se feudalizam počeo raspadati. Što nam može donijeti osvit nove nade? Što, izuzev opće pobune protiv tiranije trgovinskoga rata? Svi palijativi kojima se mnogi vrijedni ljudi danas bave, beskorisni su: zato što nisu ništa drugo doli neorganizirane parcijalne pobune protiv goleme, široko rasprostranjene, grabežljive organizacije koja će, nesvjesnim instinktom biljke, na svaki pokušaj poboljšanja uvje-

¹ Čartizam: masovni pokret britanskih radnika 1830-ih i 1840-ih uzrokovan njihovim teškim ekonomskim položajem i političkom obespravljenošću. Zahtjevi su uključivali opće pravo glasa i uspostavu sustava zaštite za radnike. (op. prev.)

ta naroda odgovoriti napadom s nove strane: nove mašine, nova tržišta, iseljavanje veleprodaje, oživljavanje podmuklih praznovjerja, propovijedanje štednje onima koji nemaju ništa, umjerenosti onima koji su bijedni – takve će stvari na svakom koraku sprječavati sve parcijalne pobune protiv čudovišta koje smo mi, pripadnici srednjih klasa stvorili u korist svoje vlastite propasti.

Govorit ću o tome vrlo jasno, premda će na koncu morati pasti teške riječi, ako želim reći ono što mislim. Jedna od stvari koje treba napraviti jest uvjeriti narod da je moguće podići životni standard. Ako razmislite o tome, bit će vam kristalno jasno da to znači uzburkati *opće nezadovoljstvo*.

Kako bih to ilustrirao, vratit ću se svojem isprepletenom zahtjevu za umjetnost i rad, kako bih se поближе posvetio njegovu trećem dijelu.

Da ponovim zahtjev:

Pravedno je i nužno da svi ljudi rade.

Kao prvo – *da taj rad bude vrijedan obavljanja;*

kao drugo – *da taj rad bude samo po sebi ugodno obavljati;*

kao treće – *da se taj rad obavlja u takvim uvjetima da ne bude ni odveć zamoran ni odveć uznemirujuć.*

Prvi i drugi dio, koji su jako blisko povezani, već sam probao razložiti. Oni su takoreći duša zahtjeva za pristojnim radom. Treći dio je tijelo bez kojega ta duša ne može postojati. Proširit ću ga u smjeru koji će nas doduše dijelom provesti preko već poznatoga terena:

Nitko voljan raditi nikad se ne bi trebao bojati da neće imati posla koji će mu ispuniti sve primjerene potrebe uma i tijela.

Sve primjerene potrebe – što su te primjerene potrebe poštenoga građanina?

Kao prvo, *častan i doličan rad*. To podrazumijeva da mu se pruži prilika da sposobnost za rad stekne primjerenim obrazovanjem. Također, pošto taj rad mora biti vrijedan i ugodan za obavljanje, bit će u tu svrhu neophodno osigurati poziciju radnika tako da ne može biti prisiljen obavljati beskoristan rad, ili rad u kojem ne može uživati.

Druga nužnost je *dolično okruženje*, što uključuje: (a) dobar stan, (b) dovoljno prostora, (c) opći red i ljepotu. To jest, (a) naše kuće moraju biti dobro napravljene, čiste i zdrave, (b) u našim gradovima mora biti jako puno vrtova, a naši gradovi ne smiju progutati polja i prirodne sadržaje sela. Štoviše, zahtijevam čak da se ostave pusta mjesta i divljina, ili će romantika i poezija – to jest umjetnost – izumrijeti (c). Red i ljepota znači da naše kuće ne samo da moraju biti čvrste i solidno izgrađene, već i propisno ukrašene, da polja ne budu samo za obrađivanje, već i da se ne uništavaju obradom ništa više od vrtova. Na primjer, nikome ne bi smjelo biti dozvoljeno da za puki profit ruši stabla čiji će manjak nagrđiti krajolik, niti bi pod bilo kojim izgovorom ljudima trebalo biti dozvoljeno da dnevno svjetlo zamračuju dimom, da zagađuju rijeke ili da obeščašćuju bilo koje mjesto na Zemlji smećem i brutalnim razornim neredom.

Treća nužnost je *slobodno vrijeme*. Razumjet ćete da pod time podrazumijevam kao prvo da svi ljudi moraju raditi neki dio dana, kao drugo da imaju izričito pravo tražiti odmor od toga rada. Slobodnoga vremena koje imaju pravo tražiti mora biti dovoljno da im omogući potpuni počinak uma i tijela. Čovjek mora imati vremena za ozbiljno i neometano razmišljanje, za maštanje – pa i sanjarenje – ili će se ljudska vrsta neizbježno pokvariti. Čak i kad je u pitanju častan i doličan rad o kojem sam već govorio, a koji je galaksijama daleko od prisilnog rada u kapitalističkom sistemu, čovjeka se ne bi trebalo tražiti da daje više od njegova poštenog udjela, u suprotnom će se ljudi nejednako razvijati, a u društvu će još uvijek biti trulih mjesta.

Dakle, ovdje sam vam izložio uvjete u kojima se može obavljati rad koji je vrijedan da se obavlja i koji pritom ne ponižava. On se ne može obavljati ni pod kakvim drugim uvjetima. Ako

rad diljem svijeta nije vrijedan da se obavlja i ako pritom ponižava, onda je sprdnja govoriti o civilizaciji. Pa dobro, mogu li se ti uvjeti postići u današnjem evanđelju po kapitalu, koje za svoj moto ima „Vrag uzima posljednjega“?

Pogledajmo još jednom naš zahtjev, sad drugačije formuliran:

U pošteno uređenom društvu svakom čovjeku voljnom raditi treba biti osigurano:

kao prvo – *častan i doličan posao;*

kao drugo – *zdrava i lijepa kuća;*

kao treće – *sve slobodno vrijeme potrebno za odmor uma i tijela.*

Dakle, ne mislim da će itko ovdje poreći to da bi bilo poželjno da se ovaj zahtjev ostvari, ali želio bih da svi vi prihvatite da je upravo *nužno* da se on ostvari. Ukoliko ne pokušamo dati sve od sebe da ga ostvarimo, nismo ništa doli sastavni dio društva utemeljenoga na pljački i nepravdi, zakonima univerzuma osuđenog na to da se uništi vlastitim naporima za vječnim postojanjem. Nadalje, želio bih da mislite kako je s jedne strane moguće ostvariti ovaj zahtjev, dok ga je s druge nemoguće ostvariti u današnjem plutokratskom sistemu koji će nam zabraniti bilo kakav ozbiljan pokušaj da ga ostvarimo. Početni koraci društvene revolucije moraju biti temelj za ponovnu izgradnju „umjetnosti naroda“, to jest „užitka u životu“.

Da još jednom upotrijebim teške riječi: zar ne *znamo* da je većina ljudi u civiliziranim društvima prljava, neobrazovana, okrutna, – ili, u najboljem slučaju, nespokojna zbog životnih troškova za sljedeći tjedan – da su ti ljudi, ukratko, *siromašni*? I, ako razmislimo o tome, shvatit ćemo da je to nepravedno.

To je stara priča o ljudima koji su postali bogati na nepošten i tiranski način, i koji u strahu od budućnosti obilato i iz dobročinstva, kako se to danas kaže, troše svoju nepošteno stečenu zaradu. Takvi ljudi nisu hvaljeni, u starim pričama vjerovalo se da će ih na kraju odnijeti vrag. Stara priča, ali govorim vam „de te fabula“ – ta je priča o *tebi: ti si taj čovjek!*

Kažem da mi, pripadnici bogatih i imućnih klasa svakodnevno postupamo na isti način: ne-svjesno, ili možda polusvjesno, zgrćemo bogatstvo trgujući teškom oskudicom naših bližnjih, i onda mrvice toga bogatstva dajemo onima od njih koji nam na ovaj ili onaj način najglasnije viknu. Naši zakoni o sirotinji, naše bolnice, naše dobrotvorne ustanove, organizirane i neorganizirane, nisu ništa doli barčice bačene kitu, otkupnine plaćene hromoj pravdi, kako ne bi prebrzo šepala za nama.

Kad će doći vrijeme da poštenim i oštroidnim ljudima dojadi sav ovaj kaos potrošnje, ovo pljačkanje Petra da se plati Pavla, a što je sama srž trgovinskog rata? Kad ćemo se povezati kako bismo zamijenili sistem čiji je moto „Vrag uzima posljednjega“ sistemom čiji će moto biti stvarno i nedvosmisleno „Svi za jednoga i jedan za sve“?

Tko zna, možda se bliži to vrijeme kad ćemo mi koji sad živimo moći vidjeti početak toga kraja koji će ukinuti luksuz i siromaštvo? Kad će se više, srednje i niže klase stopiti u jednu klasu koja će spokojno živjeti jednostavnim i sretnim životom.

Puno riječi da se opiše stanje stvari u ostvarenju kojega vas tražim da mi pomognete. Ukinimo ropstvo!, to je kraći način da se kaže ista stvar. Možda ćete s jedne strane biti u iskušenju da pomislite kako to nije cilj vrijedan da se za njim stremi ili da, s druge, vjerujete, svaki od vas, da je on tako daleko da se ništa ozbiljno ne može učiniti u tom smjeru u naše doba pa da stoga možete mirno sjediti skrštenih ruku. Dopustite mi da vas podsjetim kako je još onomad za životnoga vijeka onih najmlađih među nama više tisuća ljudi, naših rođaka, dalo svoje živote na bojištu kako bi sretno okončali samo jednu epizodu u borbi za ukidanje ropstva. Oni su blaženi i sretni jer im se pružila prilika, i oni su je zgrabili i dali sve od sebe, a svijet je zbog toga postao bogatiji.

A ako se takva prilika ponudi nama, hoćemo li je odbaciti kako bismo nastavili sjediti mirno i spokojno, u sumnji, u bolesti duše? Ovo su dani borbe, tko bi još mogao sumnjati u to kad posvuda uokolo čuje zvukove koji pokazuju nezadovoljstvo, i nadu, i strah, zvukove probuđene hrabrosti i probuđene svijesti? Ovo su, ponavljam, dani borbe, u kojima za poštena čovjeka nema vanjskoga mira, ali iz istoga razloga i dani u kojima je lakše postići unutarnji mir čiste savjesti koji počiva na odlučnim uvjerenjima, jer nam se nudi akcija za pravu stvar.

Ili želite reći da nam se ovdje, u ovoj mirnoj, ustavno reguliranoj zemlji Engleskoj ne nudi prilika za akciju? Da smo u ušutkanoj Njemačkoj, u ušutkanoj Austriji, u Rusiji gdje bi nas jedna ili dvije riječi mogle poslati u Sibir ili zatvor ili tvrđavu Petra i Pavla – pa zašto onda, stvarno...

Ah, prijatelji moji! Slaba je to počast na grobovima mučenika za slobodu, to odbijanje da se iz njihovih umirućih ruku preuzmu baklje! Je li ono bio Goethe za kojega se priča da je, čuvši nekoga da kaže kako će otići u Ameriku da započne novi život, odgovorio: „Amerika je ovdje ili nigdje!” Sa svoje strane kažem: „Rusija je ovdje, ili nigdje!”

Čini mi se paradoksalnim kad čujem kako se tvrdi da vladajuće klase u Engleskoj nisu u strahu od slobode govora i da bismo se *stoga* trebali odreći slobode izražavanja mišljenja. Trebamo naprotiv navaliti kroz pukotinu koju su hrabri ljudi napravili za nas. Ako zaostanemo, onda ćemo njihov trud, njihove patnje, njihove smrti učiniti nevažnima.

Vjerujte mi, pokazat će nam se da je to sve ili ništa. Ili će mi netko ovdje reći da je ruski mužik u gorem položaju od nadničarskoga roba koji se kupuje u znoju tekstilne tvornice? Nemojmo se obmanjivati, klasa žrtava postoji i ovdje, jednako kao i u Rusiji. Manje ih je? Moguće, ali onda su sami po sebi još bespomoćniji i utoliko još više trebaju našu pomoć.

A kako to mi, pripadnici srednjih klasa, mi kapitalisti i naše ulizice, možemo pomoći? Odreći se svoje klase i u svakoj prilici kad iskrsne antagonizam između klasa svrstati se na stranu žrtava, na stranu onih koji su u najboljem slučaju osuđeni na nedostupnost obrazovanja, nedostatak otmjenosti, odmora, užitka i ugleda, a u onom najgorem na život niži od života najnečovječnijih divljaka, sve kako bi se održao sistem kompetitivne trgovine.

Nema drugoga načina, a ovaj će nam put, otvoreno vam kažem, na duge staze otvoriti silne prilike za samopožrtvovnost, a da ne moramo za to ići u Rusiju. Siguran sam da na ovom skupu ima onih koji su ogrezli u nezadovoljstvu bijednom anarhijom stoljeća trgovine. Takvima nudim način da se odreknu svoje klase, podupirući socijalističku propagandu time što će se priključiti Demokratskoj Federaciji, koju ovdje imam čast predstavljati i koja je, uvjeren sam, jedina skupina u ovoj zemlji koja kao svoj program zagovara konstruktivni socijalizam.

To je, po mojem mišljenju, dovoljna prilika za one među nama koji su nezadovoljni sadašnjim stanjem stvari i čeznu za prilikom da ga se napusti. Sasvim je sigurno da ćete, ako prihvatite tu priliku, morati proći kroz neke neugodnosti mučeništva, a uza sve to nećete u ovom trenutku primiti počasti za tu žrtvu. Vama će se u najmanju ruku izrugivati i smijati oni čija je poruga poštenom čovjeku znak poštovanja. Ali i mnogi izvrsni ljudi će na vas, ne sumnjam u to, gledati krajnje hladno, a nisu svi oni posve glupi. Ući ćete u rizik da izgubite položaj, ugled, novac, pa čak i prijatelje, ti su gubitci poput uboda komarca u odnosu na ozbiljno mučeništvo o kojem sam vam govorio, ali koji ipak iskušavaju od kakva je materijala čovjek napravljen. Utoliko više što ih čovjek može izbjeći, a jedva da će zbog toga kukavičluka dobiti ikakav drugi prigovor osim onoga koji mi dobaci njegova vlastita savjest.

Ne mogu vam niti jamčiti da ćete neozlijeđeni i za svagda umaknuti otvorenim napadima tiranije. Istina je da trenutačno kapitalističko društvo na socijalizam u Engleskoj gleda pogrdno se cereći. Ali upamtite da narod, koji je, primjerice, uništio Indiju, izgladnio i ugušio Irsku te

izmrcvario Egipat, ima unutarnjih sposobnosti – nedavno je i pokazao neke zloslutne znakove tih sposobnosti – da i kod kuće otvoreno provodi tiraniju.

Dakle, ukupno uzevši, mogu vam ponuditi samo poziciju koja podrazumijeva žrtvu, poziciju koja će vam kod kuće pružiti vašu „Ameriku” i koja će vas iznutra uvjeriti da ste barem od neke koristi za pravu stvar. I usrdno vas molim, one među vama koji su uvjereni u pravednost naše stvari, da ne oklijevaju, da se aktivno uključe u borbu koja – bez obzira na to tko nam pomogao, a tko odbio pomoći – bez ikakve sumnje mora završiti pobjedom!

Predavanje održano u Sekularnom društvu Leicestera 23. siječnja 1884. godine.

Umjetnost i njezini proizvođači

Bojim se da će vam ovo o čemu ću govoriti zvučati kao priča koju ste već puno puta čuli, ali čini mi se da je na samom početku projekta popularizacije i unapređenja života silno nužno promisliti o predmetu mojega predavanja. Na početku ću vam odmah iznijeti osnovne postavke, kako biste odmah mogli razumjeti tendenciju izlaganja. Tako ću, nadam se, i sebi i vama uštedjeti vrijeme.

S obzirom na to da se motivacija za rad uobičajeno svodi na priliku da se zaradi za preživljavanje i na to da u našem modernom društvu to zaista i jest jedina motivacija među onima iz radničke klase koji proizvode dobra, u koja – pretpostavlja se – spadaju i neki oblici umjetnosti, ne postoji mogućnost da će oni koji na ovaj način rade moći stvarati istinska umjetnička djela. Stoga bi bilo poželjno ili da se kod dobara proizvedenih na taj način odbaci svaka pretenzija na umjetnost i da se umjetnost ograniči na predmete koji nemaju nikakvu drugu funkciju osim da budu umjetnička djela – poput slika, skulptura i tome slično, ili pak da se motivaciji za rad doda i motivacija za uživanje u radu i interes za sam rad.

To je osnovna ideja mojega predavanja i prilično sam siguran da ćete smatrati da ju je nužno zaista pomno proučiti, ukoliko uopće želite išta drugo osim govoriti o umjetnosti, a za to vam ne trebaju umjetnička djela: u moderno doba smišljeno je toliko mnogo lijepih fraza koje odgovaraju svakoj prilici.

Drugim riječima, pitanje koje vam postavljam je trostruko. Kao prvo, hoćemo li se pretvarati da proizvodimo arhitekturu i arhitektonsku umjetnost bez razumijevanja njihove stvarnosti? Kao drugo, hoćemo li ih se odreći u očaju ili nebrizi za razumijevanje stvarnosti? Ili, kao treće, hoćemo li se potruditi da razumijemo tu stvarnost?

Prihvatiti prvi plan značilo bi da smo bili odviše nemarni i nagli prema životu da bismo se brinuli o tome jesmo li ispali budale (i to vrlo tragične budale) ili nismo. Prihvaćanje drugoga etiketiralo bi nas kao vrlo iskrene ljude, odlučne u tome da budu slobodni od što je moguće više odgovornosti, pa i po cijenu življenja dosadnoga i ispraznoga života. Ako iskreno prihvatimo treći plan, znatno ćemo pojačati muke i odgovornosti u našim životima, barem na neko vrijeme, ali u velikoj mjeri i njihovu radost. Stoga sam za to da se prihvati taj treći smjer.

Zapravo, iako sam vam drugi plan, bojim se, izložio zbog pukoga logičkog poštenja, mislim da ga u ovom trenutku ne smijemo prihvatiti svjesno, iako ćemo u konačnici možda i biti prisiljeni da to učinimo. Držim da su pred nama danas samo dva smjera: da mirno prihvatimo lažnost sveprisutne umjetnosti, koja doduše prožima reklamne panele, ali i ništa drugo, ili pak da se borimo za umjetnost koja će uistinu prožeti naše živote i učiniti ih sretnijima. No budući da će to – ako nam je zaista stalo – zahtijevati temeljitu rekonstrukciju društva, pogledajmo najprije što te arhitektonske umjetnosti zaista jesu i jesu li uopće vrijedne sveg tog truda. Jer ako nisu, bolje da nastavimo kao i dosad i da zatvorimo oči pred činjenicom da smo prisiljeni biti budale koje se pretvaraju da ih žele, a zapravo ih ne žele.

Ako arhitektonske umjetnosti hoće biti iole realne, morale bi svim nužnim uporabnim proizvodima pridodati određeni udio ljepote i interesa, koji korisnik želi imati, a izrađivač stvarati. Sve

do relativno nedavno uopće nije bilo u pitanju trebaju li ta ljepota i taj interes biti sastavni dio dobara, naprosto je bilo tako, a da korisnici to nisu izričito nalagali niti su izrađivači toga nužno bili svjesni. Lažna umjetnost o kojoj sam govorio naprosto je tradicionalni relikv te realnosti, i to je jedan od razloga zašto je se ne možemo osloboditi na jednostavan i logičan način koji sam vam upravo izložio kao drugi mogući smjer.

Ali integritet i iskrenost te arhitektonske umjetnosti, koje – pazite – zanatlija ugrađuje u svoju robu ne samo zato što mora (jer on nije svjestan prisile koja je na stvari), već zato što to voli, iako nije uvijek svjestan svojega užitka, ta stvarna arhitektonska umjetnost ovisi o dobrima čiji je sastavni dio, dobrima koja su vještii zanatlije proizveli za upotrebu onima koji to umijeće cijene. Korisnik, potrošač mora odabrati da mu roba bude takva i takva, a izrađivač robe mora se složiti s njegovim izborom. Izgled robe ne smije forsirati ni korisnik ni izrađivač, obojica moraju biti suglasni i moraju biti kadri da u lako zamislivim prilikama zamijene svoje uloge korisnika i izrađivača. Drvodjelac jednoga dana napravi škrinju za zlatara, zlatar sljedećega dana kalež za drvodjelca, a njihov rad je pun suosjećanja – to jest, drvodjelac će svom prijatelju zlataru napraviti upravo takvu škrinju kakvu bi sam sebi napravio da je treba. Svaki od njih je, radeći, svjestan da izrađuje predmet koji treba koristiti čovjek sličnih potreba kao i on sâm. Molim vas da obratite pozornost na ove tvrdnje jer ću uskoro izložiti suštu suprotnost ovim uvjetima rada. Pritom uzmite u obzir da pitanje ornamentalne ili arhitektonske umjetnosti nije u tome – kao što većina ljudi možda misli – treba li ili ne treba na neki bespomoćni, beživotni proizvod za dnevnu upotrebu, kuću, šalicu, žlicu itd., zalijepiti neku količinu ornamenta ili elegancije. Ta škrinja i šalica, ta kuća ili što god, mogu biti jednostavne ili neobrađene koliko vam drago, ili posve lišene onoga što se obično smatra ornamentom, ali ako su napravljene u duhu o kojem sam vam govorio, one će nužno biti umjetnička djela. U takvu radu ima i mora biti razmjene interesa u životnim zanimanjima; znanje o ljudskim potrebama i svijest o dobroj volji ljudi sadržani su u svakom takvom radu i oni povezuju svijet. Mir umjetnosti klija iz njezinih korijena, a cvjeta čak i usred rata i nevolja i nereda.

To je, dakle, ta arhitektonska umjetnost, vrijedna da se za nju borite u svoj njezinoj realnosti. Čvrsto sam uvjeren da je vrijedna borbe, ma kako ta borba mučna bila. Ima nekoliko stvari koje su vrijedne svake žrtve, ali više od svih cijenim svjestan i odvažan život, a umjetnosti su u najmanju ruku njegov sastavni dio.

To je, tvrdim, teorija o uvjetima u kojima se može proizvesti istinska arhitektonska umjetnost, ali ta je teorija utemeljena na gledištu historijskoga razvoja industrijskih umjetnosti, nije sazdana u zraku. Stoga sad moram ukratko izložiti svoju historijsku poziciju, iako sam to učinio u više navrata pa mora da je mnogima od vas, ako ne i većini, dobro poznata. Kako sam već rekao, od početka povijesti pa sve do kraja srednjega vijeka nije bilo sporno to da odgovarajuća forma umjetnosti nužno prati svu robu namijenjenu da traje neko vrijeme: ta njihova karakteristika nije sama po sebi povećavala njihovu cijenu ili podizala svjestan rad na njima. To što su robe takve, bilo je dijelom njihove prirode, one su rasle kao što raste biljka; sve to vrijeme proizvodi su se u potpunosti izrađivali obrtnički. Istina, u antičkom svijetu dominantan dio proizvodnje dobara činio je robovski rad, a iako je položaj majstora-robova bio umnogome drugačiji od položaja radnika na poljima, ipak je njihovo ropstvo ostavilo jasan biljeg na niže umjetnosti toga razdoblja, u njihovoj striktnoj ili doslovno robovskoj podređenosti uzvišenom radu umjetnika. Kad je ropstvo iščeznulo iz Europe, zajedno s klasičnim svijetom, a srednji se vijek upravo rađao iz meteži Medejina kotla koji je uslijedio – kad je formiranje cehova tadašnjim zanatlijama, kako onima slobodnima tako i kmetovima, stvorilo točku okupljanja – ti su zanatlije, proizvođači dobara,

postali slobodni u svom radu, bez obzira na svoj politički položaj, a arhitektonske su umjetnosti procvjetale do stupnja kakav se ne pamti, dok je svijet makar nakratko okusio uživanje u životu kakvo bi moglo postojati u društvu jednakih. U to je vrijeme obrtništvo doseglo najviši stupanj svojega razvoja: priznati cilj obrtničkih cehova, o čemu nedvojbeno svjedoče njihova pravila, bio je da svaki raspoloživi rad pravedno distribuira među društvom čistih zanatlija (preveli smo tu riječ za ovu priliku kako bismo joj dali značenje upravo suprotno njezinu izvornom značenju) da bi zaustavili same početke kapitalizma i natjecanja unutar ceha te da bi istodobno proizvodili dobra čije bi mjerilo bila stvarna upotreba, realne potrebe javnosti – susjeda koji su angažirani u radu koji se obavlja u istom duhu. Taj način rada koji proizvodi za upotrebu, a ne za profit urodio je odgovarajućim plodom: naravno, dobra koje su proizvodili članovi cehova četrnaestoga i petnaestoga stoljeća većinom su iščeznula, čak su i ona najtrajnija među njima, zgrade koje su podignuli, ili srušena ili uništena, netrpeljivošću, neozbiljnošću i pedantnošću vremena koje je uslijedilo. No ono što nam je preostalo, uglavnom pukom slučajnošću, dovoljno je da nas nauči lekciju da nikakva kultivacija, nikakvo sudjelovanje u znanosti koja je danas pokorila prirodu, sve dok su oni izvanjski radnom životu radnika, ne mogu nadomjestiti slobodu ruku i misli tijekom njegovih radnih sati, niti interes za dobrobit samoga njegova rada; i još, da je kolektivni genij ljudi koji rade u slobodnoj, ali harmoničnoj kooperaciji puno moćniji u proizvodnji arhitektonske umjetnosti od grčevitih napora najvećih individualnih genija. Jer je u ovih prvih ekspresija života i užitka neusiljena i obična te direktno povezana s tradicijama prošlosti, a stoga i nepogrešiva, kao i djelovanje prirode same.

Ali to društvo zanatlija, ta kruna rada srednjega vijeka, bilo je osuđeno na kratak život. Njegovu težnju za jednakošću toliko je temeljito ugušio razvoj političkoga tijela u kojem je živjela, da se još jedva vjerovalo u njezino postojanje prije pojave škole historijske kritike u naše suvremeno doba. Oni koji su se, možda nesvjesno, skloni zamarati onime što je moglo biti, mogli bi razmotriti sitnije uzroke koji su, čini se, doveli do ove promjene te početi nagađati što se moglo dogoditi da kuga nije ubila pola stanovništva sjeverozapadne Europe, da su Philip van Artevelde i njegovi odvažni Genčani porazili francusku konjicu kod Rosebequea, kao što su to učinili njihovi očevi kod Courtraya, da su krepki seljaci Kenta i Essex, okupljeni na Fairfieldu na Mile Endu, imali pameti da povedu rat seljaka do njegova primjerenog ishoda, a ne da naprosto povjeruju nitkovu od mladoga kralja koji je upravo bio naložio da pobiju njihove vođe.

Sve to je lijepa zabava, ali ništa više od toga. Cehovski organizirana industrija morala je doći do kraja čim je opća želja za novim znanjem, većom kontrolom nad prirodom i ubrzanjem života dovoljno narasla da nametne nov stupanj razvoja produktivnoga rada. Cehovi nisu bili sposobni za ekspanziju koja se tad nametnula kao nužnost pa su morali nestati, nakon što su uvelike pridonijeli okončanju feudalne hijerarhije i stvorili srednje klase koje su zauzele poziciju dominantne sile u Europi. Kapitalizam je počeo stasati unutar cehova, u kojima se pojavljuju najamnici, takozvani slobodni radnici, a izvan cehova, i to ponajprije u ovom kraju, zemlja se počinje obrađivati za profit kapitalističkoga poljoprivrednika, umjesto za preživljavanje seljaka. Tako je stvoren proizvodni sistem kakav je potreban za održanje modernoga društva – društva ugovora, umjesto društva statusa. Za taj je sistem suštinski važno to da slobodni radnik više nije slobodan u svojem radu, valja mu dodijeliti gospodara koji ima potpunu kontrolu nad radom koji obavlja, što proizlazi iz činjenice da taj gospodar posjeduje sirovine i sredstva za rad. K tome, valja uspostaviti i univerzalno tržište za prodaju roba s kojim radnik nema nikakve direktne veze i čijega postojanja nije ni bio svjestan. Tako je postupno prestao biti zanatlija, onaj koji, da bi obavio svoj posao, mora imati interes za isti, budući da je odgovoran za to hoće li napraviti

ili će upropastiti proizvode na kojima radi, a čije tržište sačinjavaju uglavnom susjedi, ljudi čije potrebe on može razumjeti. Umjesto zanatlije sad mora postati „radna snaga”, odgovorna ni za što drugo nego da izvršava naredbe svojega nadzornika. U svoje je slobodno vrijeme inteligentan građanin, koji je (možda) sposoban razumjeti politiku, ili preokret k znanstvenom znanju, ili što god, ali u svoje radno vrijeme nije čak niti mašina, već običan djelić te velike i gotovo čudotvorne mašine – tvornice. Rad čovjeka, čiji je životni interes odijeljen od predmeta njegova rada, postao je „zaposlenje”, to jest samo prilika da radnik zaradi za život po volji nekoga drugog. Kakav god da se interes još uvijek vezuje uz proizvodnju dobara u tom sistemu, on je posve napustio običnoga radnika i prijanja samo uz organizatore njegova posla, a taj interes općenito nema puno veze s proizvodnjom dobara kao stvari kojima se rukuje, koje se gleda, ukratko – koristi – već naprosto kao brojki u velikoj igri svjetskoga tržišta. Zamišljam kako ima više od nekoliko tih „proizvođača” u ovom golemom „proizvodnom” području koje bi prestravila ideja da koriste proizvode koje sami „proizvode”, a kad bi samo mogli svjedočiti entuzijazmu kupaca od kupaca od njihovih kupaca u trenutku kad ti proizvodi stignu na konačno odredište svoje upotrebe, oni bi se tome donekle cinično nasmijali.

U ovom kratkom prikazu namjerno sam izostavio međukorake kojima smo dogurali do razlike između srednjovjekovnoga zanatlije i današnjega slobodnog radnika: između proizvodnje dobara za direktnu upotrebu i njihove proizvodnje kao razmjenskih roba za svjetsko tržište. Želio bih vam tu razliku izložiti što je moguće jasnije, ali pošto bih mogao naići na prigovore, moram reći da sam itekako svjestan da je proces transformacije bio postupan, da novi slobodni radnik u samom početku nije morao u tolikoj mjeri promijeniti svoj način rada, da mu je sistem podjele rada nametnut tek u sedamnaestom, a usavršen u osamnaestom stoljeću. Nadalje, kako je taj sistem doveden gotovo do savršenstva, izumom automatskih mašina još se jednom promijenio radnikov odnos prema njegovu radu i pretvorio ga, u primarnim industrijama, u poslužitelja mašine umjesto mašine (što je, vjerujem, za njega bila prednost). Ali, s druge strane, to je sve preživjele obrte koji su mu dotad izmicali, stavilo pod utjecaj sistema podjele rada i tako na neodređeni rok ukinulo obrtništvo među klasama najamnika. Obrtništvo je danas gotovo izumrlo, osim među profesionalnim klasama koje prisvajaju poziciju gospode.

Ako arhitektonske ili dekorativne umjetnosti najozbiljnije želimo učiniti realnošću, moramo se suočiti s ovim činjenicama jer se one ponajprije tiču radnika. Ali kako bi nam bilo jasno koja je stvarno pozicija radnika, proizvođača takvih roba, moramo u obzir uzeti također i njihova potrošača. S obzirom na to da ćemo vjerojatno čuti sljedeće: ako želite proizvodnju tih roba, trebate samo stvoriti potražnju za njima, a onda će one doći prirodno i ponovo će transformirati radnika u zanatliju. Dakle, ako uzmemo da je takva potražnja autentična i također da je dovoljno široka, to je prilično točno, ali onda se postavlja pitanje može li se ta autentična i široka potražnja stvoriti, a ako može, kako se to radi?

U trenutku kad je današnji proizvodni sistem transformirao obrtnika u mašinu bez volje, istodobno je susjeda-kupca s dobrim trgovačkim sposobnostima pretvorio u roba svjetskoga tržišta, u – novčanik. Moto modernoga trgovca glasi: nije tržište za čovjeka, već čovjek za tržište. Dakle, tržište je gospodar, čovjek je rob, što po mojem mišljenju okreće prihvatljiv poredak stvari. Pogledajmo je li to stoji. Velik problem, s kojim se u današnje vrijeme moramo suočiti, jest primjereno upošljavanje ljudske radne snage. Ako je ne uspijemo uposliti na bilo koji način, pojest će nas, bez obzira na to što će se dogoditi poslije; ako je ne uspijemo uposliti primjereno, moramo u najmanju ruku očekivati da nećemo imati ništa drugo doli korumpirano i uništeno društvo. Što se mene tiče, želio bih da možemo usmjeriti svoje misli k tome da ljudsku radnu snagu uposlamo

primjereno, umjesto da je upošljavamo na bilo koji način. No, u svakom smo slučaju svi praktički prisiljeni da prihvatimo kao činjenicu to da se – osim nekoliko stotina tisuća onih koji će da bismo uopće išta započeli morati ili umrijeti ili otići u ubožnice – moramo brinuti za upošljavanje radne snage, to jest ljudi. Upravo sam rekao, i posebno podcrtavam, da su pravi poslodavci (ili, da tako kažemo, mušterije) radnih ljudi radni ljudi, i ako ne bude drugih mušterija – potpuno sam uvjeren u to – oni na duge staze neće biti uposleni ni u što drugo doli da prave korisne stvari, među koje, naravno, ubrajam i umjetnička djela različitih vrsta. Ali, budući da oni imaju druge mušterije, nisam uvjeren u to jer vidim, nitko to ne može ne vidjeti, da su uposleni u proizvodnji velike količine stvari koje nisu korisne, iako su utržive. Oni sami sebi nisu tako dobre mušterije kakve bi trebale biti jer nisu dovoljno imućni; svi proizvodi koje konzumiraju moraju kao prvo biti niže kvalitete, da i ne spominjem kvantitetu, stoga se njihova klijentela mora nadomjestiti onim dobrostojećim i bogatim klasama, a oni su, pretpostavljamo, svi redom dovoljno imućni da zadovolje svoje potrebe za stvarno poželjnim stvarima, što i rade: ništa drugo oni razumni među njima ne bi ni tražili, kad bi si mogli pomoći, ali po onome što vidim oko sebe, procjenjujem da si ne mogu pomoći. Čini se da je tržište na kojem se kocka profitom odviše zahtjevno, ili potreba za upošljavanjem radne snage previše pritišće kako bi im dopustila da kupuju i konzumiraju samo ono što im je potrebno. Oni moraju, uz to, kupovati i konzumirati mnoge stvari koje im nisu potrebne. Upravo među njima valja uspostaviti navike na raskoš i luksuz, kako bi se tržište koje bi inače skapalo od bijede siromaha moglo uposliti služeći luksuzu bogatih. Morate razumjeti da namjeravam dokazati da, iako se sva proizvedena roba treba konzumirati, ipak ta potrošnja ne pokazuje njezinu upotrebu: roba se može iskoristiti ili se može baciti, a ako nije potrebna, ne može se koristiti i mora se odbaciti.

Dakle, razmatrajući ovdje mogućnost široko rasprostranjene i istinske potražnje za arhitektonskom umjetnošću, na samom smo početku suočeni sa sljedećom teškoćom: to da su radnici koji trebaju biti proizvođači umjetnosti često, rekao bih većinom, uposleni u traćenju svoje radne snage na dva načina. S jedne strane, oni izrađuju lošiju robu koje im njihova inferiorna pozicija nameće kao potražnju i za kojom ne bi trebala postojati potražnja. S druge strane, oni izrađuju robe, koje bogatim klasama ne služe za upotrebu, već za rasipanje, i za kojom isto tako ne bi trebala postojati potražnja. I te su dvije nažalost lažne potražnje nametnute objema ovim klasama budući da su one prisiljene na te pozicije. Svjetsko tržište, koje bi trebalo biti naš sluga, tako postaje naš gospodar i ono određuje da to tako mora biti. Široka i istinska potražnja za arhitektonskim umjetnostima koju – kako smo vidjeli – mogu proizvoditi samo zanatlije, ne može se stvoriti u sadašnjem proizvodnom sistemu koji se, zapravo, ne bi mogao održati kad bi glavina njegovih proizvoda bila djelo zanatlija.

Na koncu dolazimo do sljedećega zaključka: da su zadovoljstvo i užitak u samom radu nužni za proizvodnju umjetničkih djela, ma kako skromnu; da to uživanje i taj interes može postojati samo onda kad je radnik u svom radu slobodan, tj. svjestan da proizvodi dobra primjerena njegovim vlastitim potrebama zdravoga čovjeka; da današnji sistem industrijske proizvodnje ne dozvoljava postojanje takvih slobodnih radnika koji svjesno proizvode dobra za sebe i svoje susjede, a široj javnosti zabranjuje da traži proizvode koje su izradili takvi ljudi; da, s obzirom na to da ni proizvođači ni korisnici roba nisu slobodni u izradi ni u potražnji proizvoda prema svojoj vlastitoj volji, u današnjem sistemu proizvodnje ne možemo zaista ostvariti arhitektonske umjetnosti, za koje sam vas pozvao da se borite, već se moramo snaći s time da se pretvaramo da su tu, što mi se čini poprilično žalosnim.

Dakle, što možemo učiniti kako bismo zbacili ovo poniženje, kako bismo mogli biti slobodni reći ili da želimo uljepšavanje života i da nas nikakvi surogati neće zadovoljiti ili da ih ne želimo i nećemo imati?

Ako se moje pretpostavke prihvate, onda je praktična pozicija jasna: moramo pokušati promijeniti sistem proizvodnje dobara. Da još jednom presretnem moguće prigovore: pod time ne mislim da trebamo nastojati ukinuti svu mašineriju, neke bih stvari koje se danas izrađuju ručno izrađivao mašinski, a druge pak, koje se rade mašinski ručno. Ukratko, mi bismo trebali biti gospodari naših mašina, a ne njihovi robovi kao što smo sad. Ne radi se o ovoj ili onoj određenoj mašini od čelika ili mjedi koje bismo se željeli riješiti, već o golemoj nedodirljivoj mašini komercijalne tiranije koja ugnjetava živote sviju nas. Dakle, taj ustanak na pobunu protiv komercijalizma smatram duboko vrijednim: sjetite se mojih uvodnih riječi, kako sam rekao da bi naš cilj trebao biti da motivaciji za rad koja dolazi iz puke nužde pridodamo motivaciju radi užitka i interesa u radu samom. Ne zalažem se za proizvodnju još malo ljepote u svijetu, ma koliko je volio i ma koliko bih toga za nju žrtvovao, zalažem se za živote ljudskih bića ili, ako hoćete riječima rimskoga pjesnika, za izvor života. Na ovom skupu ima možda svega nekoliko onih koji mogu razumjeti značenje svakodnevnoga napornog rada, što je sudbina većine ljudi u našoj civilizaciji, jer njega se, uistinu, može razumjeti samo iskustvom ili snažnom imaginacijom, ali dajte sve od sebe kako biste ga razumjeli, a onda i korak dalje, kako biste razumjeli učinak preobrazbe tih svakodnevnih sati očajničkoga „kulučenja” u dane ugodnoga rada, ugodno korištenje ljudske energije, obasjane sigurnošću u korisnost i nadom u odobravanje prijatelja i susjeda za koje se i obavlja, prakticira. Siguran sam da ćete, ako još jednom ozbiljno promislite, morati priznati da je postizanje takve promjene vrijedno gotovo svake žrtve. Ponavljam ono što sam već puno puta rekao: ako se svijet ne može nadati da će biti sretan u svojem radu, onda mora u potpunosti odbaciti nadu u sreću.

Još jednom, cilj onih koji narodnu umjetnost shvaćaju ozbiljno jest da postanemo gospodari svoga rada i da možemo reći što hoćemo imati i što hoćemo raditi, a cijena koju moramo platiti kako bismo postigli taj cilj je – da to kažem sasvim otvoreno – temeljita preobrazba društva. Jer onaj je mehanički i tiranski sistem proizvodnje, koji sam prethodno osudio, tako usko isprepleten s društvom, čijim smo dijelom svi mi, da se ponekad pokazuje kao njegov uzrok, a ponekad kao njegova posljedica – u svakom slučaju on je njegova nužna pretpostavka. Ne možete dokinuti sirotinjske četvrti naših velikih gradova, ne možete imati sretne seljake koji žive u lijepim kućama među drvećem i rade oku ugodne poslove u svojim vlastitim kućama ili u ugodnim seoskim radionicama između sjetve i žetve, ukoliko ne uklonite uzroke koji su stvorili nečovječnoga stanovnika sirotinjske četvrti i izgladnjeloga radnika u polju. Sve najvažnije prilike u društvu koje su stasale vjekovima moraju imati određene posljedice kojima se ne možemo suprotstaviti pukim palijativnim mjerama. Bit antičkoga društva sadržana je u robu, bit onoga srednjovjekovnog u kmetu, a modernoga pak društva u najamniku koji dirinči pod čizmom gospodara i nema vlastite odgovornosti. On se nikakvim naporima izvana ne može natjerati na posao koji ga ne stavlja u položaj ovisnosti o gospodaru. Obrtnik je odgovoran za svoj rad, a onaj tko je ovisan ne može biti odgovoran ni za što osim za ispunjenje zadatka koji mu je naložio njegov gospodar.

No, kako ne biste mislili da vam nisam pokazao nikakav drugi smjer, nego da stremite svjesnoj rekonstrukciji društva na temelju jednakosti, kao što sam već jesam, reći ću riječ-dvije o djelovanju na koje već jesmo spremni, više kao umjetnici nego kao građani. Postoji mala skupina ljudi koji su u svom radu neovisni, koje nazivaju imenom koje sam upravo izgovorio – umjetnici: kao zasebna grupa oni su rezultat komercijalnoga sistema koji nije mogao iskoristiti neovisne radnike, a njihovo izdvajanje iz uobičajene proizvodnje roba očit je izvanjski uzrok bolesti arhitektonskih

umjetnosti. Kakogod, oni egzistiraju kao nezavisni radnici, a kvaka te njihove pozicije jest u tome da ne rade za opću javnost, već za vrlo mali njezin dio koji ih za tu ekskluzivnost nagrađuje tako da im daje poziciju gospode. Dakle, čini mi se da, ukoliko ne želimo pomoći u rekonstrukciji društva, jedino što možemo učiniti jest to da se pozabavimo s tom grupom radnika-gospode. Radnici-negospoda su nam izvan dohvata, osim ako na stvar ne gledamo iz šire perspektive, ali mogli bismo pokušati pridobiti umjetnike da se zainteresiraju za one umjetnosti života čija je proizvodnja trenutačno u potpunosti u rukama neodgovornih mašina komercijalnog sistema i da shvate da oni, umjetnici, ma kako veliki umjetnici bili, moraju sudjelovati u toj proizvodnji, dok bi radnici, koji su u ovom trenutku mašine, trebali biti umjetnici, ma kako nevješti. S druge strane, mogli bismo pokušati iskopati ono što je od odgovornosti i neovisnosti još ostalo ispod čvrste zemlje tvorničkoga sistema, kako bismo doznali ima li među zaposlenicima komercijalnih organizatora ljudi koji su umjetnici, kako bismo im pružili priliku, ako je moguće, da rade direktnije za javnost i kako bismo im osigurali priznanje i naklonost njihove braće umjetnika koje svaki dobar radnik naravno priželjkuje. Ideja da je tako što moguće i da se može izvesti nipošto nije samo moja; zalažući se za nju ne iznosim tek blijedu nadu da se može pokušati, već stvarni pothvat koji je već dobro upogonjen. Imam čast pripadati malom i skromnom društvu, čiji je predsjednik g. Crane i koje je pod imenom Arts and Crafts Society upravo u Londonu realiziralo uspješnu izložbu – kako ih danas nazivaju – „primijenjenih umjetnosti”, s jasnom namjerom da promiče cilj koji sam upravo izložio. Nekima od nas taj se trud može činiti prilično beznačajnim i nimalo herojskim, posebno ako su se u posljednje vrijeme suočili s brutalnom ružnoćom i prljavštinom velike tvorničke četvrti, ili su toliko dugo živjeli u pohabanom paklu velikoga komercijalnog centra svijeta da se on uvukao u sve pore njihovih života pa su sad „navikli na njega”, to jest spustili se na njegov bijedni standard, ali barem se toliko može učiniti. To znači u arhitektonskim umjetnostima očuvati iskru života za bolje dane, koju bi komercijalna proizvodnja inače potpuno utrnula; ta se katastrofa prije svega nekoliko godina činila posve izvjesnom. No, mislim da nas taj minorni zadatak neće spriječiti, već da će nas prije navesti da se angažiramo u stvari puno široj i dubljoj te da damo sve od sebe da se realizira to društvo jednakih koje će, kako sam već rekao, izgraditi jedine uvjete u kojima istinsko obrtništvo može postati pravilo proizvodnje, onaj oblik rada koji obuhvaća ugodno korištenje naše vlastite energije i suosjećanje sa sposobnostima i nagnućima naših susjeda, to jest, čovječanstva općenito.

Predavanje održano u Liverpoolu pred Nacionalnim udruženjem za unapređenje umjetnosti 1888. godine.

Kako sam postao socijalist

Zamolio me urednik da dam neku vrstu pregleda gore spomenute transformacije, što smatram donekle korisnim u slučaju da će me moji čitatelji promatrati kao tip osobe koji pripada određenoj grupi ljudi, iako to neće biti lako učiniti jasno, sažeto i u potpunosti. Ipak, pokušat ću. Najprije ću izložiti što osobno smatram da znači biti socijalist jer su me upozorili da ta riječ više nema ono nedvosmisleno i izričito značenje koje je imala prije deset godina. Dakle, ono što smatram socijalizmom društveno je uređenje u kojem nema ni bogatih ni siromašnih, ni gospodara ni sluga, ni dokonih ni premorenih, ni izludjelih intelektualnih radnika ni utučenih manualnih radnika, jednom riječju društvo u kojem bi svi ljudi živjeli u jednakim uvjetima, upravljali svojim poslovima promišljeno i bili potpuno svjesni da šteta koja se nanosi jednom znači štetu za sve – dakle, konačno ostvarenje značenja fraze politička zajednica.

Ovakva vizija socijalizma koju imam danas, i s kojom se nadam otići u grob, ujedno je i vizija s kojom sam započeo: kod mene nije bilo prijelaznoga perioda, osim ako tako ne nazovemo kratku fazu političkoga radikalizma u kojoj sam jasnije sagledao svoj ideal, ali nisam gajio nikakvu nadu da će se on ostvariti. Taj faza okončana nekoliko mjeseci prije nego sam se pridružio (tadašnjoj) Demokratskoj Federaciji, a sam čin učlanjenja značio je da se u meni začela nada u ostvarenje mogega ideala. Ako me pitate koliku sam nadu gajio ili što sam mislio da ćemo mi, tadašnji socijalisti, postići na putu k tom cilju ili kada ćemo ostvariti ikakvu vidljivu društvenu promjenu, moram priznati da na to ne znam odgovoriti. Mogu samo reći da nisam mjerio svoju nadu ni radost koju mi je tada donijela. Što se ostaloga tiče, u trenutku kada sam se odlučio na taj korak bio sam potpuna neznalica u ekonomskim pitanjima – nikad nisam niti otvorio Adama Smitha, čuo za Ricarda ili pak Karla Marxa. Začudo, čitao sam ponešto Milla, točnije njegove posthumne radove (objavljene u, mislim, Westminster Reviewu ili Fortmghtlyju) u kojima napada socijalizam pod krinkom furijerizma. U tim je radovima izložio argumente jasno i iskreno, koliko je to bilo moguće, a rezultat njegovih napora, barem što se mene tiče, bilo je to da me uvjerio daje socijalizam nužna promjena i da gaje moguće ostvariti za našega života. Ti su radovi bili zadnji korak u mojem obraćenju na socijalizam. Jednom kada sam se učlanio u socijalističku organizaciju (Federacija je vrlo brzo postala nedvosmisleno socijalistička), usmjerio sam svoje napore u učenje ekonomske strane socijalizma, čak sam se pozabavio i Marxom. Ipak, moram priznati da sam, iako sam iznimno uživao u povijesnom dijelu Kapitala, proživio tešku konfuziju dok sam čitao izričito ekonomske aspekte toga velikog djela. Uglavnom, pročitao sam što sam mogao i nadam se da su mi neke informacije iz toga čitanja ostale, ipak više sam toga ponio iz stalnih razgovora s prijateljima poput Baxa i Hyndmana i Scheua te žustrih rasprava na tada održanim propagandnim sastancima, na kojima sam sudjelovao. Moje obrazovanje o socijalizmu u praksi, sukladno mojim sposobnostima, zaokružili su kasnije moji prijatelji anarhisti, od kojih sam, sasvim suprotno njihovim namjerama, naučio daje anarhizam nemoguć, baš kao što sam od Milla, suprotno njegovim namjerama, naučio daje socijalizam nužan.

Govoreći o tome kako sam postao socijalist u praksi, počeo sam, čini mi se, od sredine jer me kao dobrostojećega čovjeka, oslobođenoga od poteškoća koje ugnjetavaju radnoga čovjeka na svakom koraku, možda nikada ne bi privukla praktična strana ovoga pitanja da me ideal nije ponukao da krenem za njim. Politika kao politika, čak i ako je ne promatramo kao nužno, mada nespretno i odurno sredstvo za ostvarenje cilja, nikada me ne bi privukla, niti bih mogao, od trenutka kada sam postao svjestan trenutačnih društvenih nepravdi i ugnjetavanja siromašnih, vjerovati u njihovo djelomično rješavanje. Drugim riječima, nikada ne bih mogao biti takva budala da povjerujem u sretnu i „uvaženu” sirotinju.

Dakle, ako me ideal ponukao da potražim socijalizam u praksi, što je to što je kumovalo začimanju toga ideala? Sada dolazimo do onoga što sam naveo (u ovom tekstu) – činjenice da pripadam određenom tipu ljudi po razmišljanju.

Prije uspona modernoga socijalizma, gotovo svi pametni ljudi bili su, ili su barem tako tvrdili, poprilično zadovoljni civilizacijom u ovom stoljeću. Nadalje, gotovo su svi od njih zaista bili toliko zadovoljni da nisu vidjeli ništa što bi vrijedilo poduzeti, osim da se pristupi usavršavanju te civilizacije odbacivanjem rijetkih smiješnih relikata barbarskih doba. Ukratko, bio je to vigoovski način razmišljanja, prirodan modernim dobrostojećim pripadnicima srednje klase koji zapravo, kada je u pitanju napredak mehanizacije, ne traže ništa osim da ih socijalizam ostavi da na miru uživaju u svojem obilju.

Pored ovih zadovoljnika, postojali su i oni koji nisu uistinu bili zadovoljni, već su u sebi gajili neobjašnjiv osjećaj gađenja prema trijumfu civilizacije, ali ih je na šutnju primorala neizmjerena moć vigovala. Na kraju, postojala je i nekolicina koja se otvoreno pobunila protiv vigovala načina razmišljanja – šačica njih, točnije dvoje, Carlyle i Ruskin. Potonji je bio, prije no što sam postao socijalist u praksi, moj učitelj na putu k prije spomenutom idealu. Kada pogledam unatrag, ne mogu usput ne spomenuti kako bi grozomorno dosadan bio svijet od prije dvadeset godina da nije bilo Ruskina. On me naučio da svojem nezadovoljstvu dam oblik, što – moram reći – nikako nije bila nejasna lekcija. Uz želju da proizvodim lijepe stvari, središnja je strast mojega života mržnja prema modernoj civilizaciji. Što da kažem o njoj sada kada riječi same naviru u moja usta, osim da izrazim svoju nadu u njezino uništenje – što da kažem o njezinoj smjeni u korist socijalizma?

Što da kažem o njezinoj dominaciji i traćenju moći mehanizacije, njezinoj slaboj političkoj zajednici, njezinim iznimno bogatim neprijateljima političkoga zajedništva, njezinoj nevjerojatnoj organiziranosti koja proizvodi – bijedan život! Njezinu preziru prema jednostavnim zadovoljstvima u kojima bi svi mogli uživati da nije njezine ludosti? Njezine bezočne vulgarnosti koja je uništila umjetnost, jedinu utjehu u radu? Sve sam ovo osjećao tada baš kao i sada, samo nisam znao zašto je tomu tako. Nada prošlih vremena iščezla je, vjekovna čovjekova borba rezultirala je samo odurnom, besciljnom i ružnom pomutnjom, a činilo mi se da će bliska budućnost najvjerojatnije pogoršati sva trenutačna zla i pomesti zadnje tragove prošlih dana u kojima se zatupljujuća bijeda civilizacije još nije spustila na svijet. Bila su to uistinu mračna predviđanja, posebice za nekoga moje čudi, ako smijem spomenuti sebe kao osobu, a ne puki tip čovjeka nezainteresiranoga za metafiziku i religiju, pa čak i znanstvenu analizu, ali koji posjeduje duboku ljubav za zemlju i život na njoj te strast prema minuloj povijesti ljudskoga roda. Zamislite! Zar će zaista sve skončati u „trgovinama” koje siromašni podižu na smetlištima, u Podsnapovu¹ salonu

¹ Osoba nalik gospodinu Podsnapu, liku iz Dickensova romana *Naš zajednički prijatelj*, koju karakterizira samozadovoljan stav te odbijanje da se suoči s neugodnim činjenicama, (op. prev

u kojem zbor vigovaca dijeli šampanjac bogatima i margarin siromašnima u njima praktičnim omjerima koji bi ih sve trebali zadovoljiti, iako je užitek očiju nestao s lica zemlje, a Homerovo će mjesto zauzeti Huxley? Ipak, vjerujte mi, u dubini duše, kad sam se zaista prisilio zagledati u budućnost, upravo sam to i vidio i, prema mojim saznanjima, gotovo nitko nije smatrao vrijednim boriti se protiv takva urušavanja civilizacije. I tako bih pesimistično dočekao kraj života da mi nije odnekud sinulo daje usred ove prljave civilizacije počelo klijati sjeme velike prilike koju nazivamo društvenom revolucijom. Čitav moj pogled na svijet promijenio se tim otkrićem i sve što sam trebao učiniti da postanem socijalist bilo je priključiti se pokretu u praksi, što sam, kao što sam već napomenuo, pokušao napraviti najbolje što sam mogao.

Da zaključim, izučavanje povijesti te ljubav prema umjetnosti i njezino prakticiranje natjerali su me da mrzim civilizaciju koja bi, kada bi sve ostalo tako kako je sada, pretvorila povijest u zbir trivijalnosti, a umjetnost u zbirku tričarija iz prošlih vremena koje ne bi imale nikakve ozbiljne veze sa životom u sadašnjosti.

Svijest o buđenju revolucije u našem mrskom modernom društvu spriječila me, i u tome sam sretniji od mnogih drugih koji sa mnom dijele umjetnička nagnuća, da postanem puki protivnik „napretka” s jedne strane, a da s druge strane trošim vrijeme i energiju na bilo koji od mnogih pothvata kojima srednjoklasni pseudoumjetnici pokušavaju uzgajati umjetnost dok ona više nema nikakva korijena. Upravo sam zato postao socijalist u praksi.

Riječ-dvije zaključka. Možda će neki naši prijatelji reći: kakve veze mi imamo s ovim pitanjima povijesti i umjetnosti? Mi se sredstvima socijalne demokracije želimo izboriti za pristojnu plaću, želimo dostojno živjeti, i to odmah. Jedno je sigurno, svatko tko tvrdi da pitanja umjetnosti i kultiviranosti prethode nožu i vilici (neki to zaista tvrde), ne razumije ni što je umjetnost ni to da ona svoje korijene mora imati u slobodnom i bezbrižnom životu. Ipak, treba imati na umu daje civilizacija svela radnikovo postojanje na tako siromašnu i bijednu egzistenciju da on jedva zna kako izraziti želju za značajno boljim životom od onoga kojega sada na silu trpi. Zadatak je umjetnosti, dakle, da pred njega stavi istinski ideal ispunjenoga i smislenoga života, života u kojem će promatranje i stvaranje ljepote, uživanje u tom istinskom užitku, čovjeku biti jednako važno kao kruh svagdašnji, te ni jedan čovjek ni grupa ljudi neće biti zakinuti za taj užitek ničime, osim samom suprotnosti takvu životu, kojoj se do kraja treba opirati.

Objavljeno u tjedniku „Pravda“ 1894. godine.

Praznik rada

Jesu li radničke demonstracije na Praznik rada samo izolirane demonstracije, koje nemaju nikakve veze ni sa čim, osim sa zahtjevom za zakonskim ograničenjem radnih sati na proizvodjnu brojku osam? Dakako da nisu, kakve god želje nekih njihovih sudionika bile. To nas pitanje s jedne strane upozorava na ono što se zbiva posljednjih nekoliko godina, a s druge pak na događaje koji nas očekuju u sljedećih nekoliko.

Velik događaj u radničkoj povijesti u posljednjih nekoliko godina predstavlja činjenica da se engleski radnici sve više okreću socijalizmu, kao što to pokazuje polet koji nadahnjuje sve nedavne štrajkove i koji se prilično razlikuje od duha štrajkova iz dekadne koja je prethodila preporodu socijalizma u ovoj zemlji.

Taj se polet rodio na radničkoj strani barikada iz svijesti, ili možda instinkta, o tome da su ovi štrajkovi dio definitivnoga rata protiv njihovih poslodavaca, na koji ih prisiljavaju ključne okolnosti njihova položaja. Nadalje, svijesti da ishod toga rata mora biti ili transformacija radnikâ općenito u puke mašine bez ikakve volje, ili rušenje položaja poslodavaca, ili naposljetku – kao što se gospodin Giffen i neki drugi pokušavaju uvjeriti – stvaranje široke klase vještih radnika, s jedne strane, a koji će biti, ako ne stvarno imućni, a ono imućniji od prosječnih radnika danas te, s druge, taloga beznadne bijede i surovosti koji sačinjava ono što od te mase vještih radnika ostane, a čiji ćemo opseg pokušati što je moguće više ograničiti. No, mimo toga nećemo se posebno obazirati na taj talog, jer mu velika masa zadovoljnih i imućnih radnika neće dopustiti da se podigne.

Ovo su tri moguća ishoda radničkoga rata, no ne može se reći da je prvi zaista moguć, iako se radi o onome što bismo mogli nazvati visokim komercijalnim idealom. Sve i da pretpostavimo da će rat između gazda i ljudi završiti potpunim i beznadnim podčinjavanjem ljudi, još uvijek bi postojao rat između gazda i gazda, koji bi – neobuzdan svakom mogućom borbom radnika za oslobođenje – naposljetku dosegao takvu razinu da bi srušio čitav sistem i skončao u čistoj neorganiziranosti i pomutnji.

O trećem ishodu rata – koji pretpostavlja razumnoga i prosvijećenoga poslodavca s jedne te zadovoljnoga i poštenoga radnika s druge strane, ali i onaj preostatak ili helote¹ obojice, kojima se to ne sviđa, ali si ne mogu pomoći – mora se reći da je riječ o idealu bogataša koji priznaje da je svijet ružna tvorevina, ali je svjestan da od njegove ružnoće i bijede profitira, pa je stoga zadovoljan. Nasreću, to je neutemeljen san, jer daleko od toga da postoji ikakva šansa da jasno razlikujemo jednu klasu radnika od druge – naprotiv, svi tokovi moderne proizvodnje teže upravo slamanju takvih distinkcija. Umjesto da imamo golemu masu zadovoljnih i vještih radnika, takvih će biti svega nekolicina, a obuhvaćat će pregradnike, upravitelje i slične. Onih nezadovoljnih bit će pak jako puno, i stoga će njihovo nezadovoljstvo lako poprimiti stvarne obrise. Jesu

¹ Državni robovi u Sparti, ždrijebom dodjeljivani pojedinim Spartancima na službu kao poljodjelci. Bili su vezani za zemlju, a gospodar ih nije mogao ubiti, prodati izvan zemlje, ni pustiti na slobodu. Sve što su proizveli iznad određenih nameta, bilo je njihovo. (op. prev.)

li teoretičari koji podržavaju ovu mogućnost zaboravili poljoprivredne radnike? Ako ih i jesu zaboravili, jedan bi ih se dan na njih moglo podsjetiti, i to nimalo ugodno. Ostaje nam još revolucionarni ishod, odnosno nada da će se radnici osloboditi i postati svoji vlastiti poslodavci; da više neće raditi kao zarobljenici za neprijatelja koji ih je pobijedio, već kao susjedi za susjede, razmjenjujući rad za rad, bez gubitaka na bilo kojoj strani i na obostranu korist i sreću.

I upravo ovaj ishod radničkoga rata jedini svijetu nudi ikakav boljitak, stoga je nasreću i jedini koji ima šansu realizirati se. Kako rat napreduje i s njim opada vrijednost privilegija kapitala da prisiljava radnu snagu, a da je ne plaća, rente, profit i kamata padat će sve niže i niže, sve dok ne postanu jedva vrijedne toga da ih se očuva: poslodavci će izgubiti svoju funkciju, a nužda će natjerati radnike da ih svrgnu s njihova visokog položaja, kako bi se radništvo moglo nanovo organizirati i kako svijet ne bi umro od gladi.

To je, dakle, značenje jedinstva radništva kakvo objavljuje majski Praznik rada – to da radnici više ne moraju biti klasa, već da će postati čitavo društvo, ili da u suprotnom društva uskoro više neće biti; i da će to novo društvo oni sasvim sigurno vrlo brzo izgraditi.

A kako će se to novo društvo ostvariti? Ponajprije tako što će radnici spoznati da su robovi i što će zaželjeti da budu slobodni. Nadalje, tako što će naučiti da je moguće da postanu slobodni. I konačno, tako što će provesti svoju volju, kako bi mogli postati slobodni.

Dakle, što se tiče ovoga potonjeg, Praznik rada ukazuje na barem jedan instrument za postizanje te slobode – naime, generalni štrajk. Bogati žive od rada radnika nimalo metaforički, već realno. Naučite bogate tu lekciju u praksi i nestat će njihove moći, koju podupiru njihovi naoružani robovi. Radnici su pokazali da imaju udarnu snagu, koja je kadra donijeti pobjedu u manje važnim prilikama: dajmo im da kombiniraju i organiziraju svoju udarnu snagu – da kapitaliziraju svoje resurse, da se poslužimo riječima neprijatelja – pa da vidimo kako će im se onda moći oduprijeti?

Istina, ova je ideja generalnoga štrajka već bila u opticaju među čartistima, i oni su odustali od nje kao izvedive, ali u to je vrijeme – koliko god da je ono blisko današnjem – radništvo bilo toliko slabije organizirano, a različita zanimanja toliko manje ovisna jedna o drugima, da su čartisti pretpostavljali da bi bio potreban štrajk u trajanju od mjesec dana (Sveti mjesec, kako su ga zvali). Međutim, ako bi danas rudari štrajkali uz jednodušni pristanak mase radnika, zar ne bi tri dana bila i više nego dovoljno? Vladajuće klase morale bi ili odustati ili naoružanih ruku nasrnuti na radnike.

Bi li to oni napravili? Ili prije, bi li to uopće mogli napravili? Učinkovito – ne bi. Još jedan Peterloo² značio bi slom našega današnjeg društva, koje danas puno opasnije oscilira, nego što je to bio slučaj 1820. godine. Moglo bi, doduše, biti neke neučinkovite galame, ali ako nam ta mogućnost bude zapreka na našem putu k slobodi, onda smo teško nazadovali u odnosu na hrabrost naših predaka.

Ukratko, pouka Praznika rada jest, kao prvo, svijest o jedinstvu interesa radništva. Kao drugo, nužnost da radnici nauče što sve mogu zahtijevati. I, kao treće, još jednom – jedinstvo, sad u tome da krenu u osvajanje slobode radništva.

Objavljeno u listu „Commonweal” 3. svibnja 1890. godine.

² Masakr koji se odvio 18. kolovoza 1819. godine u Manchesteru kad je konjica nasrnula na prodemokratski prosvjed za pravo glasa i usmrtila velik broj prosvjednika. (op. prev.)

Impresum

Naslov izvornika:

„Art, Wealth and Riches”, „Art Under Plutocracy”, „Art and Socialism”, „Art and its Producers”, „How I Became a Socialist”, u: William Morris: *On Art and Socialism*, ur. Holbrook Jackson, London: John Lehmann, 1947.

„Labour Day”, u: Marxist Internet Archive, dostupno u on-line repozitoriju <https://www.marxists.org/archive/morris/works/index.htm>

William Morris: O umjetnosti i socijalizmu

Izdavač: BLOK: Lokalna baza za osvježavanje kulture, Adžijina 11, 10 000 Zagreb
Biblioteka Tendencija, Zagreb, studeni 2019.

Urednice biblioteke: Ivana Hanaček, Ana Kutleša i Vesna Vuković

Urednica izdanja: Vesna Vuković

Izvršna urednica: Barbara Gregov

Predgovor: Vesna Vuković

Prijevod: Luiza Bouharaoua („Umjetnost, bogatstvo i imućnost”, „Umjetnost u doba plutokracije”, „Kako sam postao socijalist”) i Vesna Vuković („Umjetnost i socijalizam”, „Umjetnost i njezini proizvođači”, „Praznik rada”).

Lektura i korektura: Iva Klobučar Srbić

Dizajn i prijelom (štampanog izdanja): Hrvoje Živčić

<http://www.blok.hr/hr/izdavastvo/william-morris-o-umjetnosti-i-socijalizmu-2>

http://www.blok.hr/system/publication/pdf/29/W.Morris_-_O_umjetnosti_i_socijalizmu_WEB.pdf

**WILLIAM
MORRIS**

O umjetnosti
i socijalizmu

t

Objavljeno u Anarhističkoj biblioteci uz drugarsku saglasnost BLOK-a i urednice Vesne Vuković.

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright



William Morris
O umjetnosti i socijalizmu
Izbor tekstova
2019.

William Morris, *O umjetnosti i socijalizmu*,
BLOK, Biblioteka Tendencija, Zagreb, studeni 2019,
<http://www.blok.hr/hr/izdavastvo/william-morris-o-umjetnosti-i-socijalizmu-2>
Uredila Vesna Vuković; prevele Luiza Bouharaoua i Vesna Vuković.

anarhisticka-biblioteka.net